

Психологічна служба у школах: вплив повномасштабної війни

Аналітичний звіт
за підсумками дослідження

2024

УДК 37.06+308;159.9

Авторки: Ірина Когут, Олеся Будзь, Тетяна Жерьобкіна, Юлія Назаренко

Експертна підтримка: Олександра Петушкова, Анастасія Аносова, Тетяна Луговська

Координаторка дослідження: Юлія Назаренко

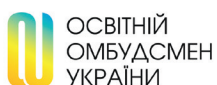
Психологічна служба у школах: вплив повномасштабної війни: аналітичний звіт за підсумками дослідження / О. Будзь, І. Когут, Т. Жерьобкіна, Ю. Назаренко; за ред. А. Аносової, О. Петушкової. Київ: Центр інноваційної освіти "Про.Світ", 2024. 93 с.

Коректура: Роксолана Машкова

Верстка: Станіслав Клосовський

Проведене дослідження дозволило ідентифікувати стан справ і наявні тенденції у роботі працівників психологічної служби закладів загальної середньої освіти, а також запропонувати рекомендації щодо змін, спрямованих на підвищення спроможності фахівців надавати більш ефективну психологічну підтримку учасникам освітнього процесу.

Публікація адресована представникам органів державної і місцевої влади, керівникам та працівникам закладів загальної середньої освіти, громадським діячам, представникам медіа та всім зацікавленим у тематиці дослідження.

Цей звіт створений ГО «Центр інноваційної освіти «Про.Світ» за підтримки Plan International Ukraine та за сприяння Служби освітнього омбудсмена.

Звіт розміщено на сайті ГО «Центр інноваційної освіти «Про.Світ» prosvitcenter.org.

© Громадська організація «Центр інноваційної освіти «Про.Світ», 2024

© Аналітичний центр Cedoss, 2024

Зміст

<u>Резюме результатів дослідження</u>	5
<u>Методологія дослідження</u>	10
<u>Розділ 1. Структура та функції психологічної служби у системі освіти України</u>	12
<u>Розділ 2. Організація роботи працівників психологічної служби закладів загальної середньої освіти</u>	19
<u>2.1. Планування, звітність і ведення документації</u>	19
<u>2.2. Організація робочого часу</u>	27
<u>2.3. Матеріальне забезпечення</u>	32
<u>2.4. Оплата праці та навантаження</u>	35
<u>Розділ 3. Зміст роботи працівників психологічної служби у школі</u>	41
<u>3.1. Порядок визначення тематики роботи працівників психологічної служби</u>	41
<u>3.2. Зміни у тематиці роботі психологічної служби, пов'язані з повномасштабним вторгненням</u>	44
<u>3.3. Теми, з якими працюють психологи, і їхня взаємодія з учасниками освітнього процесу</u>	47
<u>3.4. Теми, з якими працюють соціальні педагоги, і їхня взаємодія з учасниками освітнього процесу</u>	56
<u>3.5. Роль психологічної служби у закладах загальної середньої освіти</u>	59
<u>Розділ 4. Навчання і кваліфікації</u>	73
<u>4.1. Вища освіта та практика</u>	73
<u>4.2. Навчання молодих фахівців</u>	78
<u>4.3. Підвищення кваліфікації</u>	81
<u>Висновки</u>	89

Скорочення

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ІМЗО – Інститут модернізації змісту освіти

ЄЕСЗ – єдина електронна система звітності

ЗВО – заклад вищої освіти

ІППО – Інститут післядипломної педагогічної освіти

МОН України – Міністерство освіти і науки України

НАПНУ – Національна академія педагогічних наук України

НМЦ – навчально-методичний центр психологічної служби

ОМС – органи місцевого самоврядування

ООП – особливі освітні потреби

ПС – психологічна служба

ППС – працівники психологічної служби

ТГ – територіальна громада

ІРЦ – інклюзивно-ресурсний центр

НУО – неурядові організації

Резюме результатів дослідження

Мета дослідження – аналіз умов праці та змісту роботи працівників психологічної служби закладів загальної середньої освіти (формальні та неформальні обов'язки, робоче навантаження, проблеми та потреби, з якими вони стикаються), впливу повномасштабної війни на їхню діяльність та формування рекомендацій щодо підвищення ефективності роботи практичних психологів і соціальних педагогів шкіл у теперішніх умовах.

Дослідження було проведене упродовж вересня – грудня 2023 року

серед працівників психологічної служби Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Івано-Франківської, Київської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Чернівецької, Чернігівської областей

та складалося із двох частин: кабінетного дослідження і якісного соціологічного дослідження (25 глибинних інтерв'ю). Окрім цього, було проведено 8 експертних інтерв'ю з представниками ІМЗО, ІППО, психологічних служб на рівні області та громади, педагогічного ЗВО.

Були досліджені такі основні аспекти діяльності працівників психологічної служби закладів загальної середньої освіти:

- структура та функції психологічної служби у системі освіти України;
- організація роботи працівників психологічної служби (планування, звітність і ведення документації, організація робочого часу, матеріальне забезпечен-

ня, оплата праці та навантаження);

↳ зміст роботи працівників психологічної служби у школі (порядок визначення тематики роботи, перелік тематик, в т.ч. ті, що виникли внаслідок повномасштабного вторгнення на територію України, взаємодія з учасниками освітнього процесу, роль у ЗЗСО);

↳ навчання і кваліфікації (вища освіта і практика, навчання молодих фахівців, підвищення кваліфікації).

Узагальнюючи, можна виокремити наступні нижченаведені ключові результати дослідження.

Основні засади діяльності психологічної служби викладені у Положенні про психологічну службу у системі освіти України, відповідно до якого метою її діяльності є:

↳ сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти;

↳ охорона психічного здоров'я;

↳ надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

Типові штатні розписи передбачають посади практичного психолога та соціального педагога у кожній школі. Станом на 2023/2024 навчальний рік у закладах загальної середньої освіти налічується 7 019 практичних психологів та 4 089 соціальних педагогів. Водночас їх розподіл між міською та сільською місцевостями неоднорідний. Практичні психологи є у 75% міських і в 40% сільських шкіл, соціальні педагоги – у 46% міських шкіл і у 22% сільських.

ППС планують **форми та зміст своєї роботи** на навчальний рік, спираючись на Положення про психологічну службу у закладах освіти України, методичні рекомендації та пріоритети роботи психологічної служби, які щороку визначаються МОН України, а також нормативні акти, інформаційні та рекомендаційні матеріали від МОН України та інших урядових структур. До планування можуть долучатися консультанти з НМЦ громади чи області або колеги з інших шкіл у рамках діяльності методичного об'єднання ППС. На планування роботи ППС впливають також запити від учасників освітнього процесу.

ППС **звітують** одразу на кількох рівнях: від рівня школи до органів управління освітою. Соціальні педагоги, крім звітування про свою роботу, часто стикаються з необхідністю надавати інформацію про учнівство на запит. Інформанти зауважували, що протягом останніх двох навчальних років вимоги до ведення документації та подання звітності дещо послабилися: не за всіма програмами та темами необхідно звітувати, було знято вимоги надсилати паперову звітність.

Практичні психологи та соціальні педагоги, що взяли участь у дослідженні, **ведуть документацію та звітність** у різний спосіб. Частина з них щоденну документацію веде рукописно у журналах з друкованою основою, а звітність складає в електронному вигляді, роздруковує та передає отримувачам (разом з електронною копією).

ППС **організують свій робочий день** навколо двох типів роботи: безпосередньої взаємодії з учасниками освітнього процесу й організаційно-методичної роботи. На практиці співвідношення цих типів роботи може бути дуже різним протягом кожного з робочих днів, протягом тижня чи місяця. У цьому ППС відштовхуються насамперед від можливостей доступу до учасників освітнього процесу (передусім, учнівства).

Як показало дослідження, **доступ до учнівства – одна з ключових проблем**, з якою стикаються ППС. Вони вимушені підлаштовувати роботу з учнями під рішення вчителів або наявність “вільних уроків”. Тобто фахівці мають домовлятися з учителями чи класними керівниками, аби їм виділили час на уроках, на що останні не завжди погоджуються, або використовувати уроки, коли вчителі відсутні через хворобу. Через обмежені можливості доступу до учнівства, ППС можуть мати обмеження у методах роботи, адже не встигають застосувати їх усі на практиці під час роботи з учнями.

Дистанційний формат роботи є іншим вагомим викликом, з яким стикаються ППС і який полягає у тому, що:

- ↳ складно, а подекуди неможливо встановити/підтримувати довірливі стосунки з дітьми;
- ↳ форми, методи, методики роботи можуть не працювати або працювати неякісно;
- ↳ учасники освітнього процесу рідше звертаються за консультаціями;
- ↳ проблема доступу до учнів загострюється.

ППС мають **проблеми з матеріально-технічним забезпеченням**. Інформанти, особливо практичні психологи, наголошували на тому, що їм для виконання професійних обов'язків необхідний окремих кабінет, водночас на практиці не в усіх вони є. ППС зіштовхуються з проблемою відсутності ресурсів для забезпечення робочих кабінетів або забезпечують їх самостійно. ППС також мають проблеми із наявністю необхідної техніки для роботи.

Норма педагогічного навантаження на ставку заробітної плати для ППС становить 40 годин на тиждень. ППС на різних рівнях (школа, громада,

область) висловлювали твердження, що загалом фахівці перевантажені роботою. Багато часу можуть займати консультації на запит вчительства або учнівства, у т.ч. з питань впливу війни на психоемоційний стан, та особливо, якщо йдеться про велику школу. Дехто з інформантів через це не встигає виконувати в повному обсязі заплановану роботу. Респонденти засвідчили, що інколи працюють у позаробочий час – пізно ввечері чи вночі, у вихідні дні.

На **визначення конкретних тем і напрямків роботи** психологічної служби впливає багато факторів. Передусім це рекомендації МОН України, у яких рекомендовано пріоритетні напрямки, та запит адміністрації ЗЗСО. Також ППС беруть до уваги рекомендації НМЦ різних рівнів і методичних об'єднань.

Повномасштабне вторгнення змусило ППС змінити підходи до роботи та звернути увагу на нові напрямки. У зв'язку з дистанційним навчанням ППС повинні використовувати нові способи комунікації для ефективного залучення дітей онлайн та нові інструменти для проведення діагностики. Щодо тем, то практичні психологи почали працювати з проблемами адаптації до умов війни та з питаннями психологічного травмування внаслідок військових подій. І психологи, і соціальні педагоги почали фахову взаємодію з категоріями дітей, які найбільше постраждали від війни: з дітьми з числа ВПО, дітьми військовослужбовців, з тими, в кого загинув чи безвісти зник хтось із рідних.

Взаємодія з дітьми часто відбувається через класного керівника, але це залежить від конкретного питання і довіри до класного керівника та психолога. Основні два напрямки взаємодії практичних психологів та адміністрації закладу освіти – це планування роботи і підвищення кваліфікації. Здебільшого практичні психологи повинні узгоджувати проведення заходів або просвітницьких подій з адміністрацією школи. Взаємодія соціальних педагогів та адміністрації полягає у плануванні, обговоренні звітів і залученні соціального педагога до вирішення проблемних ситуацій з учнями. Взаємодія практичних психологів з іншими структурами є нерегулярною, на відміну від соціальних педагогів.

Тема булінгу є однією з пріоритетних тем у роботі психологічної служби. ППС планують і проводять заходи для попередження цькування. Під час дистанційного навчання випадків булінгу менше через брак частого контактування дітей одне з одним. У випадку цькування ППС співпрацюють з адміністрацією, педагогами та батьками. Для протидії домашньому насильству ППС працюють з учнями під час виховних годин і планових заходів. У роботі з дітьми з ООП ППС виконують різні функції. Психологи можуть проводити корекцію, уклавши цивільно-правову угоду зі школою, беруть участь у створенні індивідуального плану та проводять моніторинги. Соціальні педагоги переважно долучені до роботи з дітьми з ООП менше, ніж психологи: вони відповідають за соціальний захист і психосоціальний супровід дитини

Фахова підготовка і практичних психологів, і соціальних педагогів відбувається в рамках ширших спеціальностей. Зокрема через це випускники ЗВО не завжди орієнтовані на роботу у школі. Деякі інформанти відзначали брак профільної освіти у соціальних педагогів, які працюють у школах, що впливає на рівень якості виконання ними робочих обов'язків. Частина респондентів були переконані, що профільна вища освіта не дала їм достатньо практичних навичок і розуміння організації роботи ППС. Водночас теоретичною базою вони в цілому задоволені, проте розбиратися, як застосовувати її у роботі, доводилося самотійно. У ЗВО практичні психологи мають проходити педагогічну практику, але з цим виникають проблеми, зокрема через відсутність фінансової компенсації для фахівців у школах.

Серед провайдерів курсів **підвищення кваліфікації** в інтерв'ю найчастіше згадувалися обласні ІППО, ЗВО, а також декілька онлайн-платформ. Загалом про підвищення кваліфікації в ІППО було багато позитивних відгуків серед інформантів, зокрема про корисні інструменти, матеріали, хоча це й відрізнялося між областями. Деякі учасники дослідження сприймають навчання в ІППО як обов'язкове для атестації, а інших провайдерів обирають, якщо їм цікаві теми пропонованого навчання.

Методологія дослідження

В умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну актуальність психологічної підтримки зросла як загалом у країні, так і для учасників освітнього процесу зокрема. У закладах загальної середньої освіти психологічну підтримку забезпечують працівники психологічної служби: практичні психологи та соціальні педагоги.

Мета дослідження

Аналіз умов праці та змісту роботи працівників психологічної служби закладів загальної середньої освіти (формальні та неформальні обов'язки, робоче навантаження, проблеми та потреби, з якими вони стикаються), впливу повномасштабної війни на їхню діяльність та формування рекомендацій щодо підвищення ефективності роботи практичних психологів і соціальних педагогів шкіл у теперішніх умовах.

Завдання дослідження:

- ↳ описати типовий робочий день працівників психологічної служби;
- ↳ проаналізувати розподіл фактичних обов'язків між вчителями та працівниками психологічної служби;
- ↳ описати типові кейси, з якими звертаються учасники освітнього процесу до психологічної служби;
- ↳ визначити, з якими проблемами і викликами у своїй роботі стикаються працівники психологічної служби;
- ↳ з'ясувати, чи відповідає набір професійних компетентностей, який мають працівники психологічної служби, завданням і викликам, з якими вони стикаються в роботі.

Термін проведення дослідження: вересень – грудень 2023 року.

Методи і компоненти дослідження. Дослідження складалося із двох частин: кабінетного дослідження і якісного соціологічного дослідження.

У рамках кабінетного дослідження було здійснено аналіз наявних нормативно-правових документів, які регулюють роботу психологічної служби у галузі загальної середньої освіти, аналіз попередніх напрацювань та аналітичних матеріалів, пов'язаних із психологічною службою, а також аналіз вторинних даних, зібраних через запити на доступ до публічної інформації.

Вибірка

У рамках якісного соціологічного дослідження було проведено 25 інтерв'ю: 9 – із соціальними педагогами та 16 – із практичними психологами (частина учасників дослідження займали обидві посади) ЗЗСО, з них 24 жінки та 1 чоловік.

Географічний розподіл інформантів

7 осіб із Західного макрорегіону (Львівська, Хмельницька, Івано-Франківська, Волинська, Чернівецька області), 7 – з Центрального макрорегіону (Чернігівська, Київська, Дніпропетровська, Вінницька області), 7 – з Східного макрорегіону (Харківська, Луганська, Донецька області), 4 – з Південного макрорегіону (Одеська, Миколаївська, Херсонська області). Окрім цього, було проведено 8 експертних інтерв'ю з представниками ІМЗО, ІППО, психологічної служби на рівні області та громади, педагогічного ЗВО.

Контакти інформантів збиралися за їхньою згодою через гугл-форму, яка була поширена серед контактів ГО «Про.Світ».

Практичне значення отриманих результатів

Отримані дані можуть бути використані для розроблення механізмів адаптації роботи ППС в умовах повномасштабного вторгнення, оновленої моделі функціонування психологічної служби у системі освіти України. Також результати дослідження лягли в основу підготовлених ГО "Про.Світ" спільно зі Службою освітнього омбудсмена рекомендацій для МОН України щодо оптимізації роботи психологічної служби ЗЗСО .

Обмеження дослідження

Якісні методи дослідження (глибинні, експертні інтерв'ю) дозволяють визначити закономірності, тренди, зробити узагальнення думок і даних, отриманих від певних представників груп респондентів. Проте оскільки отримані дані не підтверджені кількісним дослідженням, репрезентативність даних може бути обмеженою. Оскільки дослідження фокусувалося лише на працівниках психологічної служби ЗЗСО, його висновки не можуть бути екстрапольовані на всі сфери діяльності психологічної служби у системі освіти України.

У цьому звіті для зручності прочитання ми використовуємо іменник у формі чоловічого роду для позначення особи, гендер якої невідомий або не має значення в конкретному контексті, чи групи осіб різного гендеру, гендер яких невідомий або не має значення в конкретному контексті. Водночас, переважна більшість людей, із якими ми проводили інтерв'ю, були жінками.

Розділ 1.

Структура та функції психологічної служби у системі освіти України

У цьому розділі викладені основні засади діяльності психологічної служби ЗЗСО, які базуються на Положенні про психологічну службу у системі освіти України та стосуються структури та функції психологічної служби, ключові статистичні дані щодо психологічної служби у школах та опис екосистеми психологічної підтримки Міністерства освіти і науки України.

Положення про психологічну службу у системі освіти України було затверджене наказом МОН України від 22.05.2018 № 509. Згідно з цим положенням, метою діяльності психологічної служби є:

- сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти;
- охорона психічного здоров'я;
- надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам.

Завдання психологічної служби:

↳ збереження та зміцнення психічного та соціального здоров'я, сприяння особистісному, інтелектуальному, фізичному і соціальному розвитку здобувачів освіти шляхом доповнення сучасних методів навчання та виховання ефективними психолого-педагогічними технологіями;

↳ сприяння забезпеченню психологічної безпеки, надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

Функції психологічної служби:

↳ діагностично-прогностична – виявлення причин труднощів у навчанні, інтелектуальному розвитку, соціально-психологічній адаптації; вивчення та визначення індивідуальних особливостей динаміки розвитку особистості, потенційних можливостей в освітньому процесі, професійному самовизначенні;

↳ організаційно-методична – визначення стратегії, мети, завдань, планування діяльності психологічної служби та координація взаємодії учасників освітнього процесу;

↳ корекційно-розвиткова – усунення виявлених труднощів соціально-психічного розвитку, шкідливих звичок, негативних емоційних станів здобувачів освіти, здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, зниження ризиків схильності до залежностей та правопорушень, різних форм девіантної поведінки; сприяння розвитку освітніх, інтелектуальних, загальних, спеціальних і соціальних здібностей, формування мотивації до освітньої діяльності у здобувачів освіти; надання психолого-педагогічної допомоги здобувачам освіти з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;

↳ консультативна – індивідуальна та групова робота, спрямована на вирішення запитів, з якими звертаються учасники освітнього процесу щодо розвитку, виховання, навчання та формування психологічної і соціальної компетентності учасників освітнього процесу;

↳ просвітницько-профілактична – своєчасне попередження відхилень у розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям в освітньому процесі; поширення психологічних знань, виявлення фактів порушення прав дитини, вжиття заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток, профілактика та попередження негативних впливів;

↳ соціально-захисна – здійснення соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають у кризових ситуаціях (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо); захист конституційних прав і статусу, законних інтересів здобувачів освіти.

↳ зв'язки з громадськістю – діяльність, спрямована на досягнення взаєморозуміння, співпрацю між окремими особами, колективами, соціальними групами, організаціями, державними органами управління.

Психологічна служба співпрацює з:

- ↳ органами охорони здоров'я,
- ↳ органами соціальної політики,
- ↳ відділами молоді та спорту,
- ↳ органами внутрішніх справ,
- ↳ комунальними закладами соціального захисту дітей, підтримки сімей, дітей та молоді, фахівцями із соціальної роботи об'єднаних територіальних громад, громадськими організаціями.

Система психологічної служби

На національному рівні здійснюється нормативне регулювання діяльності ПС та визначаються загальні директиви, координація роботи ПС, узагальнення та звітування про її роботу, а також дослідження, інновації та розробка науково-методичного забезпечення діяльності ПС, у тому числі інструментарію, який використовують працівники ПС школи.

На регіональному рівні здійснюється координація роботи ПС, навчально-методична та експертна підтримка, підвищення кваліфікації у публічних установах (ІППО).

На рівні громади здійснюється координація та планування роботи ПС, зокрема через діяльність методоб'єднань, навчально-методична підтримка, а також взаємодія з інституціями й установами поза системою освіти (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1
Функції, які виконують різні інституції щодо координації роботи психологічної служби закладів освіти

Національний рівень	
ІМЗО	<ul style="list-style-type: none">↳ розробляє нормативну базу;↳ дає загальні настанови щодо пріоритетів у роботі;↳ координує підвищення кваліфікації;↳ збирає, узагальнює та поширює досвід роботи психологічних служб
НАПНУ	<ul style="list-style-type: none">↳ проводить дослідження й інноваційні розробки у сфері соціальної педагогіки та прикладної психології;↳ бере участь у науково-методичному забезпеченні ПС;↳ розробляє науково-методичні вимоги до змісту діяльності працівників психологічної служби;↳ розробляє методики, техніки та технології роботи із здобувачами освіти, в тому числі з дітьми з особливими освітніми потребами

Регіональний рівень	
ПС області	<ul style="list-style-type: none"> ↳ надають навчально-методичну, інформаційну, консультативну та експертну підтримку працівникам психологічної служби, ↳ проводять дослідження, організовують упровадження інновацій; ↳ організовують діяльність методичних об'єднань психологів і соціальних педагогів, збір і поширення кращих практик
ІППО	↳ забезпечують підвищення кваліфікації психологів і соціальних педагогів
Рівень громади	
ПС громади або методисти у центрі професійного розвитку вчителів*	<ul style="list-style-type: none"> ↳ надають навчально-методичну, інформаційну, консультативну й експертну підтримку працівникам психологічної служби; ↳ організовують діяльність методичних об'єднань психологів і соціальних педагогів, збір і поширення кращих практик, методичний супровід закладів освіти у громаді

*ПС у громаді складається з директора, методистів, які беруть участь у організації діяльності ПС шкіл, та психологів і соціальних педагогів, які здійснюють супровід закладів освіти у громаді. Якщо її неможливо створити, у центрі професійного розвитку вчителів вводиться посада методиста з психологічної служби.

Розмір ПС у закладі освіти визначається типом населеного пункту та кількістю учнів у школі відповідно до нормативів. Таким чином, кожен заклад освіти повинен мати практичного психолога або соціального педагога бодай на неповний робочий день (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2
Нормативи ставок практичного психолога і соціального педагога

місто		село	
до 499 учнів	0,5	до 99 учнів	0,25
500+ учнів	0,75	100+ учнів	0,5
700+ учнів	1	200+ учнів	0,75
		300+ учнів	1

Діючі нормативні документи визначають перелік посадових обов'язків працівників психологічної служби. До таких обов'язків практичного психолога належать:

- ↳ психологічне забезпечення освітнього процесу;
- ↳ психологічний супровід психічного, розумового, соціального і фізичного розвитку здобувачів освіти;
- ↳ психологічна діагностика й аналіз динаміки психічного, розумового і соціального розвитку здобувачів освіти;
- ↳ психологічний супровід адаптації до умов освітнього процесу;
- ↳ реалізація розвивальних, профілактичних, просвітницьких, корекційних програм з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти;

- ↳ консультативна допомога всім учасникам освітнього процесу з питань навчання, виховання здобувачів освіти, особистісного та професійного розвитку тощо;
- ↳ робота з постраждалими від насильства дітьми тощо.

Соціальний педагог у свою чергу забезпечує:

- ↳ соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти, колективу та мікрогруп, осіб, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах;
- ↳ просвітницьку та профілактичну роботу серед учасників освітнього процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо;
- ↳ вивчення та аналіз соціальних умов розвитку здобувачів освіти, мікроколективу (класу чи групи), шкільного, студентського колективу в цілому, молодіжних і дитячих громадських організацій.

Крім того, працівники психологічної служби виконують ряд функцій у співпраці з адміністрацією і педагогічним колективом закладу освіти (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3
Обов'язки, у виконанні яких психологічна служба бере участь і сприяє іншим працівникам

Практичний психолог	Соціальний педагог
освітня діяльність, спрямована на забезпечення всебічного розвитку здобувачів освіти, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян;	планування і реалізація завдань соціалізації здобувачів освіти, адаптація їх у новому колективі і соціальному середовищі;
розробка та впровадження розвивальних, корекційних програм, посібників, методичних рекомендацій, планів освітньої діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти, а також для осіб, які перебувають на індивідуальній та інклюзивній формі навчання;	надання допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах або потребують посиленої педагогічної уваги чи мають особливі освітні потреби, в тому числі постраждалим від насильства та військових конфліктів;
формування у здобувачів освіти відповідальної та безпечної поведінки в ситуаціях ризику, навичок здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я, готовності до самореалізації;	взаємодія закладів освіти, сім'ї та суспільства у вихованні здобувачів освіти, їхньої адаптації до умов соціального середовища, забезпечення консультативної допомоги батькам (законним представникам);
профільне та професійне самовизначення здобувачів освіти, формування життєвої компетентності;	захист прав здобувачів освіти від будь-яких видів і форм насильства, представлення їхніх інтересів у правоохоронних і судових органах тощо;
формування соціально-комунікативної компетентності обдарованих дітей;	формування у здобувачів освіти відповідальної поведінки, культури здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я;

попередження та профілактика професійного вигорання педагогічних працівників;	попередження конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобігання та протидія домашньому насильству.
формування психологічної готовності учасників освітнього процесу до взаємодії в інклюзивному середовищі з дитиною з особливими освітніми потребами;	
формування психологічної культури учасників освітнього процесу;	
попередження будь-яких видів і форм насильства та конфліктів серед здобувачів освіти;	
формування небайдужого ставлення здобувачів освіти до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування педагогами про випадки домашнього насильства та конфліктів серед здобувачів освіти, що стали їм відомі.	

Статистичні дані. Згідно з даними Інституту освітньої аналітики, кількість практичних психологів і соціальних педагогів зменшилася за останні два роки, коли у країні йде повномасштабна війна (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4

Кількість практичних психологів і соціальних педагогів закладів загальної середньої освіти України протягом останніх 6 років

	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023	2023/2024
Практичні психологи	8 094	8 039	8 096	8 062	7 298	7 019
Соціальні педагоги	4 403	4 391	4 481	4 596	4 161	4 089

Джерело: Інститут освітньої аналітики

Типові штатні розписи передбачають посади практичного психолога та соціального педагога у кожній школі. Станом на 2023/2024 навчальний рік у закладах загальної середньої освіти налічувалося 7 019 практичних психологів та 4 089 соціальних педагогів. Водночас їх розподіл між міською та сільською місцевостями неоднорідний. Психологи є у 75% міських і в 40% сільських шкіл. Соціальні педагоги є у 46% міських шкіл і у 22% сільських.

Кількість психологів на ставку у містах – 0,93 особи, у селах – 0,76 особи.

Кількість соціальних педагогів на ставку у містах – 1,06 особи, у селах – 0,83 особи. Таким чином, можна припустити, що у сільській місцевості помітна частина психологів не працюють на повну ставку (таблиці 1.5 та 1.6).

Таблиця 1.5

Розподіл кількості осіб і ставок практичних психологів у розрізі міської та сільської місцевостей станом на 2023/2024 навчальний рік у ЗЗСО

	Міська	Сільська
Кількість осіб	3 944	3 075
Кількість ставок	3 592,93	2 202,13

Джерело: Інститут освітньої аналітики

Таблиця 1.6

Розподіл кількості осіб і ставок соціальних педагогів у розрізі міської та сільської місцевостей станом на 2023/2024 навчальний рік у ЗЗСО

	Міська	Сільська
Кількість осіб	2 431	1 658
Кількість ставок	2 414,29	1 350,05

Джерело: Інститут освітньої аналітики

Організація роботи працівників психологічної служби закладів загальної середньої освіти

У цьому розділі розглядаються основні тенденції щодо планування, звітності, ведення документації працівниками психологічної служби; організація роботи практичних психологів і соціальних педагогів, зокрема організація робочого дня, доступ до учнів, особливості роботи онлайн; матеріальне забезпечення, оплата праці і навантаження працівників психологічної служби.

2.1. Планування, звітність і ведення документації

Планування. Працівники психологічної служби (далі – ППС) планують форми та зміст своєї роботи на навчальний рік, спираючись на Положення про психологічну службу у закладах освіти України, методичні рекомендації та пріоритети роботи психологічної служби, які щороку визначаються МОН України, а також нормативні акти, інформаційні та рекомендаційні матеріали від МОН України та інших урядових структур щодо окремих напрямків державної політики, до реалізації яких долучаються заклади загальної середньої освіти. Практичні психологи та соціальні педагоги можуть отримувати інформацію про ці рекомендації та вимоги як циклограму, де у вигляді календаря розписано, до реалізації яких програм мають долучитися ППС, коли здійснювати заходи на їх виконання та подавати звітність про це.

У план також включають теми, що визначаються наказами місцевого управління освіти. При цьому авторки звіту отримали свідчення, що накази на обласному та місцевому рівні можуть дублювати зміст національних державних програм або рекомендацій, тобто видаватися на їх виконання для конкретної області чи громади. З іншого боку, інформанти

повідомляли, що управління освіти можуть вимагати від них провести заходи чи здійснити активності на виконання програм, які не стосуються освіти безпосередньо і, відповідно, не включені у циклограму.

Також план роботи ППС має ґрунтуватися на Плані роботи школи та/або Плані виховної роботи школи і бути узгодженим з ними.

До планування можуть долучатися консультанти з НМЦ громади чи області або колеги з інших шкіл у рамках діяльності методичного об'єднання ППС. Вони допомагають ППС (зокрема на запит самих практичних психологів та соціальних педагогів) зі структурою для планування (наприклад, надсилають циклограму на запланований навчальний рік), а також з ідеями для змісту та форм роботи (які тренінги, заняття, вправи можна провести).

Відповідно до листа МОН України від 24.07.2019 № 1/9-477 «Про типову документацію працівників психологічної служби у системі освіти України» річний план роботи практичного психолога погоджується з директором / методистом центру / кабінету / лабораторії психологічної служби з метою отримання навчально-методичної, інформаційної, консультативної та експертної підтримки та затверджується керівником закладу освіти. Інформанти з громад, у яких функціонують НМЦ повідомили, що на практиці участь НМЦ громади у плануванні роботи ППС шкіл досі лишається помітною. Ми отримали свідчення про випадки, коли НМЦ погоджували плани роботи ППС та приймали звітність.

З методичної сторони моєї роботи, головний — це методист НМЦ, яка переглядає мій календарний план перед початком року, утверджує його разом з директором школи і потім дивиться в кінці року, що виконано, а що ні. Ну, плюс в кінці кожного кварталу, звісно, і в кінці семестру.

Соціальна педагогиня, сільська ТГ, Київська область

Під час складання річного плану ППС можуть орієнтуватися на тематичні дати або тижні, які мають календарну прив'язку.

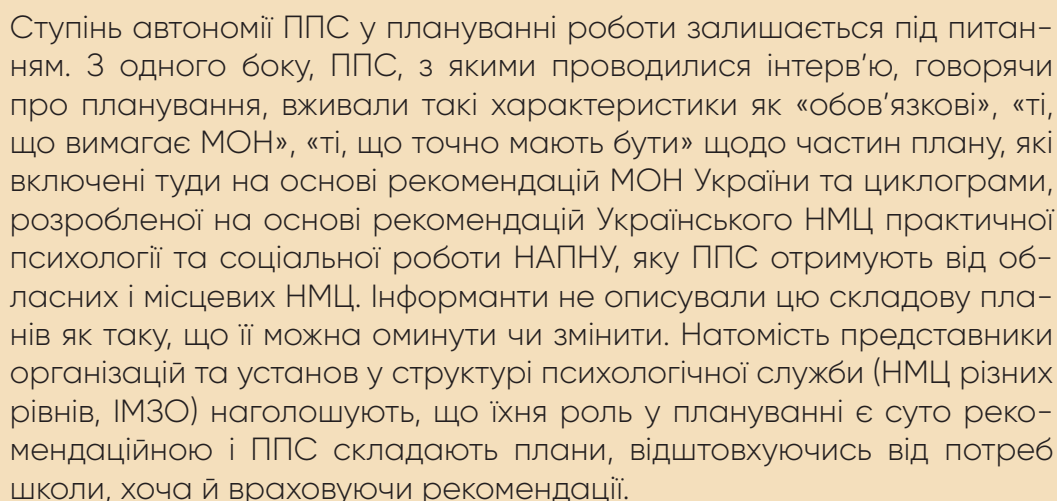
Є й тематичні тижні, в яких ми приймаємо участь. От в нас на цьому тижні «тиждень протидії торгівлі людьми», а наступний вже буде в нас «тиждень протидії булінгу». І ми будемо працювати в цьому напрямку. Будуть проводитися інтерактивні заняття, тренінги, ігри, квести.

Практична психологиня, сільська ТГ, Миколаївська область

Активності з інших тем або певні види роботи (наприклад, індивідуальні консультації) плануються на весь рік.

На планування роботи ППС впливають також запити від учасників освітнього процесу.

Досвічені ППС можуть вносити у план роботи заходи з тем, щодо яких часто отримували запити у минулі роки. Інший варіант – опитування у кінці попереднього навчального року, аби зрозуміти потреби і спланувати відповідні активності на наступний рік.

Ступінь автономії ППС у плануванні роботи залишається під питанням. З одного боку, ППС, з якими проводилися інтерв'ю, говорячи про планування, вживали такі характеристики як «обов'язкові», «ті, що вимагає МОН», «ті, що точно мають бути» щодо частин плану, які включені туди на основі рекомендацій МОН України та циклограми, розробленої на основі рекомендацій Українського НМЦ практичної психології та соціальної роботи НАПНУ, яку ППС отримують від обласних і місцевих НМЦ. Інформанти не описували цю складову планів як таку, що її можна оминати чи змінити. Натомість представники організацій та установ у структурі психологічної служби (НМЦ різних рівнів, ІМЗО) наголошують, що їхня роль у плануванні є суто рекомендаційною і ППС складають плани, відштовхуючись від потреб школи, хоча й враховуючи рекомендації.

Інформанти стверджують (і це відповідає рекомендаціям МОН України), що на період написання цього звіту вимогою є наявність річного плану роботи, і саме він потребує затвердження.

План в мене повинен бути зроблений на день і на місяць. Він зараз у нас якби для себе робиться, скажімо, для своєї зручності. Якщо раніше це робилося для того, щоб можна було якось там підписуватись, до директора носити, то зараз зручно, тому що ти сам собі плануєш день. Головне, щоб річний план в тебе був виконаний. Як ти собі плануєш свій день і місяць – це вже від тебе залежить.

Практична психологиня, міська ГТ, Чернівецька область

Однак деякі з інформаторів, які зазначалося вище, мають досвід формування окремих планів на місяць або на тиждень, які потребують затвердження та формального звітування на вимогу адміністрації школи чи місцевого управління освіти або НМЦ на рівні громади. На думку окремих учасників дослідження, необхідність розписувати діяльність у річному плані помісячно є незручною, оскільки це обмежує можливість гнучко реагувати на запити учасників освітнього процесу чи, наприклад, управління освітою.

Окремі інформанти засвідчили, що у їхніх школах відбувається також неформальне оперативне планування (на тиждень чи на місяць) за ініціативи та участі адміністрації закла-

ду. Директор збирає відповідальних за виховну роботу та добробут учнів (заступника з виховної роботи, ППС, класних керівників тощо) і обговорює з ними заплановані активності на відповідний період часу.

У план роботи ППС можуть вноситися зміни протягом навчального року. Інформанти повідомляли, що вони можуть вносити в план на місяць чи на тиждень активності відповідно до запитів класних керівників і вчителів. Також ППС, спостерігаючи під час роботи системні чи повторювані проблеми, можуть включити у план роботи заходи або активності, спрямовані на подолання проблеми.

Дівчатка до мене приходили, у них були конфлікти з вчителями. Вони приходили і скаржилися. Значить, що ми робимо? Включаємо у план заходів пояснення методів, прийомів спілкування зі старшокласницями.

Практичний психолог, міська ТГ, Донецька область

Насамкінець, у ППС є робота поза планом, яку вони за результатами виконання включають у журнал щоденного обліку роботи практичного психолога чи соціального педагога та у звітність. Робота поза планом може включати непередбачені індивідуальні консультації, наприклад, у випадку звернень від учасників освітнього процесу або за результатами діагностики, заходи на прохання керівництва школи чи місцевого управління освіти. ППС планують певну кількість індивідуальних консультацій, але на практиці момент їх проведення та їх кількість не завжди відповідають плану, і така зміна кількості не є проблемою.

Підсумовуючи, можна припустити, що процес планування роботи ППС різниться від школи до школи і залежить від їхнього досвіду, ступеню методичної підтримки консультантами НМЦ громади та області, обізнаності та зацікавленості у роботі ПС адміністрації школи та вчителів. Виходячи з цих факторів, ППС можуть планувати роботу переважно спираючись на загальнонаціональні рекомендації або враховуючи запити на рівні школи. Також ППС можуть планувати роботу самостійно або з колегами по ПС і після цього намагатися виконати план, домовляючись з класними керівниками, вчителями-предметниками та адміністрацією, або вже на етапі планування координуватися з іншими членами шкільної команди.

Звітність. ППС звітують за кількома напрямками. Є загальні внутрішньошкільні статистичні звіти про їхню роботу у кінці семестру та аналітичний звіт у кінці року. Кожен з них містить детальну інформацію про виконану роботу (кількість активностей за кожним з видів і форм роботи, кількість охоплених учасників освітнього процесу, теми роботи тощо) відповідно до річного плану роботи. Семестровий звіт подається адміністрації школи, річний – через інформаційну систему «Я – психолог» до ІМЗО, а до цього – ієрархічно (від місцевого через обласний до національного) через систему НМЦ та органи управління освітою.

Інший тип звітності – звіти на виконання окремих програм чи тематичних активностей, згаданих у попередньому підрозділі, наприклад, про проведення заходів до Всесвітнього дня психічного здоров'я, «16 днів проти насильства» тощо.

Інформанти повідомляли, що звітують про зміст своєї роботи по темах і напрямках в управлінні освіти та (або) консультантам НМЦ громади. Ними подаються звіти про виконання окремих програм – наприклад, «Ти як?» (щомісячні звіти), профілактика суїцидальної поведінки тощо – та про планову діяльність ППС (проведені заходи, консультації). Звітування про поточну роботу відбувається з певною регулярністю, а про окремі теми (насамперед тематичні тижні чи дати, до яких проводяться заходи) – у форматі «провели – прозвітували».

...і обов'язково управління освіти, районне управління освіти, де є інспекторка, є консультант або ці, або ці, якщо якась акція, ця ж адаптація чи профорієнтація, ментальне здоров'я щомісяця – звіт обов'язково зараз. І так далі. Обов'язково фото з звітом у ворд-документі. Все це надсилається, перевіряється, якщо невчасне, сварять дуже, нереально.

Практична психологиня, сільська ТГ, Одеська область

Є також згадки про те, що у звітність входить інформація про методики, якими користуються ППС, і документація, яку вони ведуть (протоколи) – у НМЦ можуть висунути вимогу надати її для перевірки.

Соціальні педагоги, крім звітування про свою роботу, часто стикаються з необхідністю надавати інформацію про учнівство на запит. Ці запити стосуються кількості учнів тих чи інших категорій (наприклад, які перебувають за кордоном, ВПО, користувачів соціальної допомоги, учнівства з ООП тощо), потреб учасників освітнього процесу (наприклад, щодо гаджетів для навчання, літнього оздоровлення).

Найбільша в мене робота це звіти. Звіти від відділу освіти, які перенаправляють мені. Це щоденні звіти, тижневі звіти, звіти місячні. По-різному скомбіновані. Сьогодні вони хочуть так, завтра хочуть так. Контроль міграції дітей, внутрішньо переміщених, зовнішньо переміщених – моя робота.

Соціальна педагогиня, сільська ТГ, Дніпропетровська область

Крім формального звітування, інформанти розповіли також про оперативне звітування на регулярних (щотижневих, щомісячних) нарадах за участі директора та заступників з виховної роботи. ППС там розповідають про плани на відповідний період і звітують про те, що зробили за попередній. Інформанти розповіли, що у деяких школах є вимога від представників НМЦ або управління освіти (яких названо «методистами» чи «інспекторами»), аби директор школи щотижня ставив підпис у журналі психолога, таким чином засвідчивши виконану роботу. Ці ж установи можуть вимагати від ППС звітів про їхню роботу (виконання плану) помісячно або проводити перевірки роботи ППС та дотримання плану роботи, таким чином беручи на себе функції нагляду і контролю.

Запити на оперативне звітування та надання інформації можуть надходити без попередження і давати ППС дуже мало часу на формування відповідного звіту чи пошук потрібної інформації. Інформанти засвідчили, що дані можуть вимагатися «до кінця дня», «протягом півгодини». Через це ППС можуть працювати у позаробочий час.

Звіти можуть подаватися у паперовій або електронній формі – у першому випадку вони подаються відразу в обох, однак паперова форма є обов'язковою. Детальніше про цифровізацію документообігу, у тому числі звітності, йтиметься у наступних підрозділах.

Інформанти зауважили, що протягом останніх двох навчальних років вимоги до ведення документації та подання звітності дещо послабилися: не за всіма програмами та темами необхідно було звітувати, було знято вимоги надсилати паперову звітність. Про це свідчили, зокрема, учасники дослідження з областей, де ведуться активні бойові дії та є окуповані території, а школи працюють дистанційно.

Документація. Типова документація, яку мають вести ППС, визначається листом МОН України від 24.07.2019 № 1/9-477. Цей перелік включає:

- форму річного плану;
- журнал практичного психолога та соціального педагога для щоденного обліку роботи;
- протоколи індивідуальної психологічної діагностики та консультації;
- протокол групової діагностики;
- протоколи індивідуального та групового соціально-педагогічного вивчення;
- соціально-педагогічної консультації;
- форму для обліку занять;
- соціальний паспорт школи;
- графіки роботи.

Крім цього, інформанти згадували картки індивідуального супроводу дитини, які вони можуть вести щодо учнів, з якими працюють, однак у рекомендаціях МОН України вони відсутні.

Обов'язковими до укладання і ведення є річний план та журнал практичного психолога/соціального педагога. План заповнюється відповідно до форм і тем активностей, які зазначені у Положенні про психологічну службу. Журнал є формою щоденного обліку роботи, у якому зазначаються всі дії ППС протягом дня: проведені для профілактики чи просвіти заходи, діагностика, консультації та корекційні заняття, організаційно-методична робота тощо. Зазначається час, витрачений на роботу, тема та кількість учасників, форма та зміст роботи. Інформанти повідомили, що на певні види робіт закладено визначену кількість часу протягом року.¹

¹Авторкам не вдалося знайти нормативний документ або лист, який містить відповідні вказівки.

Є певна кількість годин на рік, яка має витратитись на щось. Наприклад, на роботу з електронною скринькою на рік має бути 6 годин. Ну, буквально по 10 хвилин ти заходиш, перевіряєш раз у тиждень, і якимось воно підбивається. Або ж на корекційну роботу теж є певне число годин.

Соціальна педагогиня, сільська ТГ, Київська область

За свідченнями інформантів, соціальні педагоги присвячують веденню документації значно більше часу. Зокрема, їхнім завданням є складання соціального паспорту школи, де зазначено соціально-демографічні характеристики всіх учнів та обліковано тих, хто належить до соціально вразливих категорій та/або має право на соціальний захист. Соціальні педагоги залучені також до роботи шкільних Рад профілактики правопорушень. Вони не лише беруть участь у їх засіданнях і готують матеріали щодо учнів, випадки яких розглядаються Радою, а й можуть вести документацію роботи Ради.

Учасники дослідження висловлювали невдоволення тим, що облік робочого часу у журналі є надто детальним і дріб'язковим – наприклад, є досвід вимог зазначати роботу з інтернет-ресурсами в журналі щоденного обліку, тобто вказувати відвідані сайти та докладати історію перегляду на робочому ноутбучі.

З відповідей інформатів можна зробити припущення, що не всі ППС чітко розуміють, які саме типи документів вони мають подавати обов'язково, а які – на власний розсуд. Зокрема це стосується індивідуальної картки учнів, протоколів індивідуальних консультацій та корекційних занять, особливо разових. Дехто заповнює ці документи лише у випадку, якщо це тривала або постійна робота, натомість одиничні консультації лише фіксуються у журналі психолога / соціального педагога. Крім того, деякі з інформантів вважають, що різні типи документації дублюють одне одного (наприклад, журнал роботи психолога та протоколи діагностики і консультацій).

ППС зазначали, що у створенні протоколів консультацій та діагностики є необхідність засвідчити їх підписами батьків чи законних представників дитини і деякі з них повідомляли, що така вимога лякає чи насторожує батьків, висловлювали побоювання, що це може відбити у них бажання взагалі звертатися до ППС.

Інформанти стверджують, що заповнення документації за вказівками МОН України має займати півгодини на день. Але, на їхню думку, встигнути оформити протоколи індивідуальної чи групової роботи за цей час неможливо. Зокрема, на заповнення поточної документації відповідно до всіх вимог не залишається часу через роботу з учасниками освітнього процесу.

У відповідях на питання про те, скільки часу у них займає ведення документації, інформанти надавали різні, інколи навіть протилежні відповіді. Частина з них стверджують, що ведення документації займає дуже багато часу і непропорційну його частку порівняно з іншими видами роботи.

Паперова робота займає десь 70-80% часу. Так, буває, навантаження, тому що це все прив'язано до дат конкретних і бувають такі дні, коли, є позанормова робота, але не оплачувана, а треба вкластися у терміни. А бувають такі дні, коли, навпаки, трошки розгружений і почаювати в обід можна на півгодинки довше.

Соціальна педагогиня, сільська ТГ, Дніпропетровська область

Ці учасниці дослідження вважають, що перевантажені роботою з документами та що ця робота часто є недоцільною і заважає виконанню їхніх основних обов'язків.

Протилежна позиція – що час, витрачений на паперову роботу, різниться залежно від дня та періоду року, однак загалом вона не займає багато часу та не є складною.

...заповнення журналу займає дуже мало часу. Тому що, фактично, ти зробив вид діяльності, заповнив журнал, і все. ... В нас є протоколи, які ми можемо заповнювати, але вони теж в нас зараз стоять з позначкою *. Тобто ти можеш заповнювати, можеш не заповнювати. В основному я протоколи не заповнюю – поясню чому. Тому що якщо в мене одноразова консультація, то я знаю приблизно, з якої теми дитина прийшла, я просто її відмічаю собі в блокноті, що в мене була дитина з такою-то проблематикою, і все.

Практична психологиня, міська ТГ, Чернівецька область

Навіть ті ППС, які заповнюють всю рекомендовану МОН України документацію, можуть робити це досить швидко та не відчувати це як надмірний тягар, особливо із застосуванням цифрових інструментів.

Одна з інформанток звернула увагу, що за умови заповнення документації одразу (кожного дня, негайно по проведенню активностей) кожен запис чи протокол окремо не займають багато часу. Однак особливості роботи ППС, особливо психологів, роблять виділення регулярного часу на ведення документації дуже складним або неможливим: фахівці мають підлаштовувати свій розклад під потреби та запити учасників освітнього процесу і графік роботи школи. Таким чином, документація часто заповнюється у вільний від інших активностей час і може накопичуватися.

ППС можуть вести офіційну документацію, яку рекомендовано МОН України, і паралельно мати власні записи у різних формах: протоколи зустрічей з учасниками освітнього процесу, характеристики дитини, рекомендації, надані після консультацій.

Зі свідчень інформантів ми можемо припустити, що планування і документація займають суттєво більше часу у менш досвідчених ППС, а зі збільшенням стажу ця діяльність стає простішою.

Інструменти для автоматизації ведення документації та звітності. Інформанти ведуть документацію та звітність у різні способи. Частина з них щоденну документацію веде рукописно у журналах з друкованою основою, а звітність складає в електронному вигляді, роздруковує та передає отримувачам (разом з електронною копією). Вимога роздруковувати плани та звіти видається декому з інформантів безглуздою й ускладнює їхню роботу (зокрема через те, що витратні матеріали, у тому числі на друк, вони нерідко мають купувати самостійно). Ми отримали свідчення, що у деяких областях (у зоні бойових дій та під окупацією) вимоги подавати звітність на папері протягом повномасштабного вторгнення було скасовано.

Є випадки, коли документація ведеться в електронному вигляді. Зокрема, авторки звіту отримали інформацію про інструмент, розроблений НМЦ ПС Вінницької області, який дозволяє пришвидшити і спростити ведення документації та автоматизує формування звітів, оскільки вже містить усі необхідні для їх формування дані.

З 2022/2023 навчального року ІМЗО запровадив електронну звітність (збір аналітично-статистичних матеріалів фахівців психологічної служби) виключно в онлайн-форматі через єдину електронну систему звітності (ЄЕСЗ). Подання звітності здійснюється через автоматизовану інформаційну систему «Я – психолог». Ця система пропонує безкоштовний функціонал (зокрема подання річних звітів і ведення документації) та окремі платні послуги (доступ до тестів і методик). На початку 2023 року ІМЗО розпочав навчання ППС щодо створення єдиної статистичної звітності в електронному форматі.

Інформанти позитивно відгукувалися про цифровізацію документообігу. Для декого з них цифрові інструменти створюють можливість помітно економити час і зусилля. Однак при цьому є свідчення, що використання інструментів для автоматизації документообігу може викликати труднощі у ППС: їм складно розібратися з інтерфейсом або ж не хочеться проводити додатковий час за комп'ютером.

2.2. Організація робочого часу

Робочий день. ППС організують свій робочий день навколо двох типів роботи: безпосередньої взаємодії з учасниками освітнього процесу й організаційно-методичної роботи. Хоча розподіл часу між цими типами роботи, про які розповіли учасники дослідження, має бути 50/50 – 4 години на роботу з людьми (консультації, заходи, діагностика тощо), 4 години на організаційно-методичну роботу (ведення документації, звітність, підготовка до роботи з учасниками освітнього процесу), на практиці цей розподіл може бути дуже різним протягом кожного з робочих днів та в середньому протягом тижня чи місяця. Таким чином, один робочий день ППС можуть провести на робочому місці з документацією, аналізом діагностичних тестів і створенням презентацій, а інший – працюючи з учнівством та вчительством.

Свідчення інформантів щодо структури робочого дня також різняться: назагал прийнято виділяти першу половину дня на роботу з учасниками освітнього процесу, а другу – на організаційно-методичну роботу, однак на практиці розподіл годин між цими видами роботи змінюється від дня до дня та залежить від форми організації освітнього процесу, типу роботи, місця проживання учнів і батьків тощо. Насамперед ППС відштовхуються від можливостей доступу до учасників освітнього процесу (передусім учнівства). Якщо йдеться про групову роботу, що відбувається протягом години психолога, виховних годин, уроків, протягом яких вчителі дозволяють ППС працювати з учнями або коли вчителі

відсутні на уроці через хворобу або інші причини, а ППС їх замінює, то ця робота відбувається у першій половині дня.

Деякі ППС починають роботу з ранкових зустрічей з класами та/або хвилинки психолога – ці активності покликані допомогти дітям впоратися з психологічними наслідками війни і підготуватися до навчального дня. Участь ППС у батьківських зборах і педрадах відбувається у позаурочний час. Індивідуальні консультації ППС можуть призначати після уроків. Втім, за свідченням деяких інформантів, під час онлайн-навчання або з дітьми, на яких після уроків чекає шкільний автобус, такий графік не працює.

Якщо ситуація позапланова і участь ППС необхідна негайно, консультація може відбуватися у будь-який час. Таким чином, організація робочого дня ППС, особливо психологів, підлаштовується під можливості та потреби учасників освітнього процесу.

Протягом канікул ППС можуть зосередитися на організаційно-методичній роботі. Є свідчення, що ведення документації ППС здійснюють у позаробочий час, бо протягом дня надто завантажені роботою з учасниками освітнього процесу.

Менше зараз часу приділяю, скажімо, методично-організаційній роботі. Це заповнення журналів, звітності і так далі. Це вже роблю так, у свій особистий час, коли випадає, але намагаюся більше часу зараз проводити роботу з дітками.

Практична психологиня, сільська ТГ, Миколаївська область

Крім того, на запит адміністрації чи місцевого управління освіти ППС можуть працювати на вихідних або в позаробочі години.

Так, в принципі, виходить, що і в суботу, і неділю можу працювати. Це, залежить, буває так, що від мене, а буває, що залежить не від мене. Коли щось термінове треба зробити і мені приходить всю суботу приділити час цій роботі. Звісно, мені ніхто не дає якийсь відгул чи ще щось – такого взагалі немає. Тобто зараз от ці рамки, знаєте, вони розмиті, і не тільки в соціальних педагогів, в психологів, взагалі у вчителів, які працюють дистанційно, у всіх це розмито.

Практична психологиня та соціальна педагогиня, міська ТГ, Херсонська область

Інформанти зі шкіл з очною та змішаною формами навчання згадували, що за домовленістю з адміністрацією школи організаційно-методичну частину роботи вони можуть виконувати з дому. Водночас є свідчення, що в деяких випадках адміністрація несхвально ставиться до відсутності ППС на робочому місці та виконання роботи поза закладом освіти, навіть якщо йдеться про обов'язки, які вимагають покинути школу (наприклад, зв'язки з громадськістю).

Доступ до учнівства. Учасники дослідження стверджували, що однією з головних проблем у роботі ППС є доступ до учасників освітнього процесу, насамперед до учнівства. ППС потрібен час на тестування, проведення просвітницьких заходів, тренінгів, заходів із психологічної самопомоги тощо в рамках діагностичної, просвітницької, профілактичної роботи, однак знайти його складно, адже діти зайняті уроками. Першою причиною цієї проблеми є брак чітко визначених годин для такої роботи. Підходи, які використовують ППС у подібних випадках, такі:

- ↳ домовленість із класними керівниками про використання виховних годин;
- ↳ домовленість із вчительством щодо використання уроків (зокрема фізкультури, мистецтва);
- ↳ робота під час уроків, де ППС замінює відсутнього вчителя;
- ↳ робота на перервах;
- ↳ робота після уроків;
- ↳ пасивна робота (розміщення матеріалів у приміщенні або на сайті школи, у чатах; розсилання опитувальників та анкет учасникам освітнього процесу на самозаповнення).

Необхідність підлаштовувати свою роботу під рішення вчителів або наявність «вільних» уроків викликала у ППС невдоволення та спричиняла обмежений доступ до учнівства.

Тому що зазвичай ти сидиш, як пожежник, і чекаєш, поки щось станеться. Тобто хтось з педагогів захворіє, і тобою просто заткнуть дірку в розкладі, вже вибачте за такий грубий вираз, але так і є. Тому що потрібно виконувати роботу. Але її немає, коли проводити. Не виховувати ж дітей на перервах? Якщо перерва триває всього 10 хвилин, і в дитини є безліч інших завдань, які треба вирішити за такий малий проміжок часу.

Соціальна педагогиня, сільська ТГ, Київська область

Складність такого підходу полягає також у плануванні: заплановані групові форми роботи не мають відведеного для них часу, тож ППС мають домовлятися з учителями чи класними керівниками, аби їм виділили час на уроках, на що останні не завжди погоджуються. Інший варіант – користуватися нагодою, коли вчителі пропускають уроки через хворобу або інші причини. Однак такий підхід не є надійним, бо заміна може не трапитися у потрібний час чи у всіх класах. Відповідно, ППС ризикують не впоратися із виконанням плану через затримки або, навпаки, перевантаження, коли всі заходи припадають на короткий проміжок часу.

Крім цього, ППС вважають такі ситуації принизливими для себе та своєї професії – брак виділеного часу для роботи ніби ставить їх на сходинок нижче від вчителів. Це знижує професійну самооцінку та мотивацію продовжувати працювати.

Ще одним негативним ефектом такої ситуації є обмеження щодо методів роботи, які можуть використовувати ППС. Якщо робота відбувається під час заміни, уроків чи «хвилинки психолога», на деякі активності – наприклад, тренінги, деякі ігри – не вистачає часу.

Однак є школи, де доступ до учнівства заплановано на рівні адміністрації, тобто ППС не потрібно самостійно домовлятися із класними керівниками. Інформанти з інших шкіл розповіли про досвід нерозуміння адміністрацією сутності та важливості роботи ПС, де їхня робота поза фокусом керівництва школи, й організація взаємодії з учасниками освітнього процесу повністю лягає на психологів і соціальних педагогів – вони не отримують підтримки від адміністрації.

МОН України рекомендує ППС впроваджувати «годину психолога» з метою стабілізації психоемоційного стану здобувачів освіти та їхнього налаштування на освітню діяльність. Деякі інформанти повідомили, що у їхній школі ця практика застосовується. Однак є випадки, що «година психолога» не має закріпленого місця у розкладі, тож психологи мають проводити її у той час, про який домовляється із класними керівниками та вчительством. Інформанти повідомили також, що у великих школах вони не встигають проводити «години психолога» у кожному класі, тож проводять їх на запит класних керівників чи адміністрації школи.

Ми отримали свідчення, що окремі години, виділені у розкладі спеціально для роботи шкільних психологів, є у школах, які втілюють окремі проекти чи програми – наприклад, програму невідкладної психосоціальної підтримки для учнів та вчителів «Безпечний простір».

Друга причина проблем із доступом до учнівства – це упереджене ставлення учасників освітнього процесу до ППС та питання психічного здоров'я і благополуччя загалом. Насамперед у цьому контексті згадували батьків. З досвіду учасників дослідження, батьки не завжди хочуть звертатися по допомогу до психологів чи соціальних педагогів та працювати з ними або давати дозвіл на роботу з їхніми дітьми.

Тобто батьки насправді не хочуть, щоб їхні діти ходили до психолога. Вони цього уникають. Навіть, коли ти їм пропонуєш щось: ось, у постійному доступі, будь ласочка, будь-яка проблема, будь-що, приходьте, вирішуйте. ...зазвичай батьки все ігнорують. І через низьку обізнаність самі не ходять. І, звичайно, важко йти проти цього.

Соціальна педагогиня, сільська ТГ, Дніпропетровська область

Серед причин такої поведінки учасники дослідження назвали нерозуміння важливості піклування про свій психоемоційний стан, допомоги, яку може надати психолог, брак довірливих стосунків з їхніми дітьми та навичок спілкування з ними, стигматизація теми психоемоційних проблем і психічного здоров'я. Батьки, за словами інформантів, можуть боятися, що консультація із психологом призведе до встановлення дитині діагнозу та переходу на індивідуальну освітню програму через особливі освітні потреби (навіть попри те, що інформанти пояснюють, що це виходить за межі їхніх компетенцій і повноважень).

Основні проблеми, з якими стикаються ППС у цьому контексті, такі:

- ↳ відмова батьків визнавати наявність проблеми і дати дозвіл на роботу з дитиною;
- ↳ відмова приходити на консультації до ППС;
- ↳ відмова звертатися до фахівців поза школою, до яких переспрямовують дитину (ІРЦ, терапевти, психіатри);
- ↳ відмова слідувати рекомендаціям ППС і працювати з дитиною вдома.

Особливості роботи ППС онлайн. Протягом пандемії COVID-19 та під час повномасштабного вторгнення робота багатьох ППС відбувалася онлайн. В областях на сході та півдні країни, а також прикордонних з РФ районах усі школи працюють дистанційно другий (на момент написання цього звіту) рік. Інформанти визначили дистанційну роботу як один із найбільших викликів, з якими вони зараз стикаються. Цей формат роботи створює для них проблеми з кількох причин.

По-перше, робота онлайн ускладнює або робить неможливим встановлення довірливих стосунків з дітьми, які є запорукою успішної роботи ППС. За словами інформантів, діти «не відкриваються», їм дискомфортно спілкуватися із психологом чи соціальним педагогом за допомогою відеозв'язку.

ППС відчують суттєву різницю у взаємодії з учнями, з якими вони працювали до 2020 року, і дітьми (насамперед молодшого шкільного віку), яких вони бачили переважно або лише онлайн – вони «не знають» цих дітей, не завжди можуть знайти до них підхід. Крім того, вони втратили можливість спостерігати за поведінкою дітей на перервах і на уроках (оскільки частина учнівства не вмикає відео під час них).

По-друге, форми роботи і методики, якими користуються ППС, можуть суттєво гірше працювати онлайн або не працювати взагалі. Це стосується деяких діагностичних методик (зокрема за допомогою обладнання), вправ, які передбачають просторову взаємодію, довготривалих активностей на кшталт тренінгів. Під час діагностики не можна спостерігати, в яких умовах дитина відповідає на питання, під час тренінгів – наскільки активно учасники залучаються до вправ. Молодшим учням складно заповнювати анкети для діагностики онлайн без допомоги батьків, а ті можуть впливати на результати.

По-третє, під час роботи онлайн ППС помічали, що до них рідше звертаються по консультації. Попри зусилля (поширення інформації про можливість поспілкуватися з психологом у чатах і соціальних мережах школи, повідомлення про це через класних керівників), учнівство та батьки не так активно звертаються по допомогу. Деякі батьки відмовляються від консультацій онлайн, бо їм складно користуватися технічними засобами.

По-четверте, проблема доступу до учнів, описана вище, в умовах навчання онлайн стоїть ще гостріше. Інформанти втратили можливість використовувати для роботи з учнівством перерви або час одразу після уроків. Через те, що діти перевантажені, бо проводять багато часу за гаджетами, ППС складно організувати додаткові активності поза уроками.

Частина учнів має обмеження в доступі до онлайн-навчання через невідповідні для цього гаджети (навчаються за допомогою телефона) та недостатню швидкість інтернету або перобої з ним, тож вони мають гірший доступ до допомоги від психологів і соціальних педагогів.

В умовах дистанційного навчання у періоди браку електроенергії та зв'язку у ППС та учнівства значно складніше планувати роботу – не завжди є можливість вийти на зв'язок синхронно і провести заплановані активності.

Окремі труднощі дистанційне навчання створює для шкіл з окупованих територій та зони активних бойових дій, особливо у випадку, якщо учнівство та вчительство розпорошені територією України або знаходяться за кордоном. Наприклад, соціальні педагоги мають звертатися до соціальних служб чи поліції не у своїй громаді, а у громадах, де перебувають учні, ускладнюється документообіг, який не переведено в електронний формат. Психологи не знають, як переспрямувати дітей, які мешкають в інших громадах чи за кордоном, до психіатра або в ІРЦ.

Під час дистанційного навчання змінюється також формат просвітницької та профілактичної роботи. Інформанти розповіли, що у таких випадках вдаються до поширення інформаційних матеріалів через сайт школи, соціальні мережі та групові чати замість інтерактивних методів роботи.

Через дистанційне навчання це все іде у цифровій формі. Тобто підбираються відео, робляться брошури-пам'ятки. Закидається це все в чати, в дитячі, в батьківські, через класних керівників. Це все розміщено на офіційному сайті школи. ...Це ми розміщуємо офіційно на сайті. В нас такий, в принципі, прокачаний сайт. Є у кожного своя сторінка, своя вкладка, на якій розміщується будь-яка інформація. Вона у відкритому доступі для батьків, для дітей.

Соціальна педагогиня, сільська ТГ, Дніпропетровська область

ППС переводять комунікації з учнями та батьками у месенджери – наприклад, створюють чати, де можна проконсультуватися з психологом чи соціальним педагогом, чати для класів, куди регулярно надсилають вправи та техніки, інформаційні матеріали й організаційні повідомлення. Такий тип комунікації може забирати у ППС більше часу, ніж спілкування наживо, що призводить, серед іншого, і до виконання професійних обов'язків у післяробочий час.

Особливі проблеми дистанційне та змішане навчання створює у роботі з дітьми з ООП. Психологи, які проводять корекційні заняття, вважають, що ефективність таких занять є значно нижчою, ніж у очних. Крім того, зростає кількість запитів від вчительства стосовно особливостей дистанційного навчання дітей з ООП, які збільшують навантаження на ППС і на які не завжди вистачає компетентностей відповіді.

2.3. Матеріальне забезпечення

Кабінети. Положення про психологічну службу у системі освіти України містить таку норму: «Практичному психологу та соціальному педагогу надаються окремі робочі та навчальні приміщення (кабінети) для групової та індивідуальної роботи, що забезпечуються необхідними технічними засобами, канцелярським приладдям, навчально-методичними матеріалами тощо».

Однак на практиці не всі ППС мають окремі кабінети. Відповідно до даних, поданих у річних звітах ППС, серед психологів закладів освіти (не лише шкіл, а й закладів освіти різних рівнів) окремий робочий кабінет має 7 051 особа з 13 374, суміщений з іншими фахівцями кабінет – 5 427 осіб, а 489 осіб не мають кабінету взагалі. Соціальні педагоги у дещо гіршій ситуації – з-поміж 6 957 осіб окремий кабінет мають 2 285 осіб, суміщений з іншими фахівцями – 4 126 осіб, зовсім не має 301 особа.² Авторки не змогли отримати дані щодо забезпечення кабінетами саме ППС закладів середньої освіти, але з деяких відповідей інформантів можна зробити припущення, що порівняно з закладами дошкільної освіти чи закладами професійної освіти матеріальне забезпечення ППС у школах дещо краще.

Інформанти, особливо психологи, наголошували на тому, що їм для виконання професійних обов'язків окремий кабінет необхідний.

Я маю кожную дитину запросити до себе в кабінет, продіагностувати, протестувати і так далі, щоб отримати адекватні результати. Якщо є сторонні, інші якісь люди, дитина відволікається, кудись дивиться, особливо це діти з ООП, які повсякчас відволікаються і результати можуть бути трошки змазані, як кажуть.

Психологиня, сільська ТГ, Одеська область

Ті ППС, які мають робочі кабінети, стикаються із браком коштів на їх обладнання. Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів передбачає наявність у кабінеті набору меблів (крім звичних для школи письмового столу, стільця та полиць для зберігання документів і книг), оргтехніки, сейфа для зберігання документів, канцелярського приладдя. Інформанти засвідчили, що школи мають проблеми з обладнанням кабінетів ППС відповідно до вимог. Частина з них описали ситуацію, в якій адміністрація школи не вважає витрати на роботу ППС, зокрема на обладнання їхніх робочих кабінетів, пріоритетними та виправданими. У інших випадках громада не має коштів на такі витрати, пріоритезуючи обладнання навчальних кабінетів (яке до повномасштабного вторгнення частково відбувалося у співфінансуванні із державою).

Звісно є рекомендація Міністерства освіти про те, що кабінет психолога повинен бути обладнаний, повинен бути зроблений. Все описано красиво, прекрасно. І психолог нехай добивається в дирекції. Ти приходиш до директора, а він каже: «В мене немає фінансування, вибачте. Мені стільки потрібно проблем закрити, в мене труби течуть, в мене крани течуть, в мене унітази не працюють. Вибачте, мені треба тепло, мені треба світло, а ви зі своїм кабінетом»

Практична психологиня, міська ТГ, Чернівецька область

²Кількісні дані, наведені у цьому підрозділі, надані ІМЗО у відповідь на запит авторок цього звіту. Усі дані наведені на 2022/2023 навчальний рік і стосуються працівників психологічної служби загалом, не лише закладів середньої освіти. Дані надійшли від департаментів (управлінь) освіти і науки обласних і Київської міської державних (військових) адміністрацій (за винятком тих територій, де ведуться бойові дії, та тих, які тимчасово окуповані), тобто вони не є повними.

Інформанти засвідчили, що можуть облаштовувати кабінет власним коштом, купуючи техніку та витратні матеріали до неї, канцелярське приладдя, матеріали для просвітницької, профілактичної, діагностичної роботи. Приміром ППС купують у кабінети приладдя для арт-терапії. Однак, як зауважила одна з інформанток, придбані ППС техніка та матеріали не є власністю школи, а отже, при звільненні ППС забирають їх із собою.

Крім цього, витратні матеріали (папір, фломастери, фарби, картки, плівку для ламінування, картриджі для принтера тощо) ППС можуть отримувати після проходження навчання за проектами, використовувати заново ті, що є у класах (наприклад, писати на зворотній стороні паперу для фліпчартів) або виготовляти самостійно.

...щоб десь від когось, від держави отримати якесь забезпечення матеріально-технічне кабінету, то того немає. Ти все маєш сама. Якщо директорка ще піде щось допоможе, то добре. Якщо ні, то ні. В кабінеті психолога мають бути певні речі: меблі, сейф, шафи. Директорка ходила по селу, збирала кошти, щоб купити якісь меблі, наприклад, диван.

Практична психологиня, сільська ТГ, Одеська область

Є свідчення, що школи можуть звертатися до батьків по допомогу з обладнанням кабінетів для ППС.

Техніка. Для роботи ППС необхідна техніка: комп'ютер, принтер, сканер тощо. ІМЗО надало такі дані щодо забезпеченості ППС комп'ютерами (нагадаємо, що йдеться про ППС не лише шкіл, а й закладів освіти інших рівнів) (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1
Забезпеченість ППС комп'ютерами

Працівники психологічної служби	Кількість осіб			Частка ППС, забезпечених комп'ютерами
	місто	село	всього	
Мають власний				
Практичні психологи	4 916 (68%)	3 402 (55%)	8 318	62%
Соціальні педагоги	1 871 (56%)	2 032 (56%)	3 903	58%
Мають у співкористуванні				
Практичні психологи	1 941 (27%)	2 269 (37%)	4 210	32%
Соціальні педагоги	1 330 (40%)	1 401 (37%)	2 731	39%

Авторки звіту не мають даних про те, яким є рівень забезпечення комп'ютерами саме ППС шкіл, а також даних щодо іншої техніки, яка є у їхньому розпорядженні. Під час інтерв'ю інформанти згадували, що у роботі можуть користуватися власним комп'ютером, окремі з них отримали комп'ютер від школи, але не як ППС, а як вчителі, бо є сумісниками. Іншою технікою, якщо її немає у кабінеті (принтерами, сканерами, проекторами чи

електронними дошками), вони або користуються у школі (наприклад, у секретаря чи у класах, з учнівством яких працюють), або купують самостійно.

Окремо варто згадати гаджети, які надходять у школи в рамках створення освітнього середовища для реформи НУШ або для дистанційного навчання в умовах повномасштабного вторгнення. Ці гаджети спрямовувалися насамперед вчителю, а ППС не були цільовою аудиторією, хоча вони є педагогічними працівниками і працюють з дітьми. У випадку субвенції НУШ спрямування коштів на техніку саме для навчальних кабінетів (де відбуваються уроки) прописане у нормативній базі щодо цієї субвенції, але техніка, яку надають донори та партнери протягом 2022–2023 років, не має таких нормативних обмежень щодо спрямування. Однак є випадки, коли ППС відмовляють у ній навіть за наявності потреби.

...мене заклад подав в список, щоб отримати ноутбук. Але мене в управлінні викреслили і сказали, що психологу не положено. Я не знаю чому. Типа, вчителям положено, бо вони працюють з дітьми, а я, напевно не працюю, не знаю.

Практична психологиня й соціальна педагогиня, міська ТГ, Херсонська область

Є свідчення інформантів, що у матеріальне забезпечення роботи ППС вкладаються також НУО, які проводять навчання або проекти за їхньої участі, а також міжнародні, закордонні, благодійні організації, які протягом повномасштабного вторгнення працюють у сфері психологічної підтримки учасників освітнього процесу.

2.4. Оплата праці та навантаження

Оплата праці. Посадовий оклад ППС встановлюється так само, як і для вчителів, – на рівні (10)³11–14 тарифних розрядів Єдиної тарифної сітки залежно від кваліфікаційного рівня. Розмір окладу, відповідно, становить від 5 792 грн до 7 701 грн⁴ до сплати податків. Також ППС як педагогічні працівники мають право на надбавку за вислугу років (від 10% до 30% окладу), престижність (від 5% до 30% за рішенням місцевої влади), педагогічне звання (10%). Тобто реальна заробітна плата ППС залежить від кваліфікації, стажу та громади, у якій вони працюють. Таким чином, ППС без досвіду роботи мають оклад на рівні мінімальної заробітної плати.

Ставки психологів та соціальних педагогів, як і інших педагогічних працівників, покриваються освітньою субвенцією, але лише частково. Формула її розподілу передбачає, що оплачується від чверті до половини (залежно від типу громади) ставок, а решту має покривати місцевий бюджет. Тож місцеві бюджети покривають більшу частку заробітної плати ППС, ніж, скажімо, вчителів, і у випадку дефіциту коштів громадам може бути складно фінансувати роботу ППС.

³10-й тарифний розряд мають працівники з дипломом бакалавра і нижче

⁴З урахуванням підвищення окладу на 10%, встановленого Постановою КМУ від 11.01.2018 № 22

Корекційні заняття, що їх психологи проводять з учнівством з ООП, оплачуються із субвенції на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами, що її отримує громада, погодинно, за цивільно-правовим договором, що укладається між фахівцем та закладом освіти або громадою.

Розмір заробітної плати належить до основних проблем ППС, які згадували інформанти.

Я отримую менше прожиткового мінімуму. І якщо я маю таке велике коло задач і великий рівень тиску щодня від завучів, від соцслужби, наприклад, за «те що щось не встиг, щось не зробив, і взагалі чому ти забираєш дітей з уроку, в них зараз важлива інформація на «Художній культурі», а ти їх забираєш на якусь бесіду», то думаєш, чи правильно я обрав місце роботи. Хворіти не можна, нікуди не поїхати – за це взагалі забудь. Тому що маєш думати лише про квартплату, про комунальні платежі і так далі. Тобто тут не вистачає ресурсів на забезпечення базових потреб.

Соціальна педагогиня, сільська ТГ, Київська область

Оплата праці соціальних працівників може бути ще більш проблемною. Ми отримали свідчення, що частина з інформантів не мають вищої освіти за відповідною спеціальністю, а отже, мають право лише на найнижчий тарифний розряд, тобто фактично отримують мінімальну заробітну плату.

Через повномасштабне вторгнення заробітна плата ППС у деяких громадах могла зменшитися через скорочення розміру надбавки за престижність педагогічної праці, припинення оплати гурткової роботи, якою «довантажували» ППС, або скорочення розміру ставок.

Кадрове забезпечення. Як йшлося у першому розділі, попри типові штатні нормативи, ППС є не у кожній школі. Засновники не завжди дотримуються нормативів: впроваджують меншу кількість ставок або лише на одну з посад (практичного психолога чи соціального педагога).

У нас була вакансія соціального педагога. Але ...новий начальник відділу освіти просто сказав, що може бути чи психолог, чи соціальний педагог. І що б ми їм не казали, вони просто цю ставку прибрали.

Практична психологиня, сільська ТГ, Вінницька область

Приблизно у двох третинах шкіл немає соціальних педагогів. Їхні обов'язки можуть ділитися між психологом, заступниками директора з виховної роботи, секретарем тощо. Насамперед ідеться про складання соціального паспорта школи, подання звітів. Натомість соціальний супровід, діагностика та вивчення потреб можуть «випадати» – ці функції у школі без соціального педагога немає кому виконувати.

Інформанти підтверджують статистичні дані – вони засвідчують, що стикаються з випадками, коли у школах (де працюють вони або про які вони знають) не вистачає прак-

тичного психолога чи соціального педагога. У містах на ці посади може бути складно знайти фахівця через неконкурентну заробітну плату, а у селах – через територіальну віддаленість. Крім того, через дуже низьку зарплату високою є плинність кадрів.

...багато фахівців залишають свою роботу. [...] Бо всі ідуть в приватний бізнес, а ті, які залишаються на місцях, у школах, у навчальних закладах, у ліцеях і так далі, їм дуже складно. Відсутність фахівців. От в нашому ОТГ одинадцять сіл і два фахівці. Два психолога на 11 сіл.

Практична психологиня, сільська ТГ, Миколаївська область

ППС покидають роботу задля працевлаштування в інших організаціях чи підприємствах, на інших посадах у школі або на аналогічних посадах, але у школах з більшою кількістю дітей.

Навантаження. Норма педагогічного навантаження на ставку заробітної плати для ППС становить 40 годин на тиждень. Представники психологічної служби на різних рівнях (школа, громада, область) висловлювали твердження, що ППС загалом перевантажені роботою.

ППС з великих (700+ учнів) шкіл, які мають повну ставку, зазначали, що мають завелике навантаження і їм складно впоратися з такою кількістю учасників освітнього процесу. Вони наголошують, що при розрахунку нормативної кількості ставок потрібно враховувати не лише учнівство, а й інших учасників освітнього процесу, адже ППС працюють і з батьками та вчительством. Натомість у невеликих школах ППС перевантажені, бо мають неповну ставку, тому їм не вистачає робочого часу на виконання всіх обов'язків, особливо зважаючи на те, що частина з них забирає певну кількість часу, що не залежить від розміру школи (наприклад, підготовка інформаційних, просвітницьких матеріалів, проведення заходів).

Багато часу можуть займати консультації на запит вчительства або учнівства, особливо якщо йдеться про велику школу. Дехто з інформантів через це не встигає виконувати в повному обсязі заплановану роботу. В таких ситуаціях також складно дотримуватися рекомендованого розподілу 50/50 між роботою з учасниками освітнього процесу й організаційно-методичною роботою.

Інформанти засвідчили, що інколи працюють у позаробочий час – пізно ввечері чи вночі, у вихідні дні. Це трапляється через надмір роботи і перевантаженість, через необхідність відповідати на запити учасників освітнього процесу.

То не завжди вони (учні) приходять до мене на перервах. Дуже багато роботи починається, коли я йду з роботи. Тому що діти пишуть мені в телеграм навіть вночі. Був нещодавно дзвінок в 23:53. У дитини була дуже складна і кризова ситуація, потрібно було розбиратись прямо там і прямо зараз. Я виходила до неї.

Соціальна педагогиня, сільська ТГ, Київська область

Не всі інформанти відчують, що обов'язки у школі розподілені ефективно та справедливо. На їхню думку, частину роботи (насамперед профілактичної та просвітницької) можуть виконувати класні керівники та вчительство, бо вона не вимагає кваліфікацій ППС. Натомість останні могли б більше часу приділяти консультуванню та корекції. У випадках, коли ППС, особливо психологи, відповідальні за виконання деяких програм (до прикладу, щодо протидії торгівлі людьми, безпеки в інтернеті, протидії насильству), їм буває складно залучити до цієї роботи інших педагогів, і вони змушені виконувати роботу, яка не стосується сфери їхньої компетенції.

Через малу кількість ставок психологів і соціальних педагогів у невеликих закладах освіти та необхідність суміщати цю роботу з іншими, аби отримувати хоча б мінімальну заробітну плату, може страждати якість їхньої роботи. Обов'язки ППС можуть виконуватися у час, вільний від основної роботи.

У нас по району, здається, 10 психологів. Можете уявити собі, яка їхня робота, якщо вони працюють, основна маса, на 0.25 ставки. І мають ще ставку додаткового навантаження! Але людям треба якось жити, виживати. [...] Отже, вони беруть навантаження, розуміючи що ця робота буде в загоні і робитиметься за остаточним принципом.

Практична психологиня, міська ТГ, Харківська область

Суміщати роботу у ПС інформанти могли із посадами у школі, де працюють, у інших школах чи закладах освіти, поза закладами освіти. Серед варіантів додаткової роботи вони називали поєднання посад практичного психолога та соціального педагога, педагога-організатора тощо, проведення корекційних занять з учнями з ООП, проведення уроків, гурткову роботу, а також ставки у ПС у філіях чи інших школах. Підробіток поза школою може включати як роботу, пов'язану зі спеціальністю (наприклад, психотерапія), так і в інших сферах (наприклад, перекладацтво).

Зважаючи на те, що реальний набір обов'язків і щоденних задач педагогічних працівників у школі визначається не лише нормативними документами, а й рішеннями адміністрації, інформанти стикалися з покладанням на них обов'язків, які виходять за межі посадових.

...на початку своєї роботи, як тільки прийшов у заклад освіти, важко молодому спеціалісту відстояти свої обов'язки. Тобто те, що ти маєш робити, і те, що вже не входить у сферу твоєї діяльності. ...є моменти, коли і педагоги, і, мабуть, адміністрація школи трішки накладають інші обов'язки. І ти не завжди вмієш відмовити.

Практична психологиня, міська ТГ, Львівська область

Взагалі у школах тенденція така – скинуть щось на психолога. Тому що вчителі усі зайняті, всі вони в роботі, а психолог – така одиниця, на яку... вона все одно нічого не робить, сидить за дверями, так? Чому б її не завантажити чимось додатково?

Психологиня, міська ТГ, Донецька область

Інформанти згадували такі обов'язки, які, на їхню думку, не мали би виконувати ППС:

» у школі:

- ↳ ведення соціальних мереж;
- ↳ координація роботи команди підтримки дитини з ООП;
- ↳ звітність, яку має робити адміністрація, зокрема заповнення бази даних інформаційних систем, якими користується школа;
- ↳ документація, яку має робити адміністрація (наприклад, накази про переведення дитини на сімейну форму навчання);
- ↳ заміна уроків або нагляд за дітьми під час уроку, коли відсутній вчитель;
- ↳ організація роботи їдальні.

» поза школою:

- ↳ через відсутність фахівців ПС у інших школах громади до інформантів звертаються по консультації вчителі та адміністрація з цих шкіл;
- ↳ участь у роботі поліції та соціальних служб (допитах, обстеженнях домогосподарств), у тому числі тих, що не стосуються учнів школи, де працюють ППС.

Однією з причин цього явища інформанти вказали брак розуміння адміністрацією обов'язків та сфери відповідальності ППС, а також важливості їхньої роботи. Інформанти можуть відчувати, що їхній внесок у розвиток школи не помічають і недооцінюють. Через це адміністрація низько пріоритезує психологічну службу, що відбивається на ресурсах, які на неї виділяють (кабінет, техніка, поточні видатки), та у покладанні завдань, які не входять до кола обов'язків психологів і соціальних педагогів.

Можна припустити, що у деяких випадках згода або незгода виконувати такі обов'язки пов'язана із професійним досвідом і стажем роботи. Інформанти з досвідом свідчили, що вони можуть відмовитися від виконання додаткових обов'язків або чітко пояснити адміністрації та колегам свою сферу відповідальності, натомість у молодшому віці це було складніше.

На початку роботи так воно у мене і було. Я виконувала все, що мені давали і заставляли, змушували виконувати щось інше, але не те, що мала виконувати я. Зараз вже трошки з досвідом роботи, то я відстоюю вже свої права. Якщо це моя робота, то, значить, це моя, я виконую. Якщо це не моє, то вибачте, будь ласка.

Практична психологиня, сільська ТГ, Одеська область

Деякі обов'язки, що їх виконують практичні психологи, виходять за межі їхніх компетенцій. Як описують це інформанти, робота психолога охоплює нормотипові випадки, а в іншому разі з дітьми мають працювати інші фахівці з відповідними кваліфікаціями. Йдеться, до прикладу, про корекційні заняття з учнівством з ООП – психологи не мають навичок

роботи з усім можливим спектром особливостей та станів, що їх мають такі діти. Те саме стосується випадків суїциду, самоушкоджуючої поведінки тощо. У таких випадках ППС мають переспрямовувати учасників освітнього процесу до відповідних фахівців, однак вони можуть бути недоступні у громаді, особливо у сільській, мати довгу чергу на прийом або надавати послуги, вартість яких перевищує фінансові спроможності родин. Також батьки можуть відмовлятися звертатися до когось поза школою через нерозуміння проблеми або стигму, пов'язану з психічними розладами.

Окремою проблемою для інформантів є брак чітких алгоритмів дій щодо переспрямування. Вони не завжди знають, як діяти у випадках, що виходять за межі «нормотипових», коли саме і до кого переспрямовувати учнів. Деякі з інформантів мають контакти психіатрів, дефектологів чи психотерапевтів, до яких спрямовують у випадках, що виходять за межі компетенцій практичного психолога закладу освіти. Однак інші не мали досвіду такого переспрямування і не впевнені, як діяти у таких ситуаціях.

Зміст роботи працівників психологічної служби у школі

У цьому розділі описано основні результати щодо визначення тематики роботи психологічної служби, пов'язаних з війною, змін у роботі психологічної служби, тем, з якими працюють практичні психологи та соціальні педагоги, і їхньої взаємодії з учасниками освітнього процесу. Також окреслено роль психологічної служби у роботі з вразливими категоріями учнівства, у випадках булінгу, протиправної чи агресивної поведінки, домашнього насильства, порушень психічного здоров'я та роботи з дітьми з ООП.

3.1. Порядок визначення тематики роботи працівників психологічної служби

На визначення конкретних тем і напрямків роботи психологічної служби впливає багато факторів. Перш за все, МОН України пропонує пріоритетні напрямки роботи психологічної служби, що, за результатами інтерв'ю, є тим, на що орієнтуються більшість фахівців. Особливо корисними ці рекомендації є для молодих ППС.

Згідно з листом МОН України про діяльність психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році, щодо напрямків роботи ППС і комунікації з учасниками освітнього процесу Міністерство рекомендує:

- ↳ збільшити обсяг викладання курсів першої психологічної допомоги для педагогічних працівників;
- ↳ здійснювати психологічну підтримку здобувачів освіти з числа внутрішньо переміщених осіб, зокрема тих, хто виїхав за кордон;

- ↳ запровадити на сайтах закладів освіти сторінки «Кабінет психолога/соціального педагога» та онлайн-консультавання;
- ↳ здійснювати психологічне і соціально-педагогічне забезпечення та супровід інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, консультативну і просвітницьку роботу з батьками;
- ↳ посилити профілактичні заходи у закладах освіти щодо неприпустимості вживання алкоголю та психоактивних, наркотичних речовин підлітками;
- ↳ посилити профілактичну роботу з подолання правопорушень, злочинності серед неповнолітніх; забезпечити захист прав і свобод дітей, створити безпечне освітнє середовище (запобігання насильству в закладі освіти, домашньому насильству, торгівлі людьми тощо);
- ↳ проводити просвітницько-профілактичні заходи з питань сексуальності людини, статевого виховання, ВІЛ/СНІДу тощо.

Проте, за словами однієї з експерток, значний вплив на визначення напрямків роботи ППС має адміністрація, адже відповідальним за розподіл роботи та виконання вимог МОН України є керівник закладу освіти.

Тому що за всі, навіть міністерські документи, нормативно-правові, за них відповідає керівник закладу освіти. І там є окремо прописано те, що стосується психолога, соціального педагога. [...] Як правило, директор або заступник директора з виховної роботи [...] розподіляє в межах закладу об'єм виконання за конкретною програмою.

Керівник НМЦ ІППО

ППС можуть опинитися в ситуації, коли вони не можуть відмовитись від виконання тих чи інших обов'язків, якщо вони отримали запит чи вказівку від адміністрації закладу освіти. Проте, за результатами інтерв'ю, таке одноосібне прийняття рішень не є поширеною практикою і відбувається лише в окремих випадках. Зазвичай ППС враховують рекомендації МОН і запити адміністрації школи, та, крім цього, використовують рекомендації ІППО та методичних об'єднань і спілкуються зі своїми колегами особисто і в межах професійних спільнот.

Єдине, що нам Міністерство кожного року на початок навчального року дає так званий рекомендований лист, на що варто звернути увагу, так? [...] Ну, але це лист, психолог може прислухатись, а може не прислухатись. [...] А все інше, там є запит школи, є бачення самого фахівця, як він хоче впровадити, на чому він хоче робити акцент. Тому в межах цього він може собі обирати.

Консультантка НМЦ психологічної на рівні громади

Або нам надсилають методичні рекомендації, завжди перед початком навчального року, наше Міністерство освіти, дуже багато таких класних рекомендацій, на що звернути увагу в цьому плані, в реаліях нашого часу.

Соціальна педагогиня, міська ТГ, Донецька область

З завучем по виховній роботі перш за все узгоджую. І плюс, рекомендації враховую керівника нашого методоб'єднання.

Практична психологиня, міська ТГ, Дніпропетровська область

Те, наскільки фахівець готовий відхилитись від рекомендацій МОН України, залежить від досвіду роботи, адміністрації закладу освіти та загального підходу до роботи. Більш досвідчені фахівці почуваються більш спроможними самостійно обирати теми та напрямки роботи, адже з досвіду знають, на що варто звернути увагу.

В принципі, так от з боку адміністрації, чи з боку відділу освіти таких впливів немає. Я роблю це самостійно. Але враховуючи, знову ж таки, все те, що відбувається в закладі, враховуючи те, що я чую на нарадах, які є потреби, які є звернення окремо для мене. [...] Але зазвичай це моє бачення, як я саме уявляю свою роботу.

Практична психологиня, селищна ТГ, Луганська область

Попри річний план, упродовж року інформанти отримували звернення від різних учасників освітнього процесу. Також деколи вони самі помічали певні проблеми. У таких випадках інформанти можуть вносити корективи у свій річний план.

Плюс на запит вчителів. Тобто вчитель говорить, що в мене є така потреба [...] Ну, я ж не буду сидіти і чекати тих 16 днів, якщо в мене приходить вчитель і каже, в моєму класі, там, сталася бійка, чи сталося таке непорозуміння...

Практична психологиня, міська ТГ, Чернівецька область

Деякі психологи взаємодіють з вчителями, батьками та дітьми, щоб зрозуміти, які напрямки були би їм цікаві. Це може відбуватись у вигляді розмов або в онлайн-форматі через інструменти для опитувань.

Я на початку року завжди роблю таку гугл-форму для себе, щоб розуміти взагалі, які головні є запитання. Ця гугл-форма є окремою для батьків, окремою для дітей. І для педагогів. І я прошу зазначити, які бажані напрямки взагалі були б цікаві для кожної з цих категорій.

Практична психологиня, селищна ТГ, Луганська область

Я можу просто заходити і запитувати дітей, про що вони хотіли би поговорити. І так вже якось складається, що я знаю потім на наступний рік приблизні теми, які ставити, в якому ракурсі і як їх подати.

Практична психологиня й соціальна педагогиня, міська ТГ, Хмельницька область

Крім того, психологи чи соціальні педагоги можуть самі подати ініціативу чи звернути увагу на певну проблему. За результатами інтерв'ю психологи можуть пропонувати батькам або педагогам працювати над вирішенням проблеми через корекційні заняття, бесіди або скеровувати до інших спеціалістів, якщо під час діагностики чи спілкування вони виявляють проблеми – наприклад, насильство з боку батьків, депресивні прояви у дитини, самоушкоджуюча поведінка або ризик суїциду. Інформанти казали, що не могли надати допомогу без згоди батьків, проте у критичних ситуаціях можуть передати справу до правоохоронних органів чи служби у справах дітей, які мають більше повноважень.

3.2. Зміни у тематиці роботі психологічної служби, пов'язані з повномасштабним вторгненням

Повномасштабне вторгнення суттєво вплинуло на роботу психологічної служби – з'явилися нові виклики та потреби. Загалом, за результатами інтерв'ю, учасники освітнього процесу розуміють роль психологічної служби у нових реаліях та з якими темами працюють ППС. Щодо кількості звернень, деякі фахівці повідомляли про збільшення їх обсягу і про те, що діти та батьки стали більш відкритими і готовими приймати допомогу, проте цей тренд не є поширеним всюди.

Загалом, за словами інформантів, діти стали менш уважними, що впливає на якість навчання та мотивацію, тому ця тема є поширеною серед звернень батьків і вчителів. У школах, де навчання відбувається дистанційно, через зміни у самому форматі навчання відбуваються і зміни, які стосуються роботи ППС, зокрема:

1. Стало складніше залучати дітей до роботи: фахівці повинні використовувати нові способи залучення та підходи до комунікації. Прикладами є використання інтерактивних платформ або створення чатів з психологом для кожного класу.
2. Зміна тематик і фокусу роботи: через дистанційне навчання є менше можливостей для булінгу та конфліктів, адже діти не мають такої великої кількості спілкування між собою.

3. Використання онлайн-інструментів для діагностики: дистанційне навчання вимагає використання онлайн-інструментів для анкетувань, що зменшує кількість часу, потрібного на обробку результатів. За рахунок цього у ППС є більше можливості спілкуватись з дітьми та проводити тренінги або профілактичні заходи. Одна з інформанток повідомляє, що зараз діагностика займає набагато менше часу, і пов'язує це з небажанням дітей проходити тести або скринінги.

Теми і напрямки, які є дещо новими для психологів і пов'язані з повномасштабним вторгненням, можна поділити на чотири блоки:

1. Адаптація до умов війни і робота з травмами війни:

- просвітницька робота та тренінги для розвитку навичок самопомоги, першої психологічної допомоги, реакції на стрес, зокрема повітряну тривогу, навчання алгоритму дій під час повітряної тривоги;
- робота з фокусом на ментальному здоров'ї, профілактиці суїцидів, подолання травми війни;
- робота зі зверненнями щодо панічних атак і тривожності у дітей;
- робота з запитамі щодо страху втрати та страху темряви;
- робота з втратою мотивації до навчання (декілька інформанток пов'язують це з війною).

Ну, зазвичай це тривожність. Знаєте, коли батьки тривожні, то це і на дітях відображається. Була дівчинка, яка ... вона не могла спускатись в укриття, бо в неї були панічні атаки. І вона там задихалася. І ми з нею пропрацювали це.

Практична психологиня та соціальна педагогиня, міська ТГ, Чернігівська область

Зараз більше приділяється уваги ментальному здоров'ю, профілактиці суїцидів та роботі з дітьми, які зазнали травм війни і все, що пов'язано з військовими діями, щоб якось знизити стрес у дітей. Трошки їх адаптувати до реалій сьогодення.

Практична психологиня, селищна ТГ, Луганська область

Є проблема з мотивацією до навчання. ... ця проблема ще пов'язана з тим, що діти взагалі не знають, де вони будуть завтра. Коли ми починаємо говорити про мотивацію, вони не розуміють: для чого мені навчатися, бо я не знаю, що я буду взагалі робити завтра, і в якій я взагалі буду країні завтра знаходитися?

Практична психологиня, селищна ТГ, Луганська область

2. Підтримка дітей, які пережили втрату: багато інформантів повідомляють, що отримували запити на роботу з дітьми, які втратили батьків, проте не всі ППС готові і є достатньо компетентними працювати з такими запитами. В такому разі вони можуть направити дитину до відповідних спеціалістів.

3. Підтримка дітей з внутрішньо переміщених родин: всі інформанти працюють у школах, де є діти-ВПО, або співпрацюють з дітьми-ВПО з їхніх шкіл, які зараз навчаються в інших закладах в Україні чи за кордоном. Кілька інформантів переконані, що таких дітей не потрібно виділяти через їхній статус, а радше варто надавати їм допомогу, як і всім іншим. За результатами інтерв'ю, більшість інформантів не отримують великої кількості звернень від ВПО. Деякі з них пов'язують це з тим, що є велика кількість організацій, які спрямовують свою роботу саме на цю категорію дітей, а також з тим, що внутрішньо переміщені родини більш зацікавлені у матеріальній допомозі, адже це та потреба, яку їм потрібно задовольнити в першу чергу. В такому разі психологи можуть просто спостерігати за адаптацією таких дітей та втручатись у випадку проблем чи труднощів.

У нас більше проблем було такого матеріального характеру у ВПО. Не психологічного, а більше... от хата, дрова, таке розказувала мама. Я говорила з мамою, ми спілкувалися. Я їй говорила, що якщо є якісь запити, то, будь ласка, звертайтеся [...]. Діти адаптувалися. Я просто слідувала за їх адаптацією.

Практична психологиня, міська ТГ, Київська область

Одна з інформанток, яка працює у школі, що зараз перебуває на тимчасово окупованій території і звідки багато дітей-ВПО навчаються в інших навчальних закладах в Україні чи за кордоном, отримувала чимало запитів, які стосувалися цькування дітей-ВПО та неприйняття їх у колективі через їхнє походження.

[...] Діти бояться визнавати, що вони з Луганської області. Бо їх починають звинувачувати в тому, що вони винні в початку цієї збройної агресії, війни. І такі питання виникали. [...] В цьому році до нас в заклад повернулися 48 наших дітей, які в минулому році навчалися на території України, саме через те, що їх не прийняли в колективах на території України, тому що вони – діти з Луганської області.

Практична психологиня, селищна ТГ, Луганська область

4. Підтримка вчителів: вчителі працюють у стресових умовах і потребують психологічної допомоги, а також мають труднощі з тим, як варто викладати певні теми та спілкуватися з дітьми.

Тобто все стало набагато інтенсивніше і напруженіше. І за рахунок цього, знаєте, виросла кількість звернень, особливо від вчителів. Тобто вони ніби в порядку, але кажуть: приходиш на звичайний урок, а після нього – трусяться руки.

Практична психологиня, сільська ТГ, Вінницька область

Тут проводимо і роботу з класним керівником, і з вчителями. Бо в мене був запит, що та як говорити там, де бувають такі теми – День матері, День батька, наприклад, або ще якась. А в цієї дитини нема батька, наприклад, або матері немає. Пояснювала, як справлятися з цією ситуацією.

Практична психологиня, селищна ТГ, Миколаївська область

Щодо соціальних педагогів, то у зв'язку з повномасштабним вторгненням значну частку їхньої роботи становить робота з дітьми з числа ВПО, дітьми військовослужбовців і з тими, в кого загинув хтось із рідних.

3.3. Теми, з якими працюють психологи, і їхня взаємодія з учасниками освітнього процесу

Звернення та комунікація з батьками учнів. Частина інформантів повідомляли, що з початком повномасштабного вторгнення у батьків учнів відбувалася нормалізація сприйняття психологів. Звернень стало більше, але деякі інформанти зауважували, що бувають випадки, коли, попри відкритість психолога та надання всіх контактів, звернень від батьків дуже мало.

Унаслідок війни тематика запитів також змінилася. Лівова частка звернень зараз стосується саме проблем, пов'язаних з війною: психологи отримували менше звернень щодо навчання чи комп'ютерної залежності, а більше – щодо тривожності, стресу та комунікації між батьками і дітьми. Звернення щодо навчання та мотивації також були наявні.

У батьків учнів виникали запити, які пов'язані з наслідками повномасштабного вторгнення, а саме:

- як допомогти дитині впоратися з тривогою та правильно надати емоційну підтримку;
- як взаємодіяти з дитиною під час повітряної тривоги;
- як давати раду з панічними атаками дитини та тривожністю;
- запити щодо роботи з дітьми, які втратили рідних;
- запити щодо підтримки дітей-ВПО та дітей військових.

Ну, була в дитини сильно підвищена тривожність і агресивна поведінка. Ну, у зв'язку з тим, що вже так вітчим не виходить на зв'язок дуже довго, з гарячих точок, можна так сказати. То тут, да, вже трошки ініціювали роботу з дитиною на зменшення тривожності і саморегуляцію.

Практична психологиня, сільська ТГ, Миколаївська область

Також були звернення щодо особистих проблем дітей і стосунків з ними, а саме звернення щодо:

- депресивних проявів у дитини;
- труднощів у взаємодії та стосунках з підлітком;
- цькування чи конфліктів дітей у школі;
- розладів харчової поведінки та шкідливих звичок підлітків;
- труднощів у сім'ї.

...є потреба, мама звернулась: «Попрацюйте з нею, поговоріть, просто приділіть їй час, бо я бачу, що я з нею не даю собі раду».

Займає обидві посади, міська ТГ, Львівська область

Щодо навчання та школи у батьків виникали такі запити:

- зниження мотивації дітей до навчання;
- адаптація першокласників, які можуть бути не готові до навчання у школі, зокрема через те, що не ходили в дитячий садочок у зв'язку з пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням;
- профорієнтація дитини (але з цим питанням є більше звернень від самих дітей);
- проблеми з низькою активністю під час уроків і поганою поведінкою у школі;
- адаптація до дистанційного навчання;
- некоректні поведінки з боку вчителів.

Часто звертаються батьки та діти 9, 11 класів, бо діти кудись мають поспішати, з елементарними питаннями: підкажіть адресу закладу тощо. У мене є каталог, я купую брошури різноманітні або надсилають різноманітні навчальні заклади буклетики, флаєри.

Практична психологиня, сільська ТГ, Одеська область

Дуже багато випадків мені приходилося розбирати. Є, знаєте, категорія педагогів, у яких: є моє думка і неправильна. Тільки так, як я думаю, тільки я права, а не враховує права дитини, не враховує якісь її особливості, особливості сімейного стану в цій сім'ї. То мені доводиться дуже часто вирішувати такі питання.

Практична психологиня, селищна ТГ, Миколаївська область

Два найпоширеніші способи комунікації між психологом та батьками – це спілкування під час батьківських зборів та особисті звернення телефоном чи онлайн. Щодо першого, зі слів інформантів, їх часто запрошують на батьківські збори. Деколи вони отримували конкретні запити від адміністрації та вчителів провести бесіду на ту чи іншу тему. Одна з інформанток вважає, що такий формат уже вичерпав себе, й атмосфера на таких зустрічах не сприяє відкритій комунікації, особливо в останні роки під час пандемії та зараз, під час повномасштабного вторгнення.

На думку інших інформантів, цей спосіб взаємодії є важливим, адже таким чином можна одночасно зустрітися з великою кількістю батьків і донести важливу інформацію. Також психологи можуть використовувати збори з просвітницькою метою – наприклад, для того, щоб показати соціальні ролики про домашнє насильство чи продемонструвати практичні вправи. Часто фахівців запрошують на батьківські збори у класи, в яких відбувається перехідний етап: перші, четверті, п'яті, дев'яті й одинадцяті.

Крім того, я намагаюся завжди, от коли приходжу на батьківські збори дати батькам якісь практичні вправи. [...] І от якісь вправи на зниження, по-перше, рівня тривожності. Я їх проводжу прямо з батьками, для того щоб вони розуміли, що психолог – це не чорт з рогами. Це людина, яка займається конкретними справами і може допомогти.

Практична психологиня, міська ТГ, Харківська область

Особиста комунікація між психологами та батьками найчастіше відбувається через телефонні дзвінки або онлайн у месенджерах чи на спеціальних платформах, як-от HUMAN, якщо школа такими користується. Часто посередником може бути класний керівник. Ініціювати консультації, корекційні заняття можуть батьки чи ППС, якщо вони помітили певні проблеми.⁵

У поодиноких випадках психологи планували або вже проводили лекції чи тренінги для батьків, наприклад, на тематику спілкування з військовослужбовцями. Проте перепоною для такого формату може бути брак часу у фахівця і батьків, тому все ж просвіта під час батьківських зборів чи онлайн наразі є найоптимальнішим варіантом для всіх сторін.

Крім усього переліченого вище, психологи регулярно комунікують з батьками дітей з ООП, які звертаються з різноманітними питаннями, пов'язаними з навчанням та розвитком дитини.

Комунікація з батьками також є важливою ще й з тієї причини, що для будь-якої роботи з дітьми потрібен дозвіл від батьків. Психологи можуть запрошувати батьків поспілкуватися з ними, ініціювати роботу з учнями, але якщо батьки не розуміють, що дитині потрібно працювати з психологом, і не дають на це дозвіл, фахівці нічого не можуть з цим вдіяти.

Звернення і взаємодія з вчителями та класними керівниками. У Професійному стандарті вчителя майже не закріплена робота вчительства з представниками психологічної служби. Співпраця, закріплена там, де стосується лише дітей з ООП.

⁵Детальніше про це у підрозділі «Роль психологічної служби у закладах освіти»

При цьому інформанти повідомляють, що часто отримують звернення від учителів та класних керівників. Запити переважно стосуються проведення профілактичних або освітніх заходів, проблем з навчанням у дітей, взаємодії у колективі, але також і особистих проблем педагогів – наприклад, професійне вигорання.

Інформанти отримували від педагогів звернення щодо проблем, які пов'язані з наслідками війни, а саме запити:

- ↳ щодо надання емоційної підтримки, стабілізації дитини і дій у випадку тривожності та панічних атак;
- ↳ на роботу з дітьми, які пережили втрату;
- ↳ щодо підтримки дітей-ВПО та дітей військовослужбовців.

Коли я бачу, що щось відбувається з дитиною, або це помічають педагоги, які читають там уроки, або класний керівник звертається і каже: «Знаєш, у мене тато тої і тої дитини воює. Я бачу, що дитина почала гірше вчитися, до прикладу, зривається, істерики з'явилися, здригається, коли до неї навіть хтось підходить».

Практична психологиня, міська ТГ, Івано-Франківська область

Серед питань, які стосуються навчання у школі, є такі:

- ↳ низька мотивація учнів до навчання;
- ↳ взаємодія в колективі, стосунки між суб'єктами освітнього процесу (зокрема у випадках конфліктів, булінгу та мобінгу);
- ↳ «погана» поведінка учнів;
- ↳ труднощі у взаємодії з дітьми з ООП;
- ↳ невідвідування школи;
- ↳ робота з новими програмами (у випадку однієї з інформанток це стосувалось програми «Ти як?»);
- ↳ адаптація дітей (наприклад, першокласників).

Серед інших питань, з якими звертаються педагоги, є комп'ютерна залежність дітей, кібербулінг (теми, пов'язані з інтернетом) і труднощі в сім'ї дитини.

Щодо особистих питань вчителів, то вони стосуються вигорання й індивідуальної психологічної допомоги, особливо під час війни. Деколи вони просто потребують розмови, тому не звертаються з конкретним запитом, а радше хочуть просто поговорити та «вилити душу».

Психологи також отримують досить велику кількість пропозицій від педагогів, які переважно стосуються проведення тренінгів і просвітницьких заходів для учнів. Часто вчителі

запрошують психологів на виховні години з проханням провести розмову на певну тему. Приміром, якщо у класі трапився конфлікт, то ця розмова стосуєватиметься толерантності та вирішення конфліктних ситуацій. Одна з інформанток отримала звернення від вчительки з потребою консультації у питаннях секстингу та грумінгу й алгоритму дій, якщо такі випадки трапляються у класі.

Також, зі слів респондентів, взаємодія психологів і класних керівників та вчителів передбачає:

- проведення та планування заходів для батьків або дітей (включно з виховними годинами);
- надання психологом фідбеку про ставлення дітей до предметів і їх викладання;
- надання психологом матеріалів для проведення виховних годин (запит з боку класного керівника);
- узгодження дій і спільна робота в особливих випадках (порушення психічного здоров'я, домашнє насильство, виявлення дитини з ООП), що може передбачати збір документів і комунікацію з батьками та відповідними службами;
- звернення від класних керівників у ситуаціях, які вони не можуть вирішити самотійно.

Крім цього, класні керівники часто відіграють роль посередників між батьками та психологами – наприклад, психолог може ініціювати корекцію через класного керівника чи передає запити батьків. Також класний керівник може бути посередником між дітьми та психологом, а саме передавати запити дітей і надсилати матеріали, отримані від психолога.

Психологи кажуть, що класні керівники знають дітей краще і взаємодіють з ними частіше, саме тому співпраця з ними є дуже важливою для ефективної роботи.

З класними керівниками співпрацюємо дуже тісно. Тому що це та людина, яка краще знає учня і найбільше часу з ним проводить.

Практична психологиня та соціальна педагогиня, міська ТГ, Чернігівська область

Ще одним важливим аспектом роботи психолога з класними керівниками та вчителями є їхнє навчання. За результатами інтерв'ю, психологи можуть отримувати особисті запити від вчителів, розсилати матеріали онлайн або виступати на педрадах чи в рамках певних тематичних заходів. Одна з інформанток зауважила, що спілкування онлайн і під час педрад є найоптимальнішим варіантом, адже для додаткових зустрічей ні в психолога, ні у вчителів немає часу.

Ми не зустрічаємося майже з педагогами і з батьками – по одній причині, що всі зайняті. Тому мені легше, конечно, коли ми зустрічаємося на нарадах, педрадах, або я їм на сайті виставляю ті відомості, які для них будуть корисними. [...] Створена група для педагогів в ТГ, де я надсилаю психологічні якісь новинки, цікаві речі, які будуть для них корисні.

Практична психологиня, міська ТГ, Чернівецька область

Щодо інтересу вчителів до тренінгів і просвітницьких заходів інформанти мають різний досвід. Одна з них зауважує, що зараз отримує більше запитів від вчителів. Натомість дві інші мали досвід, коли були організовані тренінги, але частина вчителів не мала бажання долучатися до них через брак часу та можливості. Проте після проведення тренінгу та позитивних відгуків від колег вчителі виявили більшу готовність долучатися до таких заходів.

Звернення та взаємодія з учнями. Щодо звернень від учнів, практичні психологи частіше отримують індивідуальні звернення, а не запити від усього класу, хоча такі випадки теж трапляються. Дітям буває важко звернутися безпосередньо до психологів, тому вони можуть робити це через класних керівників. В одній зі шкіл, де навчання відбувається дистанційно, діти мають можливість написати психологині на Viber. Фахівчиня повідомляє, що таких звернень є досить багато.

Є діти, які турбуються про себе і просять видати, до прикладу, їхню тему запиту за бажання класного керівника, щоб ніхто не зрозумів, що це саме їх турбує. І опрацювати.

Практична психологиня, міська ТГ, Івано-Франківська область

Основні теми звернень з боку дітей – це профорієнтація (9–11 класи), стосунки в колективі, невміння спілкуватись і знаходити друзів та романтичні стосунки (підлітки).

Щодо особистих питань учнів і питань, які стосуються навчання, інформанти мали досвід роботи з такими:

- ↳ питання щодо профорієнтації та навчання після школи (9–11 класи);
- ↳ запити щодо саморозвитку – наприклад, розвитку емоційного інтелекту, тайм-менеджменту, а також питання самооцінки (переважно стосується підлітків);
- ↳ теми, про які дитина не може поговорити з батьками;
- ↳ проблема стресу під час підготовки та складання іспитів.

Є потреба у додатковій підтримці учням 11-го класу, коли вони завершують навчання в школі і далі не бачать себе, не знають, де себе реалізувати. Ну, це і 11-й клас, і 9-й клас.

Практична психологиня, селищна ТГ, Миколаївська область

В минулому році було цікаво, що один клас дуже стресував через підготовку до здачі екзаменів. В них на цьому фоні виникав прямо такий стрес-стрес і ми тренінги проводили зі зняття стресу, самопомоги при стресі.

Практична психологиня, селищна ТГ, Дніпропетровська область

Серед запитів, які стосуються стосунків з однолітками, вчителями та батьками, є такі звернення:

- ✎ через погані настрої, сварку з подругою, конфлікти (молодші діти);
- ✎ через невміння знаходити друзів, спілкуватися, поводитись у певних соціальних ситуаціях (переважно стосується підлітків);
- ✎ щодо труднощів у колективі;
- ✎ щодо міжособистісних стосунків (найчастіше від дівчат-старшокласниць);
- ✎ щодо проблем і конфліктів з вчителями та питання некоректної поведінки з їхнього боку;
- ✎ щодо проблем у стосунках з батьками (переважно стосується підлітків).

Також діти зверталися щодо проблем, які пов'язані з наслідками війни, а саме:

- ✎ регуляція стресу, тривожність, панічні атаки;
- ✎ дії під час повітряної тривоги;
- ✎ проблема взаємодії за кордоном.

За минулий рік дуже багато було звернень дітей і з-за кордону, і з України стосовно походження. Якщо з-за кордону, то це питання, що ми – українці і ми не знаємо, чи безпечно показувати, що я українець, бо в різних країнах може бути різне ставлення.

Практична психологиня, селищна ТГ, Луганська область

Взаємодія з адміністрацією. Взаємодія ППС з адміністрацією є важливим аспектом їхньої роботи. Основні два напрямки взаємодії – це планування роботи і підвищення кваліфікації та навчання.

Щодо планування роботи, то більшість інформантів узгоджують проведення заходів з заступниками директора. У різних випадках це передбачає затвердження змісту занять,

планування часу подій або надання потрібних матеріалів і канцелярії. Також від адміністрації можуть надходити прохання провести певні заходи та/або просвітницькі події, зокрема зважаючи на накази, отримані від вищих структур. Також заступник директора з виховної частини може долучати ППС до подій, які вона організовує.

Крім того, адміністрація може звернутися до фахівця з проханням виступити з певною тематикою під час батьківських зборів чи педради або у випадках конфліктів дітей чи протиправної поведінки.

Якщо в них є якісь запити до мене по моїй роботі, то зазвичай вони просять виступ на педраді чи виступ на батьківських зборах. Буває потрібна моя присутність на засіданні у відділі освіти, чи коли міська рада проводить засідання з захисту прав дітей.

Практична психологиня та соціальна педагогиня, міська ТГ, Чернігівська область

В одній зі шкіл адміністрація школи та фахівці психологічної служби мають регулярні наради щодо психологічного простору школи та його покращення.

Щодо підвищення кваліфікації та навчання кілька інформантів регулярно отримують від адміністрації пропозиції відвідати тренінги чи інформацію про додаткове навчання. Зі слів фахівців, адміністрація переважно підтримує їх або принаймні не перешкоджає у питаннях навчання та дозволяє проходити його у робочий час. Одна з інформанток зауважує, що позитивні зміни відбулися, коли збільшилася кількість навчання онлайн. Також вона мала досвід, коли на початку її роботи адміністрація не була відкрита до її навчання, оскільки вони боялися, що вона отримає знання, досвід і змінить місце роботи.

Загалом, ефективна взаємодія з адміністрацією закладу освіти є важливою для роботи психологів, адже якщо представники адміністрації не підтримують, не хочуть співпрацювати і не відкриті до вирішення конфліктів, у фахівця може забракнути ресурсу та не буде мотивації впроваджувати зміни. Серед наших інформантів більшість перебувають у добрих стосунках з адміністрацією закладу освіти, яка ставиться з розумінням до великого навантаження фахівця, допомагає вирішити питання, пов'язані з посадовими обов'язками та взаємодією з батьками учнів. Водночас декілька інформантів зауважили, що не отримують достатнього розуміння своєї діяльності та підтримки від адміністрації закладу освіти.

Ну, і хотілося б, звичайно, емоційної підтримки з боку адміністрації, щоб було більше розуміння. Тому що не кожен директор сприймає психолога як фахівця. Це, знову ж таки, людський фактор.

Практична психологиня, міська ТГ, Донецька область

Взаємодія з іншими органами та структурами. Щодо взаємодії з іншими органами та структурами, не беручи до уваги особливі випадки, коли залучення психолога є обов'язковим⁶, зі слів інформантів, більшість випадків співпраці з практичними психологами відбувається через соціального педагога або заступника директора з виховної роботи.

Бо більша частина взаємодії з державними, з соціальними установами, з відділом освіти, якщо є потреба на якісь статистичні дані чи звіти, відбувається через соціального педагога. Якщо потрібна інформація від мене, то тоді звертається до мене соціальний педагог, і ми вже тоді цю інформацію разом робимо.

Практична психологиня, сільська ТГ, Одеська область

Якщо психологи все ж комунікують з іншими структурами поза межами школи, то це здебільшого співпраця з поліцією з метою проведення заходів для дітей, наприклад, про профілактику булінгу, і вирішення критичних питань. Або ж психолог може бути залучений як представник дітей, якщо поліція проводить у школі опитування. Загалом, більшість інформантів перебувають на постійному зв'язку з поліцією.

До інших організацій, з якими взаємодіяли інформанти, належать:

- ↳ служба у справах дітей;
- ↳ соціальна служба селищної ради;
- ↳ центр зайнятості (з метою проведення профорієнтаційних уроків);
- ↳ відділ освіти;
- ↳ лікарі (поодинокі);
- ↳ ІРЦ.

Одна з фахівчинь має досвід взаємодії з ювенальною поліцією під час допитів дітей. Вона спостерігає за емоційним станом дитини і стежить, чи не порушуються її права. Для такої співпраці ювенальна поліція надсилає запит до директора закладу освіти і запрошує практичного психолога взяти участь у допиті. Це відбувається через брак фахівців у самій структурі.

Переважно психологи мали позитивний досвід співпраці з різними структурами. Винятком є одна з інформанток, яка зазначила, що коли потрібно було допомогти вирішити проблему з дитиною, яка не відвідувала школу, поліція та соціальна служба відмовилися допомагати, посилаючись на свою безсилість.

Також інформанти згадували про співпрацю з благодійними та громадськими організаціями — наприклад, для проведення заходів для дітей щодо шкідливості наркотичних засобів, алкоголю, тютюнокуріння та профілактики захворювання на ВІЛ/СНІД.

⁶Детальніше про це у підрозділі «Роль психологічної служби у різних випадках»

3.4. Теми, з якими працюють соціальні педагоги, і їхня взаємодія з учасниками освітнього процесу

Соціальні педагоги, які брали участь у дослідженні, отримують небагато звернень від учасників освітнього процесу, а велика частка їхньої роботи полягає у взаємодії з дітьми з пільгових категорій та вразливих груп. Часто ця робота пов'язана з великою кількістю документації. Якщо соціальний педагог займає і посаду практичного психолога, тоді тематика звернень учасника освітнього процесу може належати до компетенцій обох фахівців.

Звернення та взаємодія з батьками учнів. Соціальні педагоги часто тісно комунікують з батьками дітей, які належать до категорій, що потребують особливої уваги або перебувають у складних життєвих обставинах. Також соціальні педагоги займаються обробкою заяв батьків на безкоштовне харчування їхніх дітей. Окрім того, до них надходять запити щодо:

- ↳ підтримки та консультування ВПО, які проживають на території закладу освіти в гуртожитку;
- ↳ підтримки дітей, чиї батьки були тяжко поранені;
- ↳ роботи з дітьми, над якими встановлено опіку.

Зі слів інформантів, соціальних педагогів також можуть запрошувати на батьківські збори або долучати до вирішення тих чи інших проблем. Наприклад, одна з інформанток виступала у ролі медіаторки під час конфлікту дитини з батьками.

Звернення та взаємодія з вчителями та класними керівниками. За результатами інтерв'ю, звернення від класних керівників і вчителів були пов'язані з такими питаннями:

- ↳ агресія чи булінг у класі, конфлікти між дітьми;
- ↳ вживання алкогольних, наркотичних, тютюнових виробів;
- ↳ «погана» поведінка дітей;
- ↳ тривожність дітей через обстріли;
- ↳ профорієнтація дітей у класі;
- ↳ особисті проблеми вчителів.

У рамках роботи з дітьми з вразливих соціальних груп і пільгових категорій соціальні педагоги можуть комунікувати з класними керівниками у таких ситуаціях:

- ↳ для моніторингу й отримання характеристики таких учнів (це може передбачати і взаємодію з вчителями);
- ↳ для отримання інформації в про дітей з групи ризику, які потребують особливої уваги (керівникам подають цю інформацію соціальні педагоги);
- ↳ формування соціального паспорту класу (класні керівники надають цю інформацію соціальним педагогам);

- ✎ коли соціальному педагогу потрібно отримати детальнішу інформацію про сім'ю дитини;
- ✎ коли соціальному педагогу потрібно отримати інформацію про те, чи батьки хочуть скористатись пільгами, наприклад, на оздоровлення дитини.

Соціальні педагоги також можуть ініціювати комунікацію з класними керівниками і з інших питань. Серед них:

- ✎ комунікація щодо ефективності профілактичної роботи;
- ✎ інформування щодо результатів діагностики;
- ✎ прохання до класних керівників подати певні документи чи інформацію;
- ✎ прохання до класних керівників розіслати анкети батькам, що допомагає фахівцям провести діагностику та моніторинг соціально-психологічної ситуації у школі.

Як і у випадку з практичними психологами, класні керівники часто відіграють роль посередників між соціальним педагогом та батьками дитини, і це передусім пов'язано з тим, що класний керівник має легший доступ до батьків і краще знає дитину.

Скажу, що батьки рідше звертаються до мене напряму. Робота іде через класного керівника. Я зв'язуюсь з класним керівником і ми пояснюємо, з ким ми будемо працювати, які є проблеми, адже класний керівник краще знає учнів.

Практична психологиня та соціальна педагогиня, міська ТГ, Львівська область

Щодо вчителів-предметників, соціальні педагоги можуть спільно з ними проводити освітні тематичні заходи. Наприклад, для проведення заходу про протидію захворюванню на ВІЛ/СНІД одна з інформанток співпрацювала з вчителькою з біології. У цьому випадку до соціальної педагогині звернулося шкільне методичне об'єднання вчителів природничого циклу. Також у деяких інформанток є досвід долучення вчителів до проведення заходів щодо протидії булінгу.

Взаємодія з адміністрацією. За результатами інтерв'ю, взаємодія соціальних педагогів та адміністрації полягає в:

- ✎ обговоренні та затвердженні планів роботи;
- ✎ плануванні та організації заходів;
- ✎ обговоренні пропозицій з боку соціального педагога;
- ✎ обговоренні важливих подій, які трапились у школі;
- ✎ обговоренні звітів, наприклад, для ювенальної поліції чи відділу освіти.

Таке спілкування може відбуватись як персонально, так і онлайн.

Ми постійно на зв'язку. Тобто прийшов якийсь звіт, мені він надсилається, я опрацьовую, а потім звітую директору. Вона ситуації, в принципі, знає всі, тому що знає більшість учнів. Після цього цей звіт надсилається чи до ювенальної поліції, чи до адміністрації, чи до відділу освіти.

Соціальна педагогиня, селищна ТГ, Луганська область

[...] Я могла раніше просити, що можна ми виїдем туди-то на профорієнтаційний захід, наприклад, чи на якесь підприємство. Або можна я звозжу дівчаток до гінеколога на консультацію або ще щось. [...] Вони зазвичай підтримують.

Практична психологиня та соціальна педагогиня, міська ТГ, Хмельницька область

Взаємодія з іншими службами та структурами. За результатами інтерв'ю, соціальні педагоги взаємодіють зі службами та структурами поза межами школи частіше, ніж практичні психологи, і роблять це регулярно, а не лише у критичних випадках. Найчастіше фахівці взаємодіють з поліцією та службою у справах дітей.

Соціальні педагоги регулярно перебувають на зв'язку з поліцією, долучають поліціантів до проведення заходів у школі, співпрацюють при формуванні паспорта школи, надають ювенальній поліції звіти та списки учнів школи. Деколи процес звітування може проходити через директора чи заступника директора – наприклад, у випадку однієї з інформанток це відбувалося під час подання звіту до ювенальної поліції щодо відвідуванням учнівством онлайн-уроків.

Співпраця зі Службою у справах дітей переважно стосується звітування про дітей з пільгових категорій, зокрема дітей з багатодітних сімей і тих, які перебувають у складних життєвих обставинах. Також соціальні педагоги можуть звертатися до цієї служби, коли потрібно здійснити візит до сім'ї, наприклад, через скарги дитини. В одному з населених пунктів соціальні педагоги спільно з поліцією та службою у справах дітей робили візити до сімей, де діти довго не виходили на онлайн-заняття.

Ефективність комунікації з цієї службою різниться залежно від населеного пункту. У деяких інформантів є позитивний досвід співпраці. З'ясовано, що комунікація відбувається швидко, особливо якщо це маленький населений пункт, де всі одне одного знають. При цьому фахівці зауважують, що вони все ж повинні подавати офіційний запит на адресу служби. В одному з міст, де є поширеною проблема з алкогольними напоями та наркоманією, відбувається спільне планування заходів для протидії цій проблемі.

У місті – саме місто складне, виникають проблеми з алкогольними напоями та наркоманією серед дітей. [...] В нас був складений спільний план дій з ССД. Ми його прописували чітко, що ми будемо робити, де відповідальність кожної сторони.

Соціальна педагогиня, міська ТГ, Донецька область

Декілька інформантів мали негативний досвід роботи з соціальною службою. В одному випадку служба не була готова допомагати у ситуації зі складною родиною, кажучи, що це питання повинна вирішувати школа самостійно. Тому тепер соціальна педагогиня одразу звертається до правоохоронних органів. Подекуди інформанти вважають, що комунікувати з цією службою важко, тому що вони більше приділяють уваги звітності, ніж вирішенню реальних питань.

У закладах освіти, де навчаються діти з ООП, соціальні педагоги співпрацюють з ІРЦ як члени команди супроводу.

У поодиноких випадках для проведення профілактичних заходів інформанти також співпрацювали з дільничним лікарем, міським Центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, «Клінікою, дружньою до молоді». Одна з інформанток повідомила про співпрацю з ЦНАПом, а інша комунікувала з військовою адміністрацією щодо надання інформації про призовників у час, коли заступника директора не було на робочому місці.

Зараз у зв'язку з повномасштабним вторгненням фахівці зіштовхуються з новими викликами. Одна із інформанток мала досвід, коли потрібно було здійснити візит до дитини, а вона в цей час перебувала в іншому місті України. У такому разі соціальна педагогиня намагалася зв'язатися зі службою у справах дітей, щоб вони перевірили, чи все гаразд з дитиною.

Стосовно окупованих територій, то робота там має відбуватися з особливою обережністю, бо там проводять постійні обшуки та перевірки комп'ютерів і телефонів. У такому разі одна з інформанток співпрацює зі службою у справах дітей для моніторингу ситуації.

Як і практичні психологи, соціальні педагоги теж можуть взаємодіяти з благодійними та громадськими організаціями, зокрема для вирішення питань соціального захисту, які стосуються дітей та батьків, а також для отримання матеріалів і канцелярії.

3.5. Роль психологічної служби у закладах загальної середньої освіти

Роль у випадках негативного ставлення до учнівства з вразливих груп. Загалом, за результатами інтерв'ю, проблеми зі ставленням до учнів із вразливих груп виникали нечасто. Одна з інформанток зіштовхувалася з лукізмом стосовно дитини, що є формою соціальної дискримінації, яка характеризується упередженим ставленням до людей, чия зовнішність не відповідає загальноприйнятим стандартам краси. В іншій інформантки був досвід, коли діти негативно ставилися до дитини через соціальний статус, зокрема через її одяг і відсутність гаджетів. Ще один випадок поганого ставлення до дитини з вразливої групи був пов'язаний з учнем з інклюзивного класу, над яким насміхалися його однокласники.

Інформанти підкреслюють, що у закладах освіти, де вони працюють, не було випадків негативного ставлення до дітей за етнічною ознакою, через їхню гендерну ідентичність чи сексуальну орієнтацію.

В нас школа маленька, в нас хлопчик був нетрадиційної сексуальної орієнтації, і я дуже переживала, коли він зізнався. Це було в 11 або в 10 класі. Він зізнався в тому через соцмережі. Я думала, що буде страшне цькування. Ні, якось в нас все рівно пройшло, ще адміністрація і ми дивувалися.

Практична психологиня, міська ТГ, Київська область

У разі, якщо випадки негативного ставлення до учнів із вразливих груп траплялися, ППС проводили бесіди з батьками та дітьми і повідомляли про них адміністрацію. Одна з інформанток припустила, що за потреби може звернутися до поліції. В одній зі шкіл є розроблений алгоритм дій саме для таких ситуацій.

Ми зробили кодекс, де розписали обов'язки кожного за алгоритмом, коли стикаємось із ситуаціями насильства. Бо, не дай Боже, ми зіткнемося, а вчителі знати не знають...

Практичний психолог, міська ТГ, Донецька область

Роль у випадках булінгу. Згідно з частиною другою статті 76 Закону України «Про освіту», практичний психолог або соціальний педагог закладу освіти забезпечують профілактику та протидію булінгу, надання консультативної допомоги батькам, психологічний супровід здобувачів освіти, які були жертвами, свідками або вчинили булінг.

Робота з темою булінгу є одним із пріоритетних напрямків психологічної служби, який наявний у планах роботи щороку. Психологічна служба виконує дві ключові функції у цьому напрямку: проводить заходи для попередження булінгу, а також втручається у вирішення проблеми у разі цькування.

Практичні психологи та соціальні педагоги співпрацюють для проведення різноманітних просвітницьких і профілактичних заходів на тему булінгу: антибулінгові уроки (на основі матеріалів від ГО «Не цькуй»), квести «Зупинимо булінг разом», заняття з розвитку взаємодії та толерантності, акція «10 днів проти насильства». Метою цих заходів є попередити булінг і надати дітям інформацію, як діяти у разі, якщо цькування не вдалось уникнути. Також часто фахівці проводять діагностування й анкетування серед дітей, щоб зрозуміти, чи у класі наявний булінг та чи у дітей є правильне розуміння цієї проблеми.

Попереджувальна програма іде. Ми говоримо про дружбу, про конфлікти, говоримо про взаєморозуміння, про толерантність. Звідси виходять всі потім питання по темі булінгу. Робота проводиться, але бувають складні випадки, не завжди ми можемо їх попередити.

Практичний психолог, селищна ТГ, Миколаївська область

За словами інформантів, дистанційне навчання сприяє зменшенню випадків булінгу, адже в такому форматі діти не мають можливості часто контактувати один з одним. Хоча можна припустити, що через дистанційне навчання ППС важче виявляти такі випадки. Також ППС частіше зіштовхуються з конфліктами у колективі, а не з булінгом як таким.

...щодо булінгу – були випадки. Більшість – зводиться до того, що діти не знайшли спільної мови, образили один одного... І потім вони вже не змогли дійти згоди.

Психолог, сільська ТГ, Миколаївська область

Кілька інформантів згадали про випадки булінгу в соцмережах. В одному з випадків це стосувалося булінгу вчителя з боку учениці, яка поширювала розмальовані фото вчителя, зроблені під час онлайн-уроку, у соцмережах.

Інша інформантка мала досвід роботи з дитиною, яка зазнавала булінгу від вчителя. Ще одна учасниця дослідження, яка працює з великою кількістю дітей-ВПО, підкреслює проблему булінгу дітей-ВПО за мовною ознакою, який може траплятись у школах, куди перейшли ці діти.

Скажімо, діти з Маріуполя говорять російською. І діти дуже радикально налаштовані проти них. [...] Української мови в школах не викладалось. І дитина просто не вміє. Зараз вона кинута в таке середовище, де всі говорять українською, їй важко переключитись. І булінг є саме за [...] мовною відмінністю від інших.

Соціальний педагог, міська ТГ, Львівська область

Кілька інформантів зіштовхувалися з булінгом дітей через зовнішній вигляд, який у деяких випадках був пов'язаний з упередженим ставленням до дітей за ознакою соціального класу.

Деякі психологи та соціальні педагоги намагаються реагувати на перші ознаки булінгу, щоб попередити подальший його розвиток. Для цього їм потрібно співпрацювати з вчителями та класними керівниками. У двох навчальних закладах, де працюють наші інформанти, є розроблений алгоритм дій у випадках булінгу, до якого, зокрема, входять питальники та протоколи, які ППС можуть використовувати для того, щоб розібратись у ситуації та зрозуміти, чи справді відбувається цькування.

Я працювала за алгоритмом опитування учасників цієї події. Протокол, де в нас записується розповідь кривдника і жертви окремо, і батьки опитуються. Тобто включені всі учасники цієї події. [...] І ми потім всі разом: я, психолог, наша команда, класний керівник, батьки проводимо зустрічі. [...] Потім окремо проводили зустрічі з дітьми, які [...] цькували цю дитину.

Соціальний педагог, міська ТГ, Донецька область

У разі, якщо було виявлено серйозний випадок цькування, більшість фахівців вирішують це питання спільно з вчителями, адміністрацією навчального закладу та батьками учнів. Також вони проводять індивідуальну роботу з батьками й учнями, задіяними у цькуванні, включно з тими, хто були у ролі спостерігачів.

...доводилося пояснювати, що таке булінг, яка ситуація відбувається, розбиратися. І тоді працювати не тільки з цією дівчинкою, але і з усім класом. На загал, не виділяючи дитину...

Практичний психолог, селищна ТГ, Миколаївська область

У деяких закладах освіти фахівці психологічної служби залучають представників поліції та інших правових інституцій для профілактики або для роботи з випадками булінгу.

Зі слів інформантів, найпоширенішими проблемами, з якими вони зіштовхуються у цьому напрямку роботи, є неповне розуміння учасниками освітнього процесу, що таке булінг і яка різниця між булінгом та конфліктом.

У мене таке враження, що у нас це слово вставляють всюди, куди воно потрібне і непотрібне. Тобто, мабуть, навіть в дорослих, в батьків і в педагогів немає чіткого розуміння, що є булінг, а що є просто конфлікт.

Практичний психолог, міська ТГ, Львівська область

Іншою проблемою є недостатня увага до роботи з батьками, адже, за словами інформантів, учні можуть отримувати достатньо інформації в школі, але якщо правильного навчання щодо булінгу не відбувається на рівні сім'ї, то зусилля педагогів і психологічної служби можуть бути марними. Саме тому деякі інформанти пропонують проводити більше профілактичної та просвітницької роботи саме з батьками.

Серед інших проблем, про які поодинокі згадували інформанти, є недостатня увага до випадків булінгу з боку управління освіти чи інших служб. Також в одній зі шкіл молоді вчителі не завжди готові вирішувати випадки булінгу, щоб скласти позитивне враження про себе та свій клас. Одна з інформанток мала досвід, коли ППС звинувачували у недостатньо якій роботі, якщо в школі траплялись випадки булінгу.

Якщо в нас виявляється булінг, то це дуже погано. [...] Адміністрація сприймає це, як нашу погану роботу.

Практичний психолог і соціальний педагог, міська ТГ, Херсонська область

Одна з інформанток бачить проблему в тому, що покарання за булінг в Україні не є достатнім. На її думку, якби система штрафування за булінг працювала краще, це було б ефективніше, ніж профілактичні заходи.

Фахівці, які взаємодіють з дітьми-ВПО з їхньої школи, котрі зараз навчаються в інших школах в Україні чи за кордоном, зіштовхуються з труднощами, коли дитина зазнає булінгу, але психолог чи соціальний педагог ніяк не може вплинути на ситуацію, бо не є поруч з ними.

Одна з інформанток вважає, що є брак методичних матеріалів для протидії булінгу, затверджених МОН України, хоча такі матеріали представлені на сайті міністерства. Це свідчить про те, що не всі ППС знають, де знайти потрібні матеріали для роботи з темою булінгу.

Можливо, якісь тренінги додати. Тобто якби були прописані, знаєте, як розробка уроку, так і розробка тренінгу з протидії булінгу. Професіоналами, в яких великий досвід в роботі щодо цього питання. Ну, а не так, як з інтернету шукаємо. Ну, тобто які були методичні матеріали, знаєте? Приміром затверджені Міністерством освіти, можливо, це було б дуже корисно.

Соціальний педагог, селищна ТГ, Луганська область

Роль у випадках протиправної чи агресивної поведінки. Випадки протиправної чи агресивної поведінки, за словами інформантів, трапляються у невеликій кількості. Водночас психологічна служба приділяє багато уваги профілактиці. ППС проводять тренінги з саморегуляції та розвитку емоційного інтелекту, організують тиждень правового виховання, розповідають дітям про їхні права та обов'язки і як варто поводитись у різних ситуаціях. Одна з інформантів вважає, що для попередження агресивної і протиправної поведінки потрібно проводити серію тренінгів, а не одне заняття, як це зазвичай вдається організувати у закладі освіти.

Якщо ж випадки протиправної чи агресивної поведінки все ж трапляються, то фахівці проводять консультації та бесіди з цими дітьми. Деякі з них застосовують арт-терапію та проводять корекційні заняття. У таких випадках також важливою є співпраця з батьками та класним керівником.

Був у нас хлопчина, він проявляв агресивну поведінку. Запросила його на консультування, батьків підключили. [...] В ході діагностики ми виявили, що він сам по собі не агресивна дитина. Обставини і вплив сімейного виховання, яке дало йому такий стиль, модель поведінки [...]. Потім я провела серію корекційних занять. Звісно, що тут і класний керівник допомагала.

Практичний психолог, сільська ТГ, Одеська область

Здебільшого інформанти не мають конкретного алгоритму дій у таких ситуаціях і діють по-різному залежно від випадку. Щодо розподілу обов'язків між психологами та соціальними педагогами, то у ситуаціях агресивної чи протиправної поведінки вони тісно співпрацюють, але здебільшого виконують різні ролі. Психологи відповідають за психологічний стан дитини та можуть проводити корекцію агресивної поведінки. У той же час соціальні педагоги є відповідальними за комунікацію з поліцією або іншими спеціалістами.

Ми працювали в тандемі з соціальним педагогом. Завжди ставили до відома адміністрація, батьки, класних керівників. Коли треба було, залучався дільничний, шеф поліції. [...] І проводилася профілактична бесіда, доводилося до відома батькам і дітям про відповідальність за протиправні дії. Ну, вирішувалося все, все вирішувалося на місці, за всіма протоколами, з пояснювальними.

Практична психологиня, сільська ТГ, Миколаївська область

Серед труднощів, які можуть виникати у цьому напрямку, є неможливість вирішити питання агресивної поведінки без співпраці з боку батьків і їхньої активної участі у вирішенні проблем, які можуть бути пов'язані з такою поведінкою, – наприклад, проблеми домашнього насильства. Одна з інформанток мала труднощі з розумінням, яку роль вона має виконувати у випадках агресивної чи протиправної поведінки під час дистанційного навчання. Декілька інформантів вважають, що важливим є також проводити навчання для вчителів, адже випадки некоректної поведінки з їхнього боку також трапляються.

Роль у випадках домашнього насильства. Важливим аспектом у напрямку протидії домашньому насильству є просвіта, що включає в себе роботу з учнівством під час виховних годин і подання інформації про насильство під час «Тижня протидії насильству», антибулінгових занять та інших заходів. Важливим для фахівців є донести до дітей, що у випадку домашнього насильства вони є захищеними на законодавчому рівні та можуть звернутися до ППС, педагогів чи поліції, якщо виникне така потреба.

Також у деяких закладах освіти відбувається просвіта батьків – наприклад, бесіди чи перегляд соціальних роликів під час батьківських зборів. Одна з інформанток ініціювала таку бесіду, бо побачила, що більшість дітей у цьому класі або зазнають насильства, або є його спостерігачами. Під час бесіди психолог розповіла батькам про кримінальну відповідальність за застосування насильства до дітей і про те, як такі дії можуть вплинути на дитину. У випадку наших інформантів такі заходи були результативними та допомагали батькам усвідомити, що певні їхні дії є насправді насильством над дітьми, або навіть сприяли тому, що батьки звернулись з цією проблемою до ППС.

Були батьківські збори, і пощастило, що вони за тиждень проводились одразу по багатьох класах. Вдалось зібрати батьків у великій актовій залі і показати їм соціальні реклами і різні відео щодо домашнього насильства і норм сімейного виховання.

Соціальний педагог, селищна ТГ, Київська область

Для виявлення випадків домашнього насильства ППС співпрацюють з вчителями та класними керівниками. А ви знаєте, не проводила з цієї тематики тестування ніколи. [...] Більше, мабуть, ця частина покладена на класних керівників. [...] Вони більше контактують з дітьми. Тобто вони бачать якісь зміни у зовнішності, поведінці, навчанні.

Практичний психолог, міська ТГ, Харківська область

[...] З класними керівниками проводжу невеличкі бесіди і говорю, щоб повідомляли, якщо, наприклад, діти приходять з синцями, чи з полома-ними речами і так далі, щоб інформували, хто став більш замкнутий.

Соціальний педагог, селищна ТГ, Луганська область

Деякі фахівці також проводять анкетування серед різних вікових категорій у рамках запланованих заходів, таких як «16 днів проти насилля».

Частина інформантів ніколи за час своєї роботи не отримували звернень з приводу домашнього насильства, проте, за словами однієї з них, це не означає, що такі випадки не трапляються, адже часто діти та батьки не повністю розуміють, що таке домашнє насильство, або не готові про це говорити.

Наші інформанти мали справу з такими випадками домашнього насильства:

- ✎ фізичне насильство (побиття) (зокрема через звернення від дівчинки-підлітка та психологині з дитячого садочку, де вчиться молодший брат учениці);
- ✎ насильство над дитиною з ООП (зрозуміли по малюнках, які вона малювала): батьки пиячили і не доглядали дитину, що спричинило агресивну поведінку дитини у школі;
- ✎ моральне насильство (декілька згадок).

Під час дистанційного навчання виявляти випадки насильства важче, адже діти часто під'єднуються до уроку, не вмикаючи камеру. В одній зі шкіл вчителю вдалося зафіксувати випадок насильства над дитиною під час онлайн-уроку. Дитину вдарили, і ця справа одразу ж набула розголосу.

Хтось там ударив дитину, було видно тільки руку. Тому невідомо, чи це мати, чи це її співмешканець, чи це дідусь колишнього чоловіка. [...] Тому там були дотримані всі процедури, з виїздом поліції, і далі цю дитину вилучили з родини і передали в іншу громаду у [...] патронатну родину.

Соціальний педагог, сільська ТГ, Дніпропетровська область

Якщо є підозра, що відбувається домашнє насильство, фахівець психологічної служби проводить опитування та спостереження за дитиною, а далі з дитиною працює психолог. За словами однієї з респонденток, дослідження ситуації входить до компетенцій соціального педагога.

Це більше стосується мене, звичайно, соціального педагога. [...] Я повинна з'ясувати, чи є [...] насилля в цій родині. Зазвичай я проводжу опитування, хто до цього причетний, спостереження. [...] І далі з дитиною, родинною вже працює психолог.

Соціальний педагог, міська ТГ, Донецька область

Також визначити, що дитина піддається насильству, можна під час особистих занять з дитиною. У випадку нашої інформантки це була дитина з ООП.

У дитини з ООП були всі зовнішні ознаки в поведінці [...] Вона почала малювати малюнки. Потім, коли почали розпитувати, з її розмов і з розмов мами, стало зрозуміло що там є домашнє насилля. [...] Тоді ми написали у соціальну службу і попросили, щоб вони туди з'їздили і з'ясували, що відбувається.

Практичний психолог, сільська ТГ, Вінницька область

Щодо випадків, які трапляються, то здебільшого у більш серйозних ситуаціях до вирішення долучають поліцію та соціальну службу, але спочатку намагаються вирішити проблему в межах школи. Переважно у випадках домашнього насильства, з якими зіштовхувалися наші інформанти, були ініційовані відвідини сім'ї вдома. В одному випадку це були лише фахівці психологічної служби. В іншому – до них також долучився класний керівник. У складних випадках можуть залучати поліцію та фахівців соціальної служби, особливо, коли може існувати загроза для комісії. Комісія обстежує сім'ю та дім. Після цього батькам можуть запропонувати працювати з проблемою домашнього насильства, але якщо вони відмовляються, то представники школи змушені передати справу у соціальну службу, якщо такі фахівці не входять у склад комісії з самого початку.

Кілька інформантів сказали, що співпраця з поліцією є обов'язковою у таких випадках, посилаючись на офіційні протоколи роботи з випадками домашнього насильства. В одній зі шкіл справу одразу передають у поліцію та Службу у справах дітей. На думку однієї з інформанток, співпраця з правоохоронними органами може бути дуже ефективною, адже вони мають більше впливу та повноважень.

Зараз яось трошки документація змінилася, бо йде пряме звернення одразу до поліції. Якщо є такі сигнали, то одразу поліція починає працювати. [...] У нас два таких випадки домашнього насильства було. Але ми вже разом із поліцією працюємо, зараз. Школа та поліція разом. [...] Ми не можемо безпосередньо вплинути... тому що онлайн-режим роботи.

Практичний психолог, міська ТГ, Донецька область

Загалом, у випадках домашнього насильства, про які згадували інформанти, було досягнуто таких рішень:

- ↳ вилучення дитини з сім'ї і передача її патронатній родині;
- ↳ позбавлення батьківських прав;
- ↳ направлення батьків на реабілітацію від алкогольної залежності;
- ↳ переведення дитини до військового училища (за сприяння селищної ради);
- ↳ робота з дитиною, щоб її поведінка стала соціально прийнятною, бесіди з дітьми, з класним керівником і батьками.

За результатами інтерв'ю, у маленьких містечках і селах виявлення та вирішення проблеми домашнього насильства має свою специфіку. По-перше, деколи вчителі бояться брати на себе відповідальність повідомляти про насильство через соціальний тиск і страх фізичної розправи. По-друге, через той же соціальний тиск діти не завжди готові повідомити, що над ними чинять насильство. По-третє, за словами інформантів, у сільських населених пунктах всі одне одного знають, що може допомогти попередити насилля й одразу ж його виявити, якщо така ситуація трапиться.

Усно вони підтверджують, що це неблагонадійна родина, що там є і побиття, і алкоголь, і байдужість до дитини, там і воші можуть бути, що завгодно у тих дітей. [...] Але вони не готові брати на себе відповідальність за це. Тому що це мала громада, тут важливо мабуть не стільки що щось люди скажуть, скільки те, що тебе ввечері можуть "перестріти".

Соціальний педагог, сільська ТГ, Дніпропетровська область

У цьому випадку я би не воювала сама вже точно. Бо є і гаряча лінія, є і фахівці, які в цій темі досить професійні. І телефони довіри є. Ну, можна було б спрямувати, знайти. Бо не завжди, знаєте, людина, яка живе в твоєму селищі, яка тебе добре знає, не завжди може звернутися. Можливо, десь посоромиться.

Практичний психолог, селищна ТГ, Миколаївська область

У нас село маленьке, ми всіх бачимо, хто як спілкується з дітьми, які моменти бувають, все село чує, якщо десь якась сварка велика. Навіть подеколи і анкетування не треба проводити.

Практичний психолог, сільська ТГ, Одеська область

Роль у випадках порушення психічного здоров'я. Щодо порушень психічного здоров'я, то тут більшість психологів зауважують, що вони можуть звернути увагу на такі проблеми, повідомити батьків і скерувати їх до ІРЦ, але у них немає права ставити конкретні діагнози.

Ну, і плюс до всього, визначати і ставити діагноз я не маю права. Я можу тільки висловити припущення. Так, таке було. При чому це було навіть не у спілкуванні з мамою. Коли ми з мамою поспілкувалися, вона мені розказала про особливості дитини, я для себе припустила, що це дитина-аутист. Потім я на неї подивилася – дійсно, так. І я її відправила в ІРЦ.

Практичний психолог, міська ТГ, Харківська область

За результатами інтерв'ю психологи можуть виявити порушення психічного здоров'я через особисті бесіди, спостереження, опитування та психологічну діагностику у групі

дітей або особисто. Проте помітити порушення психічного здоров'я може бути складно, якщо робота з учнями переважно відбувається у групах і психологи використовують методики, які не можуть їх виявляти. Через брак часу та велику кількість учнів фахівці не завжди мають можливість часто проводити індивідуальні зустрічі з учнями.

Зі слів інформантів, у разі, якщо психолог припускає, що у дитини можуть бути порушення психічного здоров'я, він інформує батьків і направляє їх до ІРЦ або психіатра.

От в мене було двоє дівчат, 17 і 14 років, яких я направляла до психіатра, і, власне, це пішло їм на користь. Ми працювали і далі, але ті препарати, які їм виписали, допомогли позбутися депресії. Тобто вийти з цього депресивного стану.

Практичний психолог, міська ТГ, Харківська область

Деякі інформанти кажуть, що у маленьких населених пунктах не завжди є потрібний спеціаліст, а також припускають, що молоді працівники можуть не мати контактів фахівців, до яких можна скерувати дитину.

Проблема з доступом до фахівців, які можуть допомогти у таких випадках, може бути також у дітей з окупованих територій та дітей-ВПО, які перебувають у різних куточках України та світу. Одна з інформанток вважає, що корисно було би створити можливість отримувати доступні онлайн-консультації від психіатра чи психотерапевта.

Якщо батьки відмовляються займатися дитиною і вона становить загрозу собі чи іншим дітям, психологи можуть проявити більшу ініціативу або навіть передати справу до правоохоронних органів.

Щодо суїцидальних намірів і самоушкоджуючої поведінки, психологи не отримували багато звернень від дітей чи батьків, такі випадки були поодинокими. Наприклад, до однієї респондентки зверталась однокласниця дитини з тим, що у цієї дитини були спроби порізати вени. У цьому випадку психологиня запросила її на бесіду та провела консультацію, проте не скерувала дитину до психіатра. В іншому випадку через лукізм і цькування за зовнішність дівчинка мала думки про суїцид. У цьому разі відбувалася комплексна робота з дитиною та класом, зокрема проведення бесід з постраждалою від цькування та іншими дітьми, перегляд фільмів і показ фото відомих людей з різною зовнішністю. Декілька інших інформантів також повідомляють, що під час діагностики чи спілкування з вчителями чи дітьми деколи мали підозри про суїцидальні наміри учнів, але далі розмов це не заходило.

Роль психологічної служби у роботі з дітьми з ООП. Роль психолога. Більшість психологів, з якими ми спілкувались і в школах яких є діти з ООП, входять до команди супроводу, яка переважно складається з вчителя (класного керівника), асистента вчителя, соціального педагога, логопеда, заступника з виховної роботи та батьків дитини. Психологи беруть участь у створенні індивідуальних програм розвитку, проводять моніторинги. Така команда має регулярні засідання (переважно 2–3 рази на рік). Окрім цього, одна з інформантів долучена до складання розкладу дітей, які перебувають на індивідуальному навчанні, та допомагає налагоджувати зв'язок із вчителями. За словами психолога, ці діти також можуть мати ООП, але батьки не хочуть офіційно переходити на інклюзивне навчання у школі.

В них прописано це в індивідуальному плані розвитку. І там є рекомендація для психолога, для логопеда, і для всіх інших. [...] Є команда супроводу, і ця команда супроводу надалі по ланках працює вже з цими дітками за їхніми потребами. Я конкретно знаю, над чим мені треба працювати з цією дитиною.

Практичний психолог, міська ТГ, Чернівецька область

Для того, щоб мати можливість проводити корекційні заняття, психологи повинні укласти цивільно-правову угоду зі школою про надання таких послуг з визначеною за них оплатою. В іншому разі вони можуть проводити лише індивідуальні консультації з батьками або дітьми. Більшість наших інформантів з числа психологів проводять корекційні заняття. В одній зі шкіл є окремих психолог-дефектолог, який працює з дітьми з ООП, і тоді практичний психолог не долучається до проведення корекційних занять. У своїй роботі фахівці спираються на індивідуальний план розвитку та рекомендації ІРЦ, проте можуть вносити зміни до плану, зважаючи на свій досвід роботи та конкретний випадок.

[...] Але я, маючи досвід своєї роботи, можу трішки варіювати, десь трохи змінювати, і вносити свої корективи, дивлячись на результат дитини, як вона сприймає. [...] Тому йду за дитиною, але не відходжу настільки далеко від програми, яку обрано.

Практичний психолог, селищна ТГ, Миколаївська область

Деколи батьки мають запит до психолога на проведення корекційних занять, але бувають випадки, коли вони відмовляються від роботи з практичним психологом закладу освіти і звертаються до місцевого ІРЦ, де можна отримати більш комплексну допомогу через доступність різних спеціалістів (логопедів, дефектологів, реабілітологів) і кращого обладнання.

Під час карантину та протягом певного часу під час повномасштабного вторгнення деякі психологи втратили можливість проводити корекційні заняття, а робота онлайн давалася важко, хоча деякі фахівці все ж проводили заняття у такому форматі.

Ще однією функцією психолога може бути виявлення того, що дитина має ООП. До фахівця може звернутись вчитель або він може шляхом спостереження за роботою дітей у класі висловити припущення щодо наявності в тієї чи іншої дитини ООП. Одна з інформанток через звернення вчителя та шляхом спостережень діагностувала такі потреби у дитини з першого класу. Тоді вони разом з батьками зібрали документи і спрямували дитину до ІРЦ. Згодом її визнали дитиною з ООП.

Також психологи займаються підтримкою різних учасників освітнього процесу, які взаємодіють з дітьми з ООП:

- 1. Діти.** Психологи проводять уроки про толерантність і влаштовують заходи для нормалізації сприйняття дітей з ООП (наприклад, виставку дитячої творчості цих дітей). Хоча діти переважно сприймають дітей з ООП нормально, бувають і випадки булінгу та нетолерантного ставлення. У такому разі психологи проводять додаткові бесіди у цих класах.

- 2. Вчителі й асистенти.** Психологи надають консультації та підтримку вчителям та асистентам учителів щодо взаємодії з дітьми з ООП.
- 3. Батьки.** Психологи проводять консультації та регулярні зустрічі з батьками дітей з ООП, працюють зі зверненнями батьків, наприклад, щодо зниження агресії дітей, проведення вправ на розвиток дрібної моторики, логічного мислення, пам'яті.

Важливу роль у комунікації між вчителем та психологом відіграє асистент вчителя, адже він є найближчим до дитини та добре знає її потреби. Одна з інформанток зауважила, що в класах, де є асистент учителя, переважно немає труднощів, і тоді батьки менше звертаються саме до неї, адже багато питань вони можуть вирішити з асистентом.

Мені здається, що асистент вчителя навіть ближчий до дитини з ООП, ніж класний керівник. Він її частіше бачить, постійно поряд, допомагає, знає її проблеми, потреби, що у неї болить, чого вона боїться і так далі.

Практичний психолог, сільська ТГ, Одеська область

Роль психологічної служби у роботі з дітьми з ООП. Роль соціальних педагогів. За результатами інтерв'ю, соціальні педагоги долучені до роботи з дітьми з ООП набагато менше, ніж практичні психологи. Одна з інформанток взагалі не працює з такими дітьми, кілька – є членами команди супроводу та відповідальними за соціальний захист і психосоціального супровід цієї дитини, а також долучені до складання індивідуальної програми розвитку. У разі долучення до складання індивідуальної програми розвитку вони можуть бути відповідальними за потреби дитини у соціалізації та спілкуванні з іншими людьми. Також соціальний захист передбачає інформаційну роботу з батьками дитини, зокрема надання інформації про можливості оздоровлення та матеріальної допомоги для дитини. Ще одним завданням соціального педагога у команді супроводу може бути подання звітності щодо їхньої роботи.

У поодиноких випадках інформанти згадували про інші види діяльності у цьому напрямку. Серед них:

- ✎ виконання протокольних процедур та співпраця з ІРЦ для підтвердження статусу дитини з ООП;
- ✎ бесіди з дітьми з ООП в ігровій формі на теми булінгу, профілактики насилля, толерантності, статевого життя, наркоманії, ВІЛ/СНІД, поведження під час комендантської години;
- ✎ інформування психолога щодо наявності дітей з ООП у школі.

Проблеми у системі роботи з дітьми з ООП

1. Організаційні проблеми

На думку кількох інформантів, учні з ООП повинні вивчати надто велику кількість навчальних предметів, що створює велике навантаження на дитину. Також часта зміна психо-

логів, які працюють з дітьми, може негативно впливати на адаптацію і навчання дитини. Проблема може бути особливо актуальною для сільської місцевості, де, за словами інформантів, є велика плінність кадрів через невелику завантаженість (мала ставка ППС та брак можливостей для додаткової роботи), що спричинено невеликою кількістю учнів, через що ППС отримують невелику заробітну плату. Схожа ситуація з невеликим навантаженням є й у школах на окупованих територіях, де ППС змушені працювати онлайн, а кількість учнів різко зменшилася, що прямо впливає на заробітну плату.

Найважливішу проблему зараз бачу, я її піднімала на вебінарі. [...] Я запитала: якщо у дитини [...] поміняють психолога, наскільки це вплине на дезадаптацію і регрес у навчанні? Ну, і там підтвердили мої висновки з приводу того, що за 2–3 місяці дитина вже регресує, відстає у навчанні. А у нас у місті є практика міняти щороку психолога у цих дітей. Це неприйнятно, я вважаю.

Соціальний педагог міська ТГ, Донецька область

Подекуди фахівці вважають, що на корекційно-розвивальні заняття відведено занадто малу кількість годин. Ще однією проблемою є недоступність зрозумілих і якісних платформ для дітей з ООП через їхню вартість.

Вони зараз є, але дуже багато тих ресурсів, які би підійшли для дітей з особливими освітніми потребами, або платні, або частково платні. [...] Навіть я можу мати доступ до якоїсь платформи, пропонувати якийсь сенсорний розвиток дитині, а ця дитина не має нічого для того, щоб працювати з цим.

Практичний психолог, селищна ТГ, Луганська область

У деяких дітей з ООП виникають труднощі під час онлайн-занять, спричинені тим, що у них немає доступу до потрібного обладнання або гаджетів. У випадку нашої інформантки це стосувалося дитини з числа ВПО.

От, наприклад, в минулому році в нас був хлопчик за інклюзивною формою навчання, вони мешкали під Києвом. В нас були корекційні години в онлайні. [...] Вони є переселенцями, в них немає нічого. [...] Зараз батьки вдома не можуть організувати цього в повному обсязі. І доводиться підбирати такі заняття, які мінімізують ці покупки для дітей...

Практичний психолог, селищна ТГ, Луганська область

У психологів виникають труднощі в роботі з дітьми з ООП середнього шкільного віку (6 клас і старші) через брак матеріалів для роботи з цією віковою категорією. Зокрема це стосується і матеріалів для навчання з різних предметів, що додає психологам і вчителям додаткової роботи, адже вони повинні або самостійно адаптовувати матеріал, або купувати готовий.

Знову ж таки, хочеться більше матеріалу з цього приводу мати. Тому що діти... діти не маленькі, це середня ланка. Але матеріалу для таких дітей, на жаль, дуже-дуже мало. Навіть вони (уточнення – ІРЦ) коли роблять якісь з нами збори, розповідають, ну, все одно воно все направлено на дітей... на молодших школярів.

Практичний психолог, міська ТГ, Донецька область

2. Проблеми у взаємодії з батьками

Не всі батьки готові прийняти, що в їхньої дитини можуть бути ООП, а якщо діти вже мають ООП, то батьки не завжди готові співпрацювати з фахівцями психологічної служби чи звертатися до психіатра.

Але у батьків є таке упередження, і вони не завжди готові це признати. Для них важливо, що скаже оточення. Вони вважають, що якщо знають, що дитина в інклюзивному класі, то це все, клеймо.

Практичний психолог, сільська ТГ, Вінницька область

Деякі батьки не хочуть переходити з індивідуального навчання на інклюзію, і це додає труднощів, адже у випадку індивідуального навчання законодавчо план навчання для дитини не передбачає корекційних занять, якщо батьки дитини не зверталися до ІРЦ.

З інклюзією яось трішки простіше. Мабуть, складніше з учнями індивідуального навчання. Бо взагалі, з тим як зараз в нас в законодавстві, основний акцент іде на інклюзію.[...] Але все ж таки залишаються ті батьки, які не хочуть переходити на інклюзію, а хочуть залишатися на індивідуальному навчанні. [...] Може, років 6–7 тому ми могли додавати ці години корекційні, додаткові, до навчального плану дітей. Зараз ми їх не можемо додати, тільки основні навчальні предмети.

Практичний психолог, селищна ТГ, Луганська область

Розділ 4.

Навчання і кваліфікації

У цьому розділі розглянуто основні тенденції щодо вищої освіти, педагогічної практики, навчання молодих фахівців, підвищення кваліфікації та методичної підтримки працівників психологічної служби ЗЗСО.

4.1. Вища освіта та практика

Навчання в університеті. Підготовка і практичних психологів, і соціальних педагогів відбувається в рамках ширших спеціальностей. Зокрема через це випускники не завжди орієнтовані на роботу у школі. До прикладу, оскільки соціальна педагогіка не є окремою спеціальністю, а входить до «Соціальної роботи» (код 231), навчання студентів включає прослуховування загальних дисциплін щодо соціальної роботи, але обмаль – педагогічних.

З соціальною педагогікою проблема, вона ж не вирішена. [...] І ми постійно чуємо нарікання, що наші випускники ідуть без педагогічної спеціальності. І ми чуємо таке, що школи іноді не хочуть приймати випускників із спеціальністю, бо кажуть, що вони просто не мають права.

Зараз, оскільки програма обмежена і в годинах, то як би ми не крутили, як би ми не намагались якийсь зробити глибший соціально-педагогічний компонент, ми можемо його тільки перенести у вибірккову частину.

Професорка кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки ЗВО

З огляду на те, що ця спеціальність не є педагогічною, а також має незначний набір педагогічних курсів, деякі заклади освіти не готові брати її випускників на роботу соціальним педагогом – в інтерв'ю інформанти розповідали про випадки відмов через освіту.

З іншого боку, деякі інформанти відзначали брак профільної освіти у соціальних педагогів, які працюють у школах, що впливало на рівень якості виконання ними робочих обов'язків.

Ой, тут біда... Тому що за роки, що я тут працюю, кожен рік новий соціальний педагог. І кожен рік це людина, яка не має соціальної освіти, соціально-педагогічної освіти. І дівчата виконують її чисто формально. Вони виконують її добросовісно. Ну, і на цьому все... [...] дівчата не розуміють, що таке соціальна педагогіка, і яку роль вона виконує. І вони приходять на півставки цим соціальним педагогом, їм вистачає заповнення документації. І я вже їх не чіпаю.

Практична психологиня, міська ТГ, Чернівецька область

Про брак підготовки на спеціальності «Соціальна робота» до роботи в школі говорили і самі соціальні педагоги. Зокрема це стосувалося браку відповідних дисциплін, навчальних матеріалів і практики роботи з дітьми.

Я навчалась на спеціальності «соціальна робота». У нас була чудова кафедра, чудові фахівці з досвідом. Але конкретно на соціальну педагогіку було відведено не так багато годин, і навіть підручників у нас не було. Це виключно розробка наших педагогів, які викладали. Тобто їх кандидатські, докторські дисертації, їх якісь методичні зібрання, статті і так далі. Тобто в нас було дуже мало практики.

Соціальна педагогиня, селищна ТГ, Київська область

З досвіду роботи університету, з представником якого було проведено інтерв'ю, до програми соціальної роботи більше уваги проявляє не МОН України, а Міністерство соціальної політики. Зокрема, вони зверталися з пропозиціями й запитами – відповідно, на них кафедра й орієнтується.

Все-таки кафедра не на Міністерство освіти орієнтується, а на Міністерство соціальної політики. Але я щось і не пам'ятаю, щоб Міністерство освіти якось цікавилось. [...] А от якраз Міністерство соціальної політики – неодноразово. [...] тут є співпраця, і вони вболівають, щоб не були далеко відірвані наші навчальні програми від тих тенденцій, які зараз впроваджуються.

Професорка кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки ЗВО

Частина інформантів-ППС переконані, що профільна вища освіта не дала їм достатньо практичних навичок і розуміння організації роботи шкільних психологів. Хоча теоретичною базою вони в цілому задоволені, проте розбиратися, як застосовувати її у роботі, доводилося самостійно. Зокрема, через це деякі інформанти говорили, що їм доводилося немов «навчатися по-новому». Також деякі респонденти зазначали, що під час нав-

чання в ЗВО вагому роль у їхній підготовці до роботи в школі мали лише окремі викладачі, а також знання англійської, завдяки чому вони могли користуватися закордонними джерелами.

У нас був ще курс «соціальна педагогіка», він тривав один рік. І всю зайву інформацію я сприймала... Ну, як «зайву»? Потрібну мені, окрему від програми, я сприймала через самоосвіту. Саме через закордонні джерела. Якби не мої педагоги з англійської, я не знаю, як би я була в професії.

Соціальна педагогиня, селищна ТГ, Київська область

Теоретичні знання я отримала. Але коли прийшла на роботу безпосередньо в заклад освіти, то зрозуміла, що я нічого не знаю.

Практична психологиня, міська ТГ, Львівська область

Проблему з браком практичної складової у вищій освіті відзначали й експерти, зокрема з ІМЗО та НМЦ психологічної служби – нерозуміння важливості та використання діагностик, протоколів, брак знання про наявність деяких протоколів. На їхню думку, ЗВО використовують застарілі матеріали або не використовують ті, що мали би бути.

Також від експертів звучала думка про недостатній обсяг знань, аби випускники могли їх використати для покриття всіх можливих запитів, з якими їм доводиться працювати у школі.

Я би сказала, що ЗВО, не зважаючи на те, що ми про це говоримо, вони все одно відірвані від розуміння запиту школи. Тобто вони, не знаю, на що орієнтуються, але все одно немає тої наступності. Я так розумію, що у колег нема уявлення, з чим стикнеться фахівець.

Консультантка НМЦ психологічної служби

Я думаю, що на рівні вищої освіти вони нормально працюють, єдине, їм просто треба внести... деякі корективи... Їм потрібен, знаєте, перехід від теоретичного матеріалу до практичного.

Експертка директорату ІМЗО

Серед тих, хто отримували вищу освіту раніше або вчилися на заочній формі, деякі респонденти зазначали, що в університеті не проходили деякі з важливих для школи тем, як-от робота з дітьми, які постраждали від насильства, чи інклюзія, не вистачало практичної складової. Також звучали думки про те, що для навчання на спеціальності практичного психолога не підходить заочна форма.

Не вистачало практики, діагностики. Тобто нам давали, знаєте як... заочне навчання за таким фахом – це не є навчання, як на мене. Тому для того, щоб врятуватися, щоб могли щось робити, я їздила на всі можливі, неможливі курси, які були приватні. Це оплачувалося з моєї кишені... Щоб могли давати собі раду в школі.

Практична психологиня, міська ТГ, Івано-Франківська область

Педагогічна практика. Під час навчання у ЗВО майбутні психологи обов'язково мають педагогічну практику у школах. На думку експертів, з якими були проведені інтерв'ю, з її організацією зараз можуть виникати складнощі через брак фінансової компенсації для психологів зі шкіл, які беруть студентство на практику – зокрема, з цієї причини зараз університети отримують менше заявок від шкіл.

Тому що раніше, до речі, це фінансувалося психологу, який бере студентів на практику, розумієте? А тепер ні, тепер це, навпаки, у ЗВО є проблема. Тому що їм ще треба знайти психолога, який погодиться взяти їхнього студента на практику, тому що практика педагогічна переважно триває 4–6 тижнів. І кожен день цей психолог мав би возитися з тими студентами, ще й потім писати щоденник, підписувати щось.

Консультантка НМЦ психологічної служби м. Львова

Деякі ЗВО вирішують питання з організацією педагогічної практики студентства через співпрацю зі школами, де працюють їхні випускники.

Ми в першу чергу звернулися в ті школи, де соціальними педагогами працюють наші випускники... розуміє, яка це буде якість. Ну, може бути соціальним педагогом, або, наприклад, заступником директора. [...] І вже щороку нема проблем.

Професорка кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки ЗВО

З одного боку, довкола вищої освіти для майбутніх ППС від безпосередніх учасників освітнього процесу звучать зауваги про подекуди застарілість матеріалів, про брак практичної складової – про неповноцінну підготовку до роботи у школі. Деякі інформанти зазначали це про своє навчання, а також про спостереження щодо студентів, які проходять практику в їхніх школах – зокрема про брак розуміння методик і роботи з документацією.

У мене інколи бувають студенти-психологи. Коли вони приходять в школу, то це земля і небо: вони не знають, що там робити, тобто там суто теоретичні знання. Вони не знають, ні як працювати з методиками, ні як їх оформлювати, ні як працювати з документацією, ні як провести тренінгове заняття. Ще лекцію вони можуть провести, якусь гру вони можуть. Це мої спостереження.

Практична психологиня, сільська ТГ, Вінницька область

З іншого боку, на інтерв'ю відзначали й потреби у змінах і з боку самих шкіл. Наприклад, викладачі ЗВО очікують ініціативності від шкіл для кращої взаємодії в межах практики для студентства – щоби ті й самі зверталися до університетів і запрошували на практику.

Хотілось би, напевно, більше теж якоїсь ініціативи з боку закладів освіти. Ініціативи, що ми готові прийняти ваших студентів на практику. Як на мене, це була би дуже хороша синергія. [...] як правило, студенти – це така ж гаряча молода кров! І ось вони би прийшли, і тих пару тижнів змінився би перелік заходів, вже би школа наскільки ожила.

Професорка кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки ЗВО

У самих ЗВО потенційно є можливість залучати різних стейкхолдерів до розвитку програми, як-от майбутніх роботодавців їхніх випускників, а також державні установи, що займаються освітніми питаннями. Проте, за словами представника ІМЗО, не всі університети використовують такі можливості або й узагалі мають співпрацю з ними.

Ось два університети, які, в принципі, з нами хочуть співпрацювати. [...] Вони присилають матеріали, кажуть: «От, подивіться наші програми, подивіться наші навчальні матеріали. Що би ви хотіли, які ви бачите актуальні проблеми, що би ми своїм студентам давали». Але це не переважна більшість. Переважна більшість чогось не хочуть з нами співпрацювати.

Експертка директорату ІМЗО

Також бувають ситуації, коли студенти отримують негативні враження від організації психологічної служби в школах ще під час проходження практики. Про такі приклади розповідали представники ЗВО та ППС зі свого досвіду навчання в ЗВО – це стосувалося спостережень ненормативного розподілу обов'язків між спеціалістами, нерозуміння адміністрацією ролі соціального педагога, неналежного ставлення до студентів з боку ППС, у яких проходили практику (наприклад, не завжди відповідали на запитання, навантажували завданнями без пояснень і підтримки тощо).

І, на жаль, ми часто чуємо, і про це говорять діти, і вони навіть це відчувають ... І в деяких закладах соціальний педагог займається якимось документуванням. [...] буває, часто діти нам жаліються, кажуть, що таке відчуття, що помічник педагога-організатора, або просто права рука заступника з виховної роботи і все.

Професорка кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки ЗВО

Втім, в інтерв'ю ППС згадували про різні досвіди практики під час здобуття освіти у ЗВО. Серед них були позитивні – у деяких випадках саме практика вплинула на рішення продовжувати працювати за спеціальністю, у школі, після незадовільного враження від навчання.

І я вам так скажу, що завдяки тій практиці я й прийняла рішення, щоб піти працювати в школу. Тому що я взагалі не хотіла працювати психологом, коли навчалась. Знаєте, якась в нас така система була, що вона відбивала все бажання працювати потім. Але коли ти приходиш в школу і починаєш працювати, то це зовсім інше.

Соціальна педагогиня і практична психологиня, міська ТГ, Херсонська область

Деякі з інформантів мали досвід навчання за кордоном, що, на їхню думку, дав кращу підготовку, ніж український ЗВО. Ключова відмінність – у практичному підході: більше уваги приділяється розбору різноманітних можливих ситуацій. Поза тим, у них виникала складність із зарахуванням кредитів (за Європейською системою трансферу і накопичення кредитів) після повернення.

Якби не було цього бекграунду у вигляді такої освіти, було би надзвичайно складно вписатися зараз в цій школі і вирішувати задачі, бо діти – це не тренувальний майданчик, на них не можна відпрацьовувати якісь дані. [...] Тому закордонна освіта дала цей досвід. Але в Україні вона не визнається. Тому що немає цих годин ECTS. Тому що за кордоном зовсім різне від нашої системи нарахування педстажу.

Соціальна педагогиня, селищна ТГ, Київська область

4.2. Навчання молодих фахівців

Багато ППС, з якими було проведено інтерв'ю, згадували про труднощі на початку роботи у школі після завершення навчання в університеті: їм не вистачало практичного досвіду, розуміння особливостей виконання своїх завдань. За спостереженнями керівника НМЦ в одному з обласних ІППО, молоді фахівці, які навчалися у ЗВО під час пандемії COVID-19, зокрема онлайн, подекуди мали слабшу педагогічну практику. Проте вони вмотивовані, зацікавлені і з хорошою підготовкою.

Ми ж зараз, знову ж таки, говоримо про фахівців, які закінчили ВНЗ за останні 2–3 карантинні роки в онлайн-навчанні. І в них такої ґрунтовної педагогічної практики, як я в свій час проходила в закладі, в школі, з діагностичними практиками... вони частково позбавлені такого. Вони, ті, хто приходить в заклади освіти, вони є вмотивованими, зацікавленими.

Керівниця НМЦ ІППО

У будь-якому разі, при переході на роботу в школі після випуску з ЗВО молодим фахівцям необхідні супровід і підтримка. Якщо у закладі, де вони починають працювати, є інший представник психологічної служби з більшим досвідом, то влитися в процеси їм може бути простіше – завдяки консультаціям і порадам. Проте оскільки не в усіх школах передбачено дві посади (і соціальний педагог, і практичний психолог), то не всі молоді фахівці можуть мати таку підтримку.

Натомість і ППС із досвідом, і самі молоді фахівці зазначали, що вони можуть звертатися по допомогу й отримувати її в міжшкільних об'єднаннях спеціалістів свого населеного пункту, якщо такі існують.

Наприклад, цього року в нас зовсім молоденька психолог прийшла. Ну, то раз на місяць ми збираємось. [...] А молодим треба ще показувати, на що вони звернули би увагу. Наприклад, як цього року, в нас іде пріоритетним напрямком психічне здоров'я, збереження психічного здоров'я. То ми навіть обговорювали, і що можна провести, і які заходи... колеги ділились що буде найбільш дієвим.

Практична психологиня, міська ТГ, Вінницька область

Більшість інформантів засвідчили, що психологам і соціальним педагогам-початківцям надається спеціальна методична підтримка на рівні громади чи області, вони можуть звертатися до місцевого НМЦ. Наприклад, існує «Школа молодого фахівця», ініційована НМЦ, що об'єднує ППС із досвідом роботи у ролі консультанта для інших фахівців служби, які мають запитання.

Ми зробили «Школу молодого фахівця». Тобто ті, хто працюють 1–2 рік... Ми лист-підставу пишемо на їхніх керівників, і вони з нами працюють, ми розповідаємо про свою роботу, і вони запитують все від початку до... ну, від ведення документації і до тих запитань, які в них виникають на місцях.

Методистка НМЦ психологічної служби на рівні області

Така школа може передбачати регулярні зустрічі онлайн, на яких щоразу розглядається нова тематика, молодим фахівцям дають домашнє завдання.

Супервізія та інтервізія. Наразі відсутня нормативна база для системної організації супервізії та інтервізії, зокрема методичні рекомендації про їх надання, та достатня кількість фахівців, які б могли її надавати. Тому ППС мають обмежений доступ до таких заходів. За словами експерта директорату в ІМЗО, прогалина в ланцюжку такої підтримки ППС існує через те, що зі структури психологічної служби прибрали районні НМЦ, але вирішення ситуації поки не знайдено.

Подекуди супервізії надають НМЦ області (на запит), НУО та організації психологів, які проводять навчання, але вони обмежені періодом навчання чи коротким проміжком часу опісля. Поза цим, деякі з інформантів зазначали, що вони взагалі не отримують супервізії або інтервізії під час роботи або у критичних ситуаціях, коли вони не можуть впоратися загалом або з конкретним випадком.

Наприклад, у Львові від початку повномасштабного вторгнення представники НМЦ психологічної служби міста разом із колегами з кризової служби проводять супервізійні зустрічі по районах під керівництвом фахового супервізора.

У нас існують вузькоспеціалізовані окремі зустрічі. Наприклад, це зустрічі для молодих фахівців, які тільки прийшли, які тільки адаптуються. Тобто ми для них організуємо окремі семінари, як школа молодого психолога. В нас були такі «сходинки до успіху». Ну, по-різному ми їх можемо називати. Але переважно це семінари, які скеровані на те, щоб молодий фахівець розумів, куди він прийшов, які основні його функції.

Консультантка НМЦ психологічної служби на рівні громади

За словами деяких інформантів, вони надають консультації, зокрема молодим фахівцям, коли ті звертаються до них із питаннями, по допомогу як до колег із більшим досвідом.

Вони ж так само бачать, хто що знає, хто що розуміє, хто багато говорить, а хто мовчить. І самі чомусь йдуть до мене консультуватись. В мене просто є, напевно, 5 чи 6 спеціалістів, які на постійній основі мені періодично пишуть і щось запитують. Це молоді спеціалісти або не молоді спеціалісти, але просто вони не знають, і консультуються.

Соціальна педагогиня й практична психологиня, міська ТГ, Херсонська область

З іншого боку, за спостереженнями представників НМЦ, після зміни Положення нові фахівці ПС не завжди знають про існування центру і його можливості.

І є те, що не систематично молоді фахівці отримують консультацію, тому що доєднуються практичні психологи молоді, соціальні педагоги. Вони не можуть знати про наш центр, так як раніше було по положенню в нас, тоді дуже добре вони знали про наш центр. Тому що в нас були методисти ... В нас підпорядкування було чітке. Ми збирали методистів і розповідали. А тепер оця ланка "виїхала". І тому ми самі відшукуємо, так можна сказати, їх.

Методистка НМЦ психологічної служби на рівні області

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну у методичній підтримці і загалом підвищенні кваліфікації ППС з'явилися нові пропозиції як реакції на виклики, спричинені розгортанням воєнних дій.

У цей і минулий воєнний рік стало багато навчальних проєктів, якісних, класних, за європейські спонсорські кошти. Але ж ... цей і минулий рік. Там переважно вчать ті самі психологи, які і до цього присвячували достатньо багато часу саморозвитку. І на них, на одному тому психологу працюють всі ГО.

Керівниця ІППО

4.3. Підвищення кваліфікації

Система підвищення кваліфікації для ППС передбачає курси за різними темами, формами й обсягом годин, після яких отримують свідоцтво про підвищення кваліфікації державного зразка, та короткотермінові семінари, тренінги, круглі столи тощо. Серед найчастіше названих провайдерів таких послуг в інтерв'ю були обласні ІППО, ЗВО, а також декілька онлайн-платформ.

Загалом про підвищення кваліфікації в ІППО було багато позитивних відгуків серед інформантів, зокрема про корисні інструменти, матеріали, хоча це й відрізнялося між областями. Серед їхніх переваг також називали очне навчання, яке відбувалося до пандемії. На думку ППС, цінною в такому форматі була можливість мати більше практичної частини, натомість при дистанційному навчанні це зменшилося – переважає теорія.

Навчання, яке надають ІППО, включає традиційні курси та короткі семінари, тренінги тощо із запрошеними лекторами (часто з неурядових організацій). Дехто з інформантів сприймає навчання в ІППО як обов'язкове для атестації, а інших провайдерів обирає, якщо їм цікаві теми пропонованого навчання. Поза цим у деяких школах самі керівники не готові підтримувати підвищення кваліфікації ППС в інших місцях, окрім ІППО, – наприклад, у громадських організаціях. Серед причин такого ставлення експерти в інтерв'ю згадували необізнаність щодо Положення про атестацію педагогічних працівників – тому в таких випадках їм доводиться інколи проводити додаткову роботу, як-от запитувати формальні пояснення відмов.

Але багато керівників кажуть, що от те, що ти там пройшла на «Прометеусі» чи ще десь, не будемо ми його враховувати. Будь ласка, інститут, який в нас... І до нас приходять, ми телефонуємо, робимо просвіту, піднімаємо документи, просимо звернути на це увагу. Щоб керівник якби хоч задумався про це, розумієте? І іноді ми просимо, щоб дали підставу у відмові. Тоді керівник вивчає документи і каже: «А, так, точно, немає підстави тобі відмовити, не зарахувати».

Методистка НМЦ психологічної служби на рівні області

Частина ППС уникають традиційних курсів в ІППО, оскільки зміст повторюється кожного циклу і їм бракує практичної складової. Ще частина, натомість, цілком задоволені навчанням у їхніх ІППО: для них воно є актуальним, цікавим, із залученням тренерів з практичним досвідом.

НМЦ, що здійснюють координацію і планування роботи ПС на рівні областей, значною мірою впливають і на тематичні напрямки підвищення кваліфікації в населених пунктах. До прикладу, у Вінницькій області таким чином у багатьох школах підготували психологів як фахівців із медіації, які працювали з цим напрямком на рівні свого закладу.

Була окрема «Шкільна служба медіації». Вона мала забезпечення: кабінет, фінансування (тоді це було в швейцарському проєкті) – підписана угода була. Дуже здорово, і діти – добре, що вони були в центрах, вони самі розбирали конфлікти. І дуже класно, коли вони розбирали конфлікти між педагогом і учнем, наприклад.

Методистка НМЦ психологічної служби на рівні області

Деякі ППС підвищують кваліфікацію також при університетах і розглядають їх як позитивний досвід навчання, де, наприклад, могли дізнатися про нові техніки роботи.

Драгоманова. От я проходила курси підвищення кваліфікації, мені дуже сподобалося! Там вивчали саме використання карт МАК в практиці психолога. Цього ніхто тоді ще не давав, а вони вже давали.

Практична психологиня, міська ТГ, Чернівецька область

Існують складнощі з нестійкими ініціативами розвитку специфічних кваліфікацій: через плінність кадрів заклади освіти втрачають працівників, а нових спеціалістів необхідно вчити заново.

Але випустилися перші, використали це все, і далі стали нові вимоги, наприклад. Більш актуальніші. В деяких кабінетах психолог звільнився. Пришов молодий фахівець, який не має відповідного навчання. Вона каже: «Я сама не знаю, що там в медіації».

Методистка НМЦ психологічної служби на рівні області

Оскільки ППС можуть проходити підвищення кваліфікації також на платформах з онлайн-курсами, то й під час інтерв'ю інформанти згадували про ці ресурси. Хоча щодо деяких з них висловлювали сумніви щодо дотримання доброчесності іншими учасниками в отриманні сертифікатів.

Тому що до цього в мене упереджене ставлення, адже там будь-хто може заплатити гроші, фіксовані за кожен курс, і через певну кількість годин ти отримаєш сертифікат, і ти спеціаліст. А як дійде діло до виконання задач, з'ясується, що ти ці лекції десь фоном слухав, поки щось робив, і так далі.

Практична психологиня, селищна, Дніпропетровська область

Попри те, що існує багато пропозицій з навчання, зокрема навчальних матеріалів у вільному доступі, за словами ППС, інформація в них радше загальна – натомість бракує практичної складової і прикладів, як-от корисні вправи для дітей та для батьків, які переживають тривогу в умовах війни.

Деякі інформанти, які ще не мали досвіду підвищення кваліфікації, оскільки працюють у школі кілька років, не знали про можливість обирати місце її підвищення – натомість схилилися до думки, що їх направлятиме заклад. Також були випадки, коли ППС відчували перенасичення від навчання з початку повномасштабного вторгнення.

Я відчуваю себе "черепашою Тортілою"... тобто розумію, що я така розумна, що вже нічого не хочу. Бо цей рік, оці 1,5 роки, що йдуть військові дії дуже насичені по навчанню... в мене, наприклад, було по 2-3 тренінги в день, іноді по два семінари в день! Навчання, підвищення кваліфікації, супервізії. П'ятниця, субота в мене навчання зі своїми американськими колегами. [...] В мене інтоксикація від навчання.

Практична психологиня, міська ТГ, Чернівецька область

Оскільки не всі можливості навчання є безкоштовними, з цього виникають складнощі для підвищення кваліфікації як на індивідуальному рівні, для ППС, так і для методичних служб, що організовують навчання. За словами консультантки одного з НМЦ, вони як державна установа не можуть оплачувати роботу фахівців-тренерів для проведення навчання – відповідно, доводиться звертатися до тих, хто надає свої послуги на безкоштовній основі, або використовувати "теплі контакти". Зокрема з цієї причини не на всі запити від ППС існує можливість реагувати.

Львів – місто достатньо маленьке, зі своїми традиціями. Я маю багато знайомих, психотерапевтів, вони мені роблять такі послуги, вони приходять безкоштовно, діляться досвідом, знаннями. Тому, в принципі, у мене проблем не виникає. Але я знаю, що у багатьох моїх колег з інших міст такі проблеми зараз є. Ну, тому що реально люди не хочуть безкоштовно працювати.

Консультантка НМЦ психологічної служби на рівні громади

З іншого боку, ППС теж є обмеженими у виборі курсів, тренінгів та інших форматів навчання як для підвищення кваліфікації, так і поза ним, на актуальні для них теми. І ключовою причиною цього інформанти та експерти називають низьку заробітну плату ППС, що не дозволяє їм розглядати платні варіанти. Варто звернути увагу ще й на те, що не всі ППС навіть мають повну ставку у школі.

А дуже часто працівник школи, який має зарплату... молодий фахівець, щоб ви розуміли, який приходить на ставку в школу, він отримує близько 7000. Тобто це мінімум. А якщо він приходить у школу, де є 0.75 чи 0.50, ну, це взагалі копійки. Тому оплатити собі навчання – неможливо.

Консультантка НМЦ психологічної служби на рівні громади

ППС знають про різноманітні можливості для підвищення кваліфікації, зокрема, які пропонують корисні для них набори інструментів, методики. Деякі з них віддають перевагу комерційним курсам, але також багато інформантів зазначали, що такі опції для них не є фінансово доступними.

Так, нещодавно ця платформа АІС «Я – психолог» з'явилася, які нам пропонують працювати з методиками. Але! Платити за цю платформу із зарплати психолога, знаєте, якось не комільфо. Тому що 4000 ти платитимеш за платформу, за ці діагностики. [...] Відділ освіти не платить, ніхто за це не може заплатити. На якомусь вебінарі нам сказали: «Ну, ви розмовляйте з батьками, так щоб вони вам гроші дали на ці речі». Я була шокована, якщо чесно.

Практична психологиня, міська ТГ, Донецька область

Роль міжнародних і неурядових організацій у навчанні ППС. Велику роль у професійному розвитку психологів відіграють неурядові та міжнародні організації. Вони за запитами та з власної ініціативи проводять навчання на актуальні для психологів теми, надають практичні інструменти, якими можна користуватися в роботі. Деякі проекти, окрім навчання, забезпечують також матеріальну складову для їх реалізації – як на рівні шкіл, так і на національному (для ІМЗО/МОН України).

По суїцидам у нас було мало методичних матеріалів. Ми звернулися до громадських організацій: «Будь ласка, дайте нам». Вони дали, і ми вже на наступний рік фахівцям подали інформацію, подали методичний супровід для того, щоб їм полегшити роботу.

Експертка директорату ІМЗО

У темі насильства, наприклад, згадували про навчання від МБО «Служба порятунку дітей» і позитивно відгукувалися про зміст їхніх заходів та матеріали.

У них гарні тренінги, просто шикарні. В них було саме по сексуальному насильству. Ну, нереально просто. Я його пройшла, отримала сертифікат, дуже багато матеріалів класних, для різних вікових категорій: там і книжечки-розмальовки, і слайди, там багато інформації. [...] Я їх часто використовую, тому що вони дуже гарно зроблені.

Практична психологиня, міська ТГ, Чернівецька область

Крім того, громадські організації відіграли значну підтримуючу роль у реакції системи освіти на повномасштабне вторгнення. Із його початком, через кардинальну зміну безпекової ситуації та супутні зміни, зокрема й в організації роботи, працівники закладів освіти потребували психологічної допомоги та підтримки – проте МОН України до цього не було готове.

За словами консультантки НМЦ психологічної служби, відповідати на нові запити з підвищення кваліфікації допомагали як закордонні організації, так і ті, що працюють в Україні, як-от UNICEF, проект «Поруч», ГО «Волонтер», Інститут психічного здоров'я. Навчання стосувалося роботи з втратою, з військовослужбовцями, їхніми сім'ями.

У перші дні війни, коли тільки все це почалося, десь на третій день, я почала обдзвонювати всі громадські організації, які би допомогли працювати нашим психологам. Тому що звернень був шквал, самі розумієте. [...] Ну, люди наших психологів розривали просто на частини. Дуже багато дзвінків я зробила на цей рахунок, щоби нам почати проводити якісь вебінари, проводити супервізії, інтервізії, щоб хтось допоміг. Ніхто не був готовий, і всі були в шоці, і потрібно було спочатку знайти собі авати допомогу іншим. І коли я обдзвонила всіх, відгукнулася тільки «Ла Страда». [...] реально, те, що вони зробили для нас – неоціненно. Я особисто їм дуже вдячна і вклоняюсь низько за їхній труд і роботу.

Експертка директорату ІМЗО

Інші теми, навчання з яких проходили ППС від ГО та міжнародних організацій та які були їм корисні, стосувалися надання екстреної психологічної допомоги в надзвичайних ситуаціях, зміцнення потенціалу практичних психологів закладу освіти.

Існує також досить велика пропозиція навчання від комерційних організацій. Серед названих на інтерв'ю були арт-терапія, різні напрямки психотерапії. Зазвичай таке навчання оплачують самі ППС.

Запити на підвищення кваліфікації. В інтерв'ю ППС також питали про їхні потреби і запити щодо підвищення кваліфікації – відповіді охоплюють різноманітні напрямки щодо інструментарію, навичок і тем загалом:

- профілактика емоційного вигорання – для проведення роботи з педагогами, а також для самих практичних психологів;

- патопсихологія – про розрізнення нормотипових і ненормотипових процесів розвитку, зокрема спричинених проживанням психотравмуючих подій;
- інструменти для використання в роботі, наприклад, діагностичні техніки емоційних станів, відхилення розвитку, поведінкових порушень;
- протокол (і навчання його застосування) роботи з дітьми, які зазнали дискримінації або насильства через стать, гендерну дискримінацію, сексуальну орієнтацію, етнічне походження, рівень доходу родини, наявність інвалідності, стан здоров'я;
- форми арт-терапії, зокрема для роботи з молодшими школярами;
- корекційна робота з учнівством із ООП;
- розвиток м'яких навичок, що стосуються вирішення конфліктів, комунікації та емпатії в роботі з учасниками освітнього процесу, зокрема вміння контролювати переживання й емоції, що виникають під час роботи.

Скоріше потрібно навіть зменшувати [емпатію], тому що багато де це може заважати, коли ти вже вдома і все одно думаєш про проблеми дітей. І не вмійш переключитися. Тут потрібно після роботи з дітьми самому працювати інколи із психологом, щоб розібрати складні проблеми. Як нести цей тягар і щоб бути в ресурсі для дітей.

Соціальна педагогиня, селищна ТГ, Київська область

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну запит на психологічну допомогу від учасників освітнього процесу посилюється, додалися нові питання в роботі ППС, і відповідно, їхні запити на підвищення кваліфікації, що стосується роботи в таких напрямках:

- внутрішньо переміщені сім'ї;
- стани, що виникають внаслідок війни, як-от травма, тривога, соціальна ізоляція;
- родини військових, зокрема допомога їм в адаптації до умов, в яких хтось у родині служить або стає ветераном, робота й комунікація з самими військовими.

Справа в тому, що в нас дуже багато чоловіків пішли на фронт. І прийде час, що вони мають повернутися. І вони повернуться в сім'ю, до дітей, до родин. Я би ще хотіла повчитися... знаєте.... щоб допомогти якісно цій родині далі функціонувати, можливо, як працювати з військовими, як з ними про це говорити, що робити, які методики використовувати, як допомогти сім'ї, саме родині адаптуватися до таких умов.

Практична психологиня, міська ТГ, Миколаївська область

Також, за словами керівника одного з НМЦ ІППО, всі теми запитів, із якими звертаються ППС, охоплені доступними заходами навчання, проте існує необхідність їх модифікації, зокрема щодо глибшої ґрунтовності та науковості змісту й практики.

Поза темами, що безпосередньо стосуються роботи психологічної служби, ППС також згадували про інші свої потреби, що можуть впливати на них самих. Наприклад, деякі ППС, які проживали й проживають на прифронтових територіях, розповідали про отриманий травматичний для них досвід щодо комунікації з військовими у перші роки війни, що викликає в них страх взаємодії. Це, зокрема, впливає на їхню впевненість і здатність працювати над запитамі від учасників освітнього процесу, що можуть бути пов'язані з родинними військових або безпосередньо з військовими.

Тому що я розумію, що треба якось абстрагуватися від того негативно-го досвіду, що я отримала, починаючи з 2014 року, так? [...] я розумію, що я можу опинитися в ситуації, коли мені треба буде допомогти військовому хворому, а я не зможу це робити, може бути зі страху, або не підготовлена, навичок у мене немає. Тому я для себе взяла цей напрямок. Сім'ї та військовозобов'язані.

Практична психологиня, міська ТГ, Донецька область

Методична підтримка. Також в інтерв'ю з інформантами їх питали про методичну підтримку для ППС. Деякі з них у разі потреби звертаються до ІППО, ІРЦ, а на рівні школи – до адміністрації (заступників) або отримують пропозиції з методичними матеріалами.

Не доводилось мені виявляти, але в нас працює дефектолог-психолог з дітьми. Якщо що, то ми з нею співпрацюємо, я можу звернутися зазвичай до неї. І також є ІРЦ, куди за допомогою можна звернутися. Якщо це потрібно, то дитину можуть обстежити там. І можна просто звернутися за консультацією... тобі допоможуть і дадуть рекомендації.

Практична психологиня, селищна ТГ, Дніпропетровська область

Нам пропонує наше ІППО, наша область цю підтримку, методичні матеріали. Так, нам постійно скидають, де можна це все брати, самостійно беру те, що я вважаю за потрібне і воно мені підійде.

Практична психологиня, міська ТГ, Донецька область

На рівні громад методичний супровід здійснюється, якщо є (залишилися) центрами практичної психології. Тому це не є однаково поширеним для всіх громад.

Тобто фактично в громадах залишилися професійні спільноти, які на повній самоорганізації, скажімо так [...] Ну, і там, де залишились при Центрах професійного розвитку. Вони зараз не методисти, вони психологи-консультанти. Але якщо вони були методистами психологічної служби, то вони продовжують підтримувати своїх фахівців на місцях. Це є проблемне питання для психологічної служби. Тому що методична служба фактично реформована.

Експертка директорату ІМЗО

ІППО може надавати методичний супровід у вигляді матеріалів, інструментарію. За словами його представника, основним джерелом для цього є експертні комісії на рівні областей, що здійснюють оцінки розробленого фахівцями області: переважно корекційно-розвиткові, профілактичні, просвітницькі програми, а менше – діагностичний інструментарій.

Деякі ППС свідчили, що не отримують методичної підтримки, зокрема й тому, що не мають до кого звернутися чи не знають, до кого можна звернутися.

Поки що немає від кого її отримувати. Тому шукаєш сам.

Практична психологиня, міська ТГ, Львівська область

Висновки

Проведене дослідження «Психологічна служба у школах: вплив повномасштабної війни» дозволило проаналізувати умови праці та зміст роботи працівників психологічної служби закладів загальної середньої освіти, з'ясувати вплив повномасштабної війни на їхню діяльність, зрозуміти необхідні зміни задля підвищення ефективності роботи практичних психологів і соціальних педагогів шкіл у теперішніх умовах.

У ході дослідження було виявлено ряд чинників, які впливають на організацію роботи працівників психологічної служби та дозволяють побачити ключові тенденції функціонування і розвитку служби в цілому.

Робочий день фахівців психологічної служби школи виглядає по-різному, уміщуючи в себе у різних пропорціях роботу з учасниками освітнього процесу і методичну роботу. Ця різність, на погляд авторок, є нормальною, якщо має характеристики в нормованості і не впливає на досягнення поставлених цілей. Факторами, які можуть порушувати сталість роботи ППС та впливати на її якість визначено раптові/термінові запити від різних інституцій щодо подання певної інформації, звітності, що належать до сфери компетентності ППС, вибіркове відвідування педагогами, учнями, батьками заходів, зустрічей, які були погоджені керівництвом у плані роботи ППС, необов'язковість дотримання учасниками освітнього процесу рекомендацій/відвідування консультацій, корекційних занять, що надають/проводять фахівці, нерозуміння запитів з якими можна до них звернутися тощо. Для зменшення вагомості впливу цих факторів важливо формувати план роботи, спираючись не лише на рекомендації МОН України, ІМЗО, управління освіти регіонального чи місцевого рівнів, а й на власноруч проведений моніторинг запитів учнів, педагогів, батьків, адміністрації школи, результати здійсненої психодіагностики, та враховувати у ньому необхідність виконання термінових завдань та запитів.

Вагомий вплив чинить **розуміння керівником та педагогічними працівниками змісту цілей і завдань роботи ППС**, тих позитивних результатів, яких можна досягнути при налагодженні плідної взаємодії усіх відповідальних дорослих за навчання і виховання дітей. Це, як показали результати дослідження, впливає безпосередньо на доступ фахівців ПС до учнівства, що, в свою чергу, свідчить про потребу у розвитку психологічної культури на рівні організації. Водночас інтерв'ювання фахівців у рамках дослідження виявило проти-

річчя, коли фахівці в одній частині інтерв'ю зазначали, що мають проблему з доступом до учнів, а в іншій – говорили, що не встигають з ними працювати через завантаженість паперовою роботою, звітами (використання електронної звітності фахівцями відмічається як позитивний факт). На наш погляд, це може свідчити про потребу упорядкування видів діяльності як самим фахівцем, так і їх узгодження з планом роботи школи та інтегрування у шкільну екосистему. Одним із варіантів досягнення цього може бути спільне з педагогами, адміністрацією формування річного плану роботи ППС, що дасть розуміння колегам змісту роботи фахівців та надасть їм можливість отримувати підтримку у його виконанні.

Чимало **працівників ППС мають додаткове навантаження**, або ж роботу поза закладом освіти. Це пов'язано із недостатнім рівнем оплати праці, що призводить до звільнення, суміщення посад, низької кваліфікації працівників; нестачею фахівців у громаді, через що наявних працівників задіюють понаднормово. Респонденти також повідомляли про непоодинокі випадки їх залучення до виконання завдань, які не належать до сфери їх професійної діяльності (організація заходів, ведення сайту школи, звітність про організацію харчування дітей, підготовка статистичних даних у школі тощо). Це напряду може бути пов'язано із нерозумінням ролі фахівця, як зі сторони адміністрації, так і зі сторони його самого. У результаті цього ППС відволікаються від основних професійних обов'язків, робота накопичується та виконується невчасно, або ж у вечірній час чи на вихідних тощо, що також впливає на професійне вигорання практичних психологів і соціальних педагогів (окремо рівень професійного вигорання у ході дослідження не вивчався, тут враховуємо надану самооцінку респондентів). Окрім вказаних факторів виявлено, що на рівень професійного вигорання ППС впливає контекст війни, виснаженість сучасними реаліями усіх учасників освітнього процесу, робота із різними психологічними проблемами, в т.ч. з тими, до яких ППС не були готові з початком повномасштабного вторгнення, "інтоксикація" від професійної комунікації, відсутність фахової підтримки (методичної, супервізійної, інтервізійної). В якості профілактики або подолання професійного вигорання фахівцям варто ініціювати роботу міждисциплінарних команд, використовувати алгоритми переадресації випадків, користуватися супервізійними послугами (поки що такі послуги надаються НУО або сплачуються фахівцями за власний кошт).

Окремим викликом є **дистанційне навчання**, що часто ускладнює процес едукації стану учнів, зокрема виявлення домашнього насильства, адже педагоги та ППС не перебувають у тісному контакті з дітьми. Навіть явна проблема може бути непоміченою в онлайні. У таких випадках важливо не нехтувати роботою фахівців ПС, надавати їм достатньо можливостей та часу, адже саме під час такого навчання діти менш соціалізовані та більш вразливі.

Респонденти мають **різний досвід** (як позитивний, так і негативний) **взаємодії з інституціями і службами**, з якими мають співпрацювати під час виконання своїх професійних обов'язків. Спираючись на отримані результати, можемо зробити припущення, що у разі коли певна служба/інституція не виконує (або виконує формально) з тих чи інших причин свої функції, ППС задля забезпечення найкращих інтересів дітей варто поєднувати зусилля з іншими фахівцями, напрацьовувати свій перелік контактів у громаді/регіоні/на державному рівні, до кого можна звернутися за консультацією/послугою.

Через певну упередженість і соціальний тиск, робота ППС у менших населених пунктах і селах має свою специфіку. Тісні зв'язки в маленькій громаді можуть заважати виконувати свою роботу ППС або ж можуть посилювати фахівців та пришвидшити вирішення тих чи інших випадків.

Робота фахівців служби часто передбачає конфіденційність, а якість залежить від вміння фахівця побудувати довірливі стосунки з учасниками освітнього процесу, але при відсутності окремого кабінета – це неможливо реалізувати. **Оснащений необхідним обладнанням робочий кабінет**, наявні інструменти і методики – це фундамент для якісної роботи фахівців. Респонденти засвідчили, що відчувають нестачу матеріального-технічного забезпечення: ділять кабінети з іншими фахівцями, мають недостатньо обладнання, матеріалів чи інструментів, комп'ютерної чи оргтехніки, нерідко купують за власний кошт витратні матеріали та необхідні речі для подальшої роботи з учнями.

Багатьом ППС не вистачає **методичної підтримки**, особливо це стосується молодих спеціалістів, які тільки-но прийшли із ЗВО і не мають практичного досвіду, розуміння особливостей виконання своїх завдань, чи специфіки роботи у ЗЗСО тощо. У зв'язку з цим, молоді фахівці швидко втрачають мотивацію та зацікавленість у подальшій роботі. Окремою проблемою респонденти та експерти дослідження визначили те, що практичні психологи і соціальні педагоги, готуються ЗВО в рамках ширших спеціальностей, через що їхні компетентності і кваліфікації певною мірою різняться з тими, що потрібні їм у практичній професійній діяльності. Проблема атестації особливо актуальна для соціальних педагогів, оскільки частина з них готувались за спеціальністю «Соціальна робота», а інша частина взагалі працює не за фахом. Першим кроком до системного вирішення цієї проблеми може стати формування та затвердження професійного стандарту соціального педагога.

Узагальнення результатів інтерв'ю засвідчили наявний **доступ фахівців ПС до якісного підвищення кваліфікації** та ознайомлення з міжнародним досвідом психосоціальної підтримки у часи війни як в ІППО, так і в інших надавачів цих послуг. ППС пропонується широкий спектр різноманітних тренінгів, курсів та семінарів з актуальних для них тем. Це позитивний аспект у роботі фахівців ПС який їх надихає та надає їм сучасний актуальний інструментарій для роботи з учасниками освітнього процесу.

Отже, зазначене вище спонукає до розуміння, що проблематика, виявлена у функціонуванні психологічної служби у ЗЗСО, є комплексною, тож і рішення не може бути простим, а має передбачати певну сукупність дій. Модель функціонування ПС в системі освіти має бути переосмислена та включати: фаховий супровід молодих практичних психологів, соціальних педагогів; методичну, супервізійну підтримку вже працюючих в ЗЗСО фахівців; оновлення програм підготовки фахівців у ЗВО; підвищення кваліфікації, орієнтоване на практичну діяльність і сучасні виклики; повноцінну інтеграцію плану роботи ПС у функціонування шкільної екосистеми; залучення педагогів ЗЗСО до психоедукаційної і профілактичної роботи з учнями у межах їхньої компетенції і професійних обов'язків. Не втрачає актуальності перегляд типових нормативів ставок і рівня оплати праці ППС.

Думки й погляди, викладені у дослідженні, необов'язково відображають позицію громадської організації «Центр інноваційної освіти «Про.Світ» та організації «Plan International Ukraine».

Дослідження проведене аналітичним центром Cedos у вересні – грудні 2023 року.

prosvitcenter.org

Центр інноваційної освіти «Про.Світ» – громадська організація, що з 2014 року розвиває освіту в Україні. Організація об'єднує експертів освітньої галузі для підсилення спроможності освітян та освітніх інституцій еволюційно зростати і втілювати зміни заради сталого розвитку людського потенціалу в суспільстві.

cedos.org.ua

Cedos – це незалежний аналітичний центр і спільнота, що працює над питаннями соціального розвитку з 2010 року. Мета діяльності Cedos – пошук системних причин соціальних проблем і варіантів їхнього вирішення. Аналітичний центр вивчає суспільні процеси та державні політики, поширює критичне знання, просуває прогресивні зміни, навчає і посилює спільноту прихильників цих змін.

Дослідницька команда:

Юлія Назаренко, старша аналітикиня Cedos, координаторка напрямку освітньої політики, координаторка дослідження
Ірина Когут, старша аналітикиня Cedos
Олеся Будзь, аналітикиня Cedos
Тетяна Жерьобкіна, асоційована аналітикиня Cedos

Експертна підтримка:

Олександра Петушкова, голова ГО «Про.Світ»
Анастасія Аносова, програмна менеджерка ГО «Про.Світ», доцентка кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», к.пед.н.
Тетяна Луговська, психологиня, заступниця голови ГО «Центр інноваційної освіти «Про.Світ» з питань моніторингу та оцінки

Аналітичний звіт підготовлений на замовлення громадської організації «Центр інноваційної освіти «Про.Світ» в рамках проекту «Адаптація роботи психологічних служб шкіл до викликів, зумовлених війною» за фінансової підтримки Plan International Ukraine та за сприяння Служби освітнього омбудсмена.

ЦЕНТР ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ
про.СВІТ

Gedos

ОСВІТНІЙ
ОМБУДСМЕН
УКРАЇНИ

Психологічна служба у школах: вплив повномасштабної війни

Аналітичний звіт
за підсумками дослідження

2024